

BOSNA SAVAŞI'NDA TÜRKiYE VE İRAN

Ezgi TÖZTÖRK

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2019

BOSNA SAVAŞI'NDA TÜRKiYE VE İRAN

Ezgi TÜZTÜRK

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2019

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ezgi TÜZTÜRK tarafından hazırlanan “Bosna Savaşı’nda Türkiye ve İran” başlıklı bu çalışma 09.08.2019 tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

(Danışman)

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

ONAY

.... / / 2019

(İmza)

Prof. Dr. Mesut ERŐAN

Enstitü Müdürü

...../...../.....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Ezgi TÜZTÜRK

İMZA

ÖZET

BOSNA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE VE İRAN

TÜZTÜRK, Ezgi

Yüksek Lisans - 2019

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YETİM

Bu çalışmada Bosna Savaşı döneminde Türkiye ve İran'ın bölgedeki pozisyonları ve bölgeye yaklaşımları analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu konuda öncelikle Yugoslavya'nın dağılması ile Bosna Hersek'te patlak veren iç savaşı daha iyi anlayabilmek adına Bosnalı Müslümanların milli kimlik oluşumu tarihi süreç içerisinde açıklanmıştır. Bağımsız Bosna Hersek devletinin kurulmasına giden süreçte Boşnak kimliği açıklanmaya çalışılmıştır. Bosna Savaşı'nın başlaması ile birlikte ise Türkiye ve İran bölgeye ilk ulaşan ülkelerden olmuştur. Çalışmada bu iki aktör hangi araçlar ve söylemler ile bölgeye yaklaşmıştır, yaklaşımlarında ne gibi farklılıklar olmuştur ve bunların nedenleri nelerdir gibi soruların cevapları aranmaya çalışılacaktır.

Sonraki bölümde, Bosna Savaşı dönemindeki dengeler ile önce Türkiye'nin daha sonra İran'ın buradaki etkinlikleri ayrı ayrı açıklanmıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından şekillenen yeni uluslararası sistemde Türkiye ve İran'ın yeri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bosna Savaşı'nda aktörlerin davranışları, tarihi, sosyal ve kültürel arka planı düşünülerek incelenmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak ise Türkiye ve İran'ın Bosna Savaşı'na yaklaşımları karşılaştırılmış ve Türkiye'nin Bosna Hersek'e yardımlarının yanı sıra İran'ın da bu bölgede savaş sırasında da etkili olduğu anlaşılmıştır. Böylelikle araştırmada, İran'ın Bosna Hersek'te yeterince fark edilmeyen fakat bölgede derin izler bırakan önemli ülkelerden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli kimlik, Bosna Hersek, İran ve Türkiye, Bosna Savaşı.

ABSTRACT

TURKEY AND IRAN IN BOSNIAN WAR

TÜZTÜRK, Ezgi

Master Degree - 2019

Department of International Relations

Advisor: Asst. Prof. Dr. Mustafa YETİM

In this study, Turkey and Iran's activities were analyzed during the Bosnian civil war. In this regard, firstly for a better understanding of Bosnian outbreak with the dissolution of Yugoslavia, national identity creation of Bosnian Muslims was explained within the historical process. Bosniak identity was tried to be explained in the process leading to the establishment of the independent state of Bosnia and Herzegovina. With the start of Bosnian war Turkey and Iran was one of first countries that reached the region. Thus these two actors' tools and discourses, their approaches to the region, the differences in their approaches and the reasons for their differences will try to be answered.

Thereinafter, first Turkey then Iran's activities were described separately with the balances during the war in Bosnia Herzegovina. In the new international system formed after the end of the Cold War, Turkey and Iran's position has tried to understand. The civil war of Bosnia and Herzegovina was tried to be examined by considering the actors' behavior, historical, social and cultural background.

As a result, the study's main purpose was to compare Turkey and Iran's approach and show that as well as Turkey's helps in Bosnia Herzegovina Iran, during the war in this region was quite effective. Thus, in this research it was aimed that in fact Iran was one of the important countries that are not recognized enough in Bosnia Herzegovina but left a lasting impression.

Key Words: National identity, Bosnia Herzegovina, Iran and Turkey, Bosnian War.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
TABLolar/ ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
ÖNSÖZ	xiii
GİRİŞ	1

1.BÖLÜM

BOŞNAK TOPLUMUNUN TARİHİ

1.1. Boşnak Toplumunun Tarihi	4
1.1.1. Slavların Müslümanlaşması	4
1.1.2. Modern Dönem	11
1.1.3. İzzetbegoviç Dönemi.....	12
1.2. Tarihsel Giriş: Türkiye ve İran'ın Bosna Hersek ile İlişkileri	19
1.2.1. Türkiye'nin Bosna Hersek ile Bağları.....	19
1.2.2. İran ile Bosna Hersek'in Bağları	22

2. BÖLÜM

BOSNA SAVAŞI' NDA TÜRKİYE VE İRAN

2.1. Bosna Savaşı Süresince Boşnaklar.....	25
2.2. İç Savaş Süresince Türkiye ve İran Dış Politikaları	35
2.2.1. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Bosna Hersek Dış Politikası	35
2.2.2. Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Bosna Hersek Dış Politikası	48
2.3. Bosna Savaşı Sonrası İki Aktörün Değişen Etkisi.....	59

2.4. Bosna Hersek'in Geleceği.....	65
SONUÇ	68
KAYNAKÇA.....	72

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: İç Savaştan Önce Bosna Hersek'teki Boşnak, Sırp ve Hırvatların dağılımı (1991).....	3
Şekil 2: İç Savaştan Sonra Bosna Hersek'teki Boşnak, Sırp ve Hırvatların dağılımı (1998).....	3
Şekil 3: Eski Yugoslavya sınırları (1991).....	26
Şekil 4: Saraybosna Umut Tüneli.....	31
Şekil 5: Bosna Savaşı sonrası sınırların dağılımı (2002).....	33
Şekil 6: Bosna Hersek İç Savaşında Mostar Köprüsü.....	64
Şekil 7: Yeniden Yapılandırma Çalışmaları Bittikten Sonra Mostar Köprüsü.....	64

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Bosnalı Kimliği Sorunu (2015).....18

Tablo 2: Bosna Hersek Federasyonu kantonları (1995).....34

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BiH	: Bosna i Hercegovina
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BRIN	: Balkan Investigate Reporting Network (Balkan Araştırma Raporlama Kurumu)
CDU	: Croatian Democratic Union (Hırvat Demokrat Birliği)
CIA	: Central Intelligence Agency
CPY	: Communist Party of Yugoslavia (Yugoslavya Komünist Partisi)
DPA	: Dayton Peace Agreement (Dayton Barış Anlaşması)
DSP	: Demokratik Sol Parti
IFOR	: Implementation Force (Uygulama Gücü)
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
MNO	: Muslimanska Narodna Organizacija (Müslüman Ulusal Örgütü)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NIOD	: Netherlands Institute for War, Holocaust and Genocide Studies (Hollanda Savaş ve Soykırım Araştırmaları Enstitüsü)
NYT	: New York Times
OHR	: Office of High Representative (Yüksek Temsilcilik Ofisi)
PDA	: Party of Democratic Action (Demokratik Eylem Partisi)
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistan
RP	: Refah Partisi
RS	: Republica Srpska (Sırp Cumhuriyeti)

- SDP** : Serbian Democratic Party (Sırp Demokrat Partisi)
- SFOR** : Stabilization Force (İstikrar Gücü)
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- TİKA** : Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
- UNESCO** : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
(Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu)
- UNPROFOR:** United Nations Protection Force (Birleşmiş Milletler Koruma Gücü)
- VEVAK** : Vezaret-i Ettela'at Ve Amniyet-i Kisvar (İran İstihbarat ve Güvenlik
Bakanlığı)
- YETKM** : Yunus Emre Türk Kültür Merkezi
- YSFC** : Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti

ÖNSÖZ

Çalışmam boyunca yardımlarını eksik etmeyen saygıdeğer tez hocam Dr. Mustafa YETİM'e teşekkürlerimi sunarım.

Hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme şükranlarımı sunarım. Ayrıca hem lisans hem de yüksek lisans döneminde beni destekleyen, bilgi birikimi ile beni yönlendiren ve yapabileceğime dair söylemleriyle motive eden yol arkadaşım Amir YEGANEHDOUST'a teşekkür ederim.

GİRİŞ

Balkanlar tarihi ve coğrafi olarak farklı kültürlerin ve dinlerin birleştiği bir bölgede yer almaktadır. Tarihte bu bölge iki önemli imparatorluğa ev sahipliği yapmıştır. Bunlardan ilki Roma İmparatorluğu'nun Latin ve Yunan kısmı diğeri ise uzun süre siyasi birlik kurmuş olan Osmanlı Devleti olduğundan bölge Hristiyanlığın ve Müslümanlığın karşılaştığı yer olmuştur (Progonati, 2016: 177-178). Tarihi sürece baktığımızda bu önemli imparatorluklar sayesinde şekillenmiş olan kimlikler Bosna Hersek'in üç önemli milletini oluşturmuştur. Her biri bağımsızlıklarını kazanmadan önce sosyal, kültürel, dini, idari ve siyasi açıdan farklı birçok devletin hükümdarlığı altında kalmış ve son siyasi birliğini Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti altında yaşamıştır. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile değişmekte olan uluslararası düzen Yugoslavya'nın dağılmasını etkilemiştir. Bugün Bosna Hersek olarak bilinen ülke Yugoslavya'nın dağılmasından sonra 1992 Mart ayındaki referandum ile bağımsızlığını kazanmış fakat bununla birlikte boyutları soykırıma kadar ulaşan kanlı bir iç savaş dönemine girmiştir. Bosna Hersek bu dönemde istikrarını sağlayabilmek adına hem Doğu hem de Batı'dan etki ve yardımlara açık hale gelmiştir. Avrupa kıtasında dini kimlikleri ile öne çıkan Bosnalı Müslümanlar diğeri bir adı ile Boşnaklar bazı Müslüman devletlerin de ilgisini çekmiştir. Bu bölgeye ilgi gösteren devletlerin başında Türkiye ve İran gelmiştir. 1990'larda Boşnak kimliğinin güç kazanması ve Avrupa'da Müslüman kimliğinin farkındalığı ile birlikte Bosna Hersek'te büyükelçiliklerini açanlar arasında İran ve Suudi Arabistan yer almıştır (Sarajlić, 2011; 179). Türkiye büyükelçiliği ise 1993'te faaliyete geçmiştir (T.C Dışişleri Bakanlığı Saraybosna Büyükelçiliği, 27 Aralık 2018).

Bu çalışmanın temel konusu Bosna Hersek ile oldukça yakın tarihi ve kültürel bağları olan Türkiye ile burada derin bağları bulunmayan İran'ı, Bosna Savaşı dönemi içerisinde karşılaştırmak olmuştur. Türkiye'nin tarihi bağlarından dolayı Bosna Savaşı'nda daha etkin rol oynadığı düşünülmüştür. İran'ın ise geçmişte Bosna Hersek ile güçlü bağları bulunmadığından buradaki katkıları arka planda kalmış ya da pek fazla tartışılmamıştır. Bu çalışmanın amacı İran ve Türkiye'nin Bosna Savaşı'ndaki yerini analiz etmek olmuştur. Türkiye ve İran'ın savaş dönemi tutumları, bu iki ülkenin dış politikaları, uluslararası arenada buldukları konum, siyasi sistemleri ve liderlerin söylemleri ile açıklanmaya çalışılacaktır. Böylelikle bu

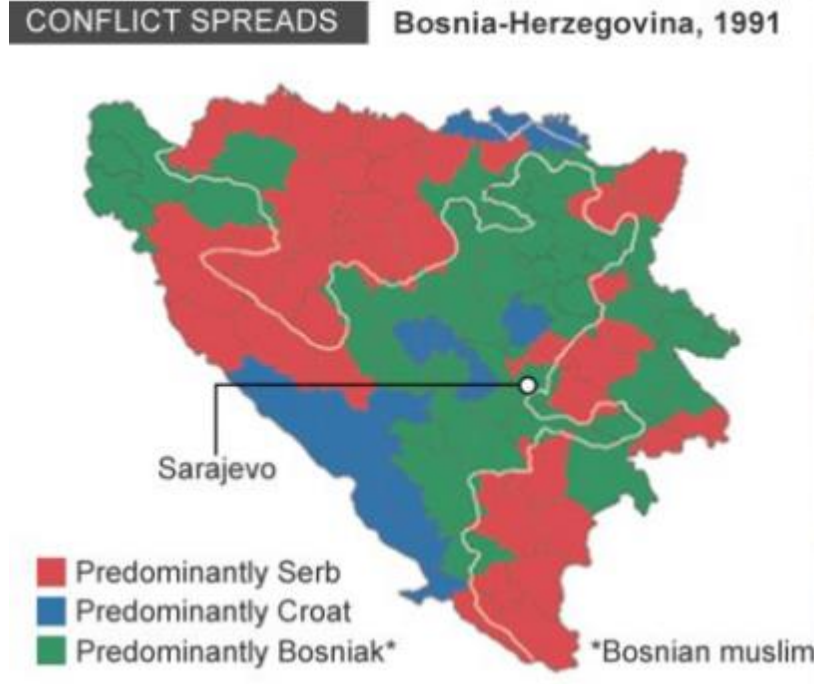
iki aktörden hangisi Bosna Hersek'te 1992-1995 döneminde kısmen daha etkin bir rol oynamıştır, hangi araçlar ve söylemler ile bölgeye yaklaşmıştır, yaklaşımlarında ne gibi farklılıklar olmuştur ve bunların nedenleri nelerdir gibi soruların cevapları aranmaya çalışılacaktır.

Çalışmada ayrıca savaş sonrasında Bosna Hersek'in (BiH) yeniden yapılanma sürecinde kamu diplomasisi, yumuşak gücü ve ekonomik katkıları göz önünde bulundurulduğunda daha ön plana çıkan Türkiye ile yine yumuşak gücü ile Bosna'da kalmaya devam eden İran'ın değişen etkilerinden kısaca bahsedilecektir.

Araştırmada Boşnaklar olarak bilinen Bosnalı Müslümanların kimlik inşasına etki eden ve şekillendiren olaylar tarihi süreç içerisinde tahlil edilecektir. Öncelikle Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte ortaya çıkan iç savaştan ve bunu tetikleyen hem dâhili hem harici dinamiklerden tarihsel bir çerçevede bahsedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek'i kaybettiği zamandan beri Boşnaklar kimliklerini korumak adına çalışmalar yapmış ve bazı örgütler kurmuşlardır. Bu dönemlerde bazen Boşnakların kimliği yok sayılmış bazen de birleştirici bir kimlik altında kontrol edilmeye çalışılmıştır. Önceleri Türk ve Müslümanlığın etkisiyle oluşan Boşnak kimliği zamanla daha milliyetçi bir karakter kazanmaya başlamıştır. Böylelikle milli kimliğin dini bir kimlik üzerine inşası başlamıştır. Buna ek olarak bu bölümde Bosna Savaşı öncesinde Türkiye ve İran'ın Bosna Hersek ile kültürel ve tarihi bağlantıları açıklanmıştır.

Araştırmanın bir sonraki kısmında ise Türkiye ve İran'ın savaş döneminde bölgeye yaklaşımları incelenmiştir. Türkiye 1990'lı dönemlerde daha seküler ve Batı merkezli yaklaşımları esas alırken İran İslam Devrimi'nin Bosna Hersek'te özellikle Aliya İzzetbegoviç ve çevresindeki 'Genç Müslümanlar' topluluğuna örnek olduğu ve etkilediği görülmüştür. Yine bu dönemde Avrupa kıtasında İslamcı söylemler İran başta olmak üzere İslamcı devletlerin ve grupların ilgisini çekmiştir. İstihbarat bilgileri ve dönemin gazete haberleri bu konuya katkı sağlamıştır. Aynı zamanda uluslararası aktörlerin de etkilerine değinilmiştir. Sonuç olarak İran ve Türkiye'nin Bosna Savaşı'ndaki yaklaşımları ile ilgili bir kıyaslama yapılmış ve bu yaklaşımların farklılıklarının nedenleri tartışılmıştır. Ayrıca Bosna Hersek'in geleceğine ve devletin işleyişine kısaca değinilmiştir.

Şekil 1: İç Savaşın Önce Bosna Hersek'teki Boşnak, Sırp ve Hırvatların dağılımı (1991)

Kaynak: BBC (2016)

Şekil 2: İç Savaşın Sonra Bosna Hersek'teki Boşnak, Sırp ve Hırvatların dağılımı (1998)

Kaynak: BBC (2016)

1.BÖLÜM

BOŞNAK TOPLUMUNUN TARİHİ

1.1. Boşnak Toplumunun Tarihi

1.1.1. Slavların Müslümanlaşması

Etnik grup, bir toplumdaki bir grup insanın ortak dil, milliyet, ırk, kültür bağı ile ayrışması veya bir araya gelmesiyle oluşan sosyal bir grup ya da kategoridir (Eriksen, 2002: 7). Etnik gruplarda biyolojik farklılık kesin aranan bir faktör değildir. Paylaşılmış ortak bir tarih, dil, din veya kültür yeterlidir. Paylaşılan bu özellikler sosyal yaşam biçimi, müzik, örf ve adetler, mimari ve edebiyat olabilir (Erkal, 2001; 33).

20.yy, ulus devlet ile içerisinde bulunan etnik grupların karşı karşıya geldiği bir dönem olmuştur. Ulus devletler ve etnik gruplar arasında çatışmalar olduğunda bazı devletler bu gruplar ile olan sorunlarını ayrıştırma ya da sürgün etme gibi yöntemler ile çözmeye çalışmışlar ve Balkanlarda da bu durum geçerli olmuştur. Etnik grupların devletler ile çatışma yaşamaya başladığı dönemde özgürlük, milliyetçilik, self determinasyon, bağımsızlık ve demokrasi gibi fikirler ivme kazanmıştır. Bu fikirler etnik grupları etkilemiş ve ayırım daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır (Sancaktar, 2012; 7-10). Kimlik krizleri ve çatışmalar yaşanmaya başlamıştır.

Etnik grupların siyasi bir amaç için bir araya gelmesi, dil, din ve eğitim gibi konularda eşit yasal haklara sahip olması (ya da olmak istemeleri) ve belli bir toprak üstünde yaşamak istemeleri etnik grupları millet yapan özelliklerdendir (Smith, 1991: 14). Diğer bir ifadeyle Steve Fenton'un da belirttiği gibi etnik gruplar bir devlet/ siyasi özerkliğe sahip ya da sahip olma çabasında olduğu zaman millet olurlar (Fenton, 2003: 52-53). Böylelikle etnik kimlik sosyal olduğu kadar siyasi bir anlama da sahip olmuştur. Etnik kimlik millet kavramının ve milliyetçiliğin şekillenmesinde ve oluşumunda önemli bir işleve sahip olduğu düşünülebilir.

Kimlikler ve aidiyetlerden bahsederken etnik grupların yanı sıra millet de önemli bir yere sahip olmuştur. Etnik grup ile millet arasında farklılıklar olmasına rağmen çoğu zaman birbiri yerine kullanılmış ya da karıştırılmıştır. Bunun yanı sıra millet kavramı için de pek çok bilim insanı ve araştırmacı farklı tanımlar ortaya

atmıştır. Etnisite nedir/ne değildir konusunda bir tanımlama yapmak için uğraşmaktadırlar. Keskin bir ayırım yapmak mümkün olmasa da her iki olgunun da belirli özelliklerinin varlığı üzerinden tanımlamalar yapılmıştır ve oldukça çeşitlidir. Bu çalışmada millet ve milliyetçiliğin oluşumu modern olgular olarak ele alınmıştır. Benedict Anderson için milletler ve milliyetçilik modern olgulardır. Uluslar hayal edilmiş siyasi topluluklardır. Ancak Bunlar temeli olmayan ya da sahte topluluklar değildir. Milletleri ortaya çıkaran zemini dinsel-dilsel toplulukların varlığının oluşturduğunu söylemiştir (Anderson, 1995: 20). Boşnak kimliğinin gelişimi ve inşasında da benzer bir şekillenme görülmüştür. Milli kimliğin dini bir kimlik üzerine inşası gerçekleşmiştir. Dini kimlik milliyetçiliğin doğuşundan bu yana önemini korumuştur. Din, milli kimliğin önemli bir parçası olmuş ve bu sayede milliyetçilik gelişebilmiştir (Özkırmı, 2009: 178-179).

Millet ve etnik grup iç içe ve beraber gelişmiştir. Milletlerin içerisinde farklı etnik gruplar bulunabilir ve her etnik grup bir devlet kuramayabilir. Milli kimliklerin etnik tabanları olabilir. Ancak etnisite ve millet arasındaki farklar kesin değildir. Birçok araştırmacı en azından millet için sabit yapılar olmadığı ve tarihi bir süreç içinde oluştuğu kanısına büyük çoğunlukla varmıştır (Özkırmı, 2009: 252). Ayrıca milletleri anlayabilmek için ne zaman, nasıl doğduklarını ve zaman içinde anlamlarının nasıl değiştiğini çözümlmek gerektiği düşünülmüştür. Boşnak kimliğini de aynı şekilde incelendiğinde yüzyıllar öncesinde oluştuğu ve geliştiği görülmüştür. Böylelikle Boşnak kimliğinin oluşmasında önemli birkaç tarihi olay sayabiliriz. Bu olaylar Osmanlı İmparatorluğu yönetimi (1463-1878), Habsburg (Avusturya-Macaristan) Yönetimi, Birinci Yugoslavya yönetimi (Yugoslavya Krallığı) (1918-1941), İkinci Dünya savaşı, İkinci Yugoslavya Yönetimi (Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti) ve 1990'larda Sosyalist Yugoslavya'nın dağılması Boşnak kimliğinin oluşumu için dönüm noktaları olmuştur.

Bosna Hersek'te İslamiyet'in yayılma süreci Osmanlı İmparatorluğu ile başlamış ve günümüze kadar gelişerek devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Bosna'yı 1463'te, Hersek'i 1483'te topraklarına katmıştır. Osmanlılar bu bölgeye girdiklerinde üç büyük topluluk ile karşılaşmışlardır: Ortodoks Sırp, Katolik Hırvatlar ve Bogomiller. Sırp ve Hırvatlar bu bölgeye Karpat dağlarının ardından bugünkü Polonya ve Ukrayna'nın güney kısmından 6.yy'da gelmiştir ve bu bölgeye gelen Slavlar olarak bilinmiştir. 9.yy'da Roma'dan gelen misyonerler aracılığıyla

bugünkü Hırvat toprakları olarak bildiğimiz yerde yaşayanlar Katolik Hristiyanlığı kabul etmeye başlamıştır. Bizans'tan gelen misyonerler ise bugün Sırbistan dediğimiz topraklarda yaşayanlara Ortodoks Hristiyanlığı başarıyla ulaştırmışlardır (Friedman, 2004; 6). Dolayısıyla Bizans'ın etkisi altında Sırp Ortodoks, Roma etkisi altında ise Hırvatlar Katolik olmuşlardır. Bazı araştırmacılara göre ise dilsel özelliklerine bakıldığında Yugoslav yani Güney Slavlar olarak bilinen bu halkın bölgeye Balkan yarım adası boyunca İran'dan göç ettikleri de tartışılmaktadır. Etnik bir grubu belirten Hırvat (Hrvat) kelimesinin İran kökenine sahip olduğu iddia edilmiştir¹. Bogomiller olarak bahsedilen grup ise 10 ve 15.yy arasında Bulgaristan'da ortaya çıkan Bogomilizm denilen inanca mensup Balkanlarda yayılmış bir Hristiyan mezhebine bağlı üyelerdir. Bogomiller Bosna Hersek kilisesinde 12.yy'da baskın olan ve Orta Çağ'da çok popüler bir inanç olmuştur. Bu inanç hem Ortodoks hem de Katolik kilisesinin öğretilerini reddetmiştir. Ortodoks ve Katolik kilisesi tarafından kâfir bir mezhep olarak ilan edilmiş ve bastırılmıştır (Velikonja, 2003; 26- 28). Tam olarak tarihi kökenleri tartışma konusu olmakla birlikte Bogomillerin kökeni hakkında genel kanı bu bölgeye geldiklerinde Slavlaştıkları yönünde olmuştur. Bu halk bölgeye yerleşmiş, tarım yapmış ve küçük topluluklar kurarak bölgedeki yerel halkla evlilik yapmışlardır. Nihayetinde Bosna'yı oluşturan nüfus Slav olarak adlandırılmıştır.

Bosna Hersek 10.yy'dan 12.yy'a kadar Bizans, Hırvatistan, Karadağ (o zamanki adı ile Duklja), Sırbistan ve Macaristan gibi devletlerin hükümdarlığı altına girmiş ve yabancı hükümdarlar tarafından yönetilmiştir (Friedman, 2004; 7). Dolayısıyla tüm bunlar Bosna halkı üzerinde belli etkiler bırakmıştır. 12.yy'ın sonlarına doğru Macaristan Bosna'yı Vali Tvrtko aracılığı ile yönetmiştir. Fakat Vali Macaristan krallığından daha bağımsız hale gelmeye başlamıştır. Bu dönem Bosna'nın bağımsız olarak yönetildiği tek dönem olarak bilinmektedir. Vali bölgede krallığını ilan etmiş ve sınırları Adriyatik kıyılarına doğru genişletmiştir. Ancak valinin ölümü ile Bosna gücünü kaybetmiştir. Uzun bir siyasi boşluk ve karışıklık dönemine giren Bosna, Osmanlı Devleti'nin bir parçası haline gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu Sırpıları yenerek Bosna'yı hâkimiyeti altına aldığı anda bu topraklarda yeni bir din olan İslam, Hristiyanlık ile karşılaşmıştır. Osmanlı

¹Slav dilleri ile ilgili detaylı bilgi için <https://www.britannica.com/topic/Slavic-languages#ref74889>.

İmparatorluğu İslamiyet'i Balkan topraklarına getirdiğinde buradaki grupların İslamiyet'i kabulü de belli bir süreç içinde olmuştur. Bosna Hersek topraklarında yaşayan bazı Sırp, Hırvat ve Bogomiller Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Böylelikle Müslüman olan Slav halk Boşnak (Bosniak, Bošnjactvo) olarak adlandırılmıştır. Fakat o dönemde Sırlar ve Hırvatlar Bosnalı Slav Müslüman kesimi Boşnak olarak değil "Turci" (Türkler) ya da "Müslümani" (Müslümanlar) olarak adlandırmışlardır. Bosnalı Müslümanlar da kendilerine o zamanlarda Boşnak dememiş daha çok dini kimliklerini ön plana çıkartan terimler kullanmışlardır (Sancaktar, 2012; 2). Boşnak tanımlaması daha sonralarda kabul edilen ve kullanılan bir kavram olmuştur. Dolayısıyla bu dönemlerde Müslüman ya da Türk olarak anılmak Boşnaklar için negatif bir durum yaratmamış ve normal olarak algılanmıştır. Ancak Osmanlı döneminde sorun teşkil etmeyen bu ifade biçimi Bosnalı Müslümanların aidiyetlerin farkındalığı, ortak bir bilincin oluşması ve milliyetçilik gibi duyguların bölgede yükselmesi ile değişmeye başlamıştır.

Osmanlı döneminde Bosnalıların Müslümanlığı kabul etmesiyle Boşnaklar ile Osmanlı arasındaki ilişkiler oldukça iyi ilerlemiştir. Bosna Hersek Osmanlı Devleti'nin batıdaki güçlü bir kalesi olmuştur. Boşnaklar ise Müslüman kimliğinin getirdiği ayrıcalıklardan yararlanmış ve Osmanlı Devleti'nin çeşitli kademelerinde görev yapmışlardır. Uzun yıllar bu ilişkiler ve iş birliği devam etmiştir. Hatta Boşnaklar kendi kimliklerini ifade ederken Müslüman kimliklerinin yanı sıra Türk ya da Osmanlı olarak isimlendirmiş ve başlarda bundan rahatsızlık duymamışlardır (Sancaktar, 2012: 3). Ancak 19.yy'ın Boşnak ve Osmanlı ilişkileri için bir kırılma noktası olduğu söylenebilir. 19.yy'da Boşnak kimliği daha özgün bir hal alarak şekillenmeye başlamıştır. Türk kimliği kullanılmamaya ve bu dönemde Boşnaklar kendilerine Türk'ten ziyade Müslüman ya da Boşnak olarak tanımlamaya başlamıştır. Bu durum ilk olarak 1831'de Kepatan Hüseyin'in liderlik ettiği Osmanlı'ya karşı çıkan bir ayaklanma ile ortaya çıkmıştır. Bosnalı Müslümanlar Kapetan Hüseyin'in önderlik ettiği 1831 isyanından sonra kendilerini Osmanlı'ya ve Osmanlı-Türk kimliğine karşı Boşnak olarak tanımlamayı tercih etmişlerdir (Bora, 1994: 120-125). Böylelikle Müslümanlar daha önce kullandıkları Müslüman kimliği ile kendilerini Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvatlardan ayırırken şimdi Boşnak kimliği ile Osmanlı ve Türklerden de ayırmışlardır. Bu zamanlarda Boşnak kimliğine atfedilen kavramların değişmeye ve daha özgün bir hal almaya başladığı

görülmüştür. Bu ayrımın yapılmasının bir nedeni de Sırp ve Hırvatların Türk tanımlamasını Bosnalılara karşı negatif bir şekilde kullanmaya başlaması ile olmuştur. Aynı zamanda Sırp ve Hırvatlar seküler Bosnalıları aşırı İslamcı olarak lanse etmeye çalışmışlardır.

Boşnakların milli kimliklerini kazanmalarına doğru giden süreçte Hırvatlar ve Sırpların Boşnaklara Türk şeklinde hitap etmesi zamanla kimliklerine yapılan negatif bir durum haline gelmiştir. Günümüzde Bosnalı Müslümanlar yasal olarak tanınan ve Bosna Hersek ile aidiyetlerini belirten Boşnak kelimesini tercih etmekte ve Türk kelimesini kimliklerine karşı olumsuz bir adlandırma olarak algılamaktadır. 2016 yılında Saraybosna’da çıkan bir haberde Sırp Cumhuriyeti Başkanı Milorad Dodik’in bir konuşmasında ‘‘Bosna ve Hersek 500 yıllık Türk yönetimi boyunca ayakta kalamamıştır, bu yüzden bu modern Türkler hiçbir şeyi başaramazlar’’ demiştir (Balkan Insight, 3 Kasım 2018). Bosna Hersek’te bir sivil toplum örgütü olan Balkan Araştırma Raporlama Kurumu (Balkan Investigate Reporting Network, BRIN) Dodik’in bu söylemine karşı Bosnalı Müslümanları yasal isimleri ile değil ‘Türk’ olarak ifade ettiği için bunun bir nefret söylemi olduğunu savunmuş ve suç duyurusunda bulunmuştur (Dzidic, 2016)².

Osmanlı Devleti Bosna ve Hersek’i hakimiyeti altına aldığı anda buradaki toprakları devlet arazisine çevirmemiştir. Tıpkı diğer Osmanlı topraklarında olduğu gibi Bosnalı Müslümanların da Müslüman olmayanlara nazaran bazı siyasi, askeri ve ekonomik ayrıcalıkları olmuştur. Hatta bazı tarihçiler Bosnalı halkın İslamiyet’i kabul etmesinin asıl amacının bu ayrıcalıklardan yararlanmak, daha az vergi vermek, mülklerini ve özgürlüklerini koruyabilmek olduğunu savunmuşlardır (Malcolm, 2002: 119). Dolayısıyla Boşnakların Bosna Hersek’te Osmanlı Hükümdarlığı süresince gayet iyi koşullarda yaşadıkları söylenebilir. Karşılığında ise askeri alanda Osmanlı’nın yanında Avusturya Macaristan İmparatorluğu ve Rusya’ya karşı savaşmış ve siyasi alanda ise pek çok Boşnak Vezir Osmanlı’ya hizmet etmiştir. Bu karşılıklı yardımlaşma ve hizmet 18.yy’da Osmanlı’nın toprak sisteminin değişmesi ve Boşnak toprak sahiplerinin güç kazanması ile sarsılmaya başlamıştır. Merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla toprak sahiplerinin etkinliğini azaltmaya yönelik

²Emina Dizdarevic ve Denis Dzidic, “Bosnian Serb President Accused of Insulting Bosniaks”, *Balkan Insight*, 17 Şubat 2016)
<https://balkaninsight.com/2016/02/17/bosnian-serb-president-criticized-for-inciting-hatred-02-17-2016/>.

reformlar yapılmıştır. Karşılığında ise toprak sahipleri, din adamları, Hırvat ve bilhassa Sırp köylülerden oluşan bir grup ayaklanmıştır. Bu ayaklanmanın ardından olaylar durulmamış, 1875'te Sırp, Hırvat ve Boşnak köylüler vergiler nedeniyle isyan etmiştir. Başta bu ayaklanmalar milliyetçi temele dayanmamıştır. Fakat bu sefer Sırbistan'dan da gelen gönüllüler ile Sırp köylüler silahlanarak milliyetçi ve bağımsızlık talep eden bir direniş gerçekleştirmeye başlamıştır. Sırbistan ve Karadağ bu ayaklanmayı desteklemiştir. Bu sürede 1876'da Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiştir. Sırbistan ve Karadağ özerk hükümetleri Osmanlı devletine savaş açmış ve Rusya bu durumdan faydalanarak Panslavizm politikaları çerçevesinde Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'ı desteklemiştir. Bu olayların akabinde 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı ya da 93 Harbi olarak da bilinen bu savaşın sonunda imzalanan Berlin anlaşması ile Bosna Hersek yönetimi artık Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna geçmiştir.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu altında bu kez Boşnaklar kendi milli kimliklerini kazanmak için mücadele etmişlerdir. Böylelikle 20.yy'ın başlarına doğru isyanlar başlamıştır. Katolik Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, genç Bosnalıları ve Sırları zorunlu ve hiçbir istisna gözetmeksizin orduya katılımı için sıkı askeri kurallar koyması Ortodoks Sırları ve Müslüman Bosnalıları rahatsız etmiş ve ilk ayaklanma bu sebeple başlamıştır (Pinson, 1996; 121). Aynı dönemde ortaya çıkan Pan-İslamizm Bosnalı Müslümanları, 'Büyük Sırbistan' ideolojisi ile birlikte yükselen Sırp milliyetçiliği ise Sırları etkilemiş ve 1882'deki ayaklanmalar bu ideolojiler çerçevesinde meydana gelmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından bu isyanlar bastırılmıştır. Fakat Bosna Hersek'in yönetimi ile ilgili politikalarda değişime gidilmiştir. Bunun gibi milliyetçi ayaklanmaları önlemek, Bosna Hersek'in modernleşme ve endüstrileşmesini sağlamak amacıyla Maliye Bakanlığı pozisyonuna Benjamin Kallay atanmıştır. Kallay, Bosna Hersek'in modernleşmesi ve endüstrileşmesi alanında çalışmalar yapmanın yanı sıra bir 'Bosnalı' (*Bosanac, Bosnian*) kimliği yaratmak istemiştir. Bosnalı kimliği Bosna Hersek halkını dini kimlikleri ile ayırtırmadan Bosna Hersek içinde yaşayan bütün Boşnak, Hırvat ve Sırp ve diğer azınlık halka verilen isimdir. Çünkü Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun ortak bir 'Bosnalı' kimliği üzerinden ülkeyi daha güçlü bir şekilde yöneteceğine inanmıştır (Sancaktar, 2012; 5). Ayrıca bu kimliğin Hırvat ve Sırp milliyetçiliğini dengeleyeceğini düşünmüştür. Fakat tüm birleştirici

çalabalara rağmen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminde Sırp ve bilhassa Hırvat kesimde ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan gelişme görülürken Boşnaklar daha geri planda kalmıştır.

Kapitalizmin de etkisi ile endüstrileşme ivme kazanırken Sırp ve Hırvat sermaye sınıfı zenginleşmiştir. Ayrıca bu sınıf, milliyetçi muhalifleri desteklerken Boşnak sermaye sınıfının kendi kimliklerinin üzerinden yapılan milliyetçilik akımına pek etkisi olmamış, genelde din adamları ve toprak sahipleri lider rolünü üstlenmiştir (Friedman, 2000; 169-170).

Bosnalı Müslümanların siyasi bir talepte buldukları dönem Avusturya-Macaristan yönetimi altında olmuştur (Babuna, 1999: 208-209). 1906'dan sonra Müslümanlar, kültürel farklılıklarını yansıtan birçok siyasi parti, kurum ve dernek kurmuşlardır. Böylelikle Boşnakların ulusal gelişimi içerisinde dini etkinin yerini incelemek oldukça önemli olmuştur. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu altında Boşnaklar artık daha organize bir şekilde aidiyetlerini korumaya başlamıştır. Resmi olarak tanınma gibi isteklerin bu dönemde ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. 1890'larda Boşnak din adamları ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında gerçekleşen müzakerelerden sonra en azından Habsburg yönetimi Boşnakların dini ve kültürel özerkliğini tanımıştır. Yükselen Sırp ve Hırvat milliyetçiliği ve Sırp ve Hırvat toprak sahiplerinin konumunun giderek iyileşmesi, Bosnalı Müslümanları da Müslüman Ulusal Örgütü (Muslimanska Narodna Organizacija-MNO) adında bir topluluk kurmaya itmiştir. Bu topluluk partileşmenin başlangıcı olarak nitelendirilmiştir (Babuna, 2000; 198). Bu dönemde Boşnaklar dergi, gazete vb. alanlarda da aktif olmaya başlamış ve Boşnak kimliğine dikkat çekilmiştir. Bazı yayınlar ve bilim insanları daha seküler, Avrupa'ya yönelik fikirleri ile muhafazakâr Boşnak din adamlarını eleştirse de genelde tüm bu adımlar Boşnak kimliğinin gelişmesinde büyük etki yaratmıştır.

İmparatorlukların içerisinde önemli bir nüfusa sahip olan Boşnaklar da milli bir kimlik arayışına girmeye başlamışlardır. Arayışlarının alevlendiği bu dönemde Sırp milliyetçisi bir gencin Saraybosna'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Velihtı Franz Ferdinand'a gerçekleştirdiği suikast Birinci Dünya savaşının başlamasının sembolik nedenlerinden olmuştur. Dört yıl süren bu savaş, Avusturya-

Macaristan İmparatorluğu da dâhil olmak üzere pek çok imparatorluğun yıkılması ile sonuçlanmıştır.

1.1.2. Modern Dönem

Birinci Dünya Savaşı bitişi ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun dağılması sonucunda Sırp, Hırvat, Sloven ve Karadağlı siyasi elitlerin iş birliği ile Sırbistan Hırvatistan ve Sloven Krallığı adı altında Birinci Yugoslavya kurulmuştur. Bu krallığın ismi daha sonra Sırp Kral Alexander tarafından 1929'da Yugoslavya Krallığı olarak değiştirilmiştir. Bosna Hersek de Yugoslavya Krallığı'nın yönetimi altına girmiştir. Boşnaklar %6'luk nüfusu ile Birinci Yugoslavya'nın 4. büyük milleti konumunda olmasına rağmen yönetimde çok fazla etkili olamamışlardır (Bora, 1994: 23). Birinci Yugoslavya'da genelde İslami kuruluşların aktiviteleri kontrol altına alınmıştır. Boşnak kimliği reddedilmiştir ve kurucu millet olarak tanınmamıştır. Sırp ve Hırvat milliyetçiliği altında Boşnak kimliği asimile edilmeye çalışılmıştır. Boşnaklar, Sırp ve Hırvat milliyetçi militarist grupların hedefi haline gelmiştir (Sancaktar, 2012: 7). Ortodoks kilisesi bu dönemde devlet ile iyi ilişkiler yürüttüğünden milliyetçi Sırp yöneticiler baskın olmuştur. Boşnak kimliğinin kullanılmasının yasaklandığı bu dönemde Boşnaklar, Yugoslav kimliğini kullanmayı tercih etmiştir. Pek çok Boşnak kuruluş, bu politikalar altında kendi kimliklerini korumak amacıyla faaliyet göstermişse de hem Avusturya-Macaristan İmparatorluğu altında hem de Yugoslavya Krallığı altındaki Boşnaklar, ekonomik, siyasi ve sosyal haklarını Osmanlıdaki gibi yaşayamamışlardır.

1918-1941 yılları arasında hüküm süren Yugoslavya Krallığı İkinci Dünya Savaşı ile yıkılmış ve Almanya'nın işgaline uğramıştır. Burada bağımsız Hırvatistan devleti kurulmuş ve 'Ustaşa' adı verilen Hırvat faşist partisi yönetime geçmiştir. Ustaşa, Hırvat topraklarını birleştirme ve Bosna Hersek içerisinde Hırvat olmayan tüm etnik grupları temizleme amacıyla bölgede büyük bir etnik temizlik başlatmıştır. Boşnaklar sadece Ustaşalar tarafından değil aynı zamanda amaçları 'Büyük Sırbistan' kurmak olan Sırp faşist grup 'Çetnikler' tarafından da zulme uğramışlardır. Boşnakların bu saldırılara ve etnik temizlik politikalarına karşı organize bir birlikleri veya stratejileri olmadığından bir araya gelememişlerdir. Bu kadar zulmün altında bazı Müslüman kesim anti-faşist hareketlere ve partizan gruplara katılmıştır (Bora, 1994: 28). Kendilerini korumak isteyen Boşnakların bazıları ise İslam Devleti kurma

sözü ile Alman ordusuna katılmışsalar da Ustaşa ve Çetniklerin saldırılarından kurtulamamışlardır. Çünkü Ustaşa ve Çetnikler de nihayetinde Almanya tarafından desteklenmekteydiler. Bu süreçte yine Sırp faşist grup olan Çetnikler ve Hırvat faşist grup Ustaşaların saldırıları altında pek çok Boşnak ya göç etmek zorunda kalmış ya da katledilmiştir. Bunun sonucunda birçok Boşnak Alman ordusundan ayrılıp 2. Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya Komünist Partisi (CPY) liderliğinde Josip Broz Tito'nun emrindeki gerilla ordusuna katılmışlardır (Sancaktar, 2012; 9). Boşnaklar ve partizanlar Almanya, Ustaşa ve Çetniklere karşı çatışmışlardır. Savaşın sona ermesi ile Saraybosna 6 Nisan 1945'te kurtarılmış ve CPY Bosna Hersek'te kontrolü ele almıştır.

1.1.3. İzzetbegoviç Dönemi

İkinci Dünya savaşıdan sonra İkinci Yugoslavya, resmi adı ile Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) kurulmuş ve 6 federal cumhuriyette oluşmuştur: Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Bosna Hersek. Boşnaklar İkinci Yugoslavya'daki 3. Büyük grup, Bosna Hersek'te ise en çok nüfusa sahip millet olmuştur. Bosna Hersek kendi içerisinde "Minyatür Yugoslavya" olarak adlandırılmıştır (Dahlman, Toal, 2011: 46). Çünkü hem Sırp hem Hırvat hem de Boşnaklara ev sahipliği yapmış ve aşırı milliyetçi düşünceler içinde bir bariyer görevi görmüştür. 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesi faşist grupların dağılması Boşnaklara sosyalist rejim altında güvenli bir çatı sunmuştur. CPY tarafından Boşnak kimliği ve kültürünün geliştirilmesi için de uygun siyasi ve entellektüel koşullar yaratılmaya çalışılmıştır. Bu dönemdeki gelişmelerden en önemlisi ise 1968'de Boşnak kimliğinin Bosna Hersek'in "Müslüman milleti" adı altında resmi olarak tanınması ve Boşnakların anayasada kurucu milletlerden biri olarak kabul edilmesi olmuştur (Friedman, 2000: 173). Tito'nun Yugoslavya'sı, 1971'de nüfus sayımıyla Müslüman kimliğini ulus kabul ederek kurumsallaştırmıştır (Markowitz, 2010: 79). Bu zaman içerisinde hem Hırvat hem de Sırp milliyetçiler Boşnak kimliğini hiçbir şekilde tanımamış ve onları Müslüman olan Sırp ve Hırvat kesim olarak düşünmüşlerdir. Ancak en azından sosyalist rejim milliyetçi görüşleri reddetmiş ve Boşnakların ekonomik, sosyal ve siyasi statüsünde gelişmeler meydana gelmiştir. Ayrıca, bu dönemde "Bosnjastvo (Boşnak)" ve "Muslimanstvo (Müslüman)" kimliği hakkındaki entellektüel tartışmalar artmıştır. Bazı Boşnak aydınları Boşnak ismini tercih ederken, bazıları Müslüman ismini kullanmayı tercih etmiştir

Her ne kadar Boşnaklar yasal olarak Müslüman bir millet olarak tanınmışsa da Sosyalist rejim altında temel amaç seküler ve birleştirici bir Bosnalı kimliği yaratmak olmuştur. Bu nedenle Tito rejimi Ortodoks ve Katolik kiliselerin etkisini azaltmış, milliyetçi akımların gelişmesini engellemeye çalışmış ve Boşnak toplulukların, özellikle İslam devleti kurma fikri olan kurumların faaliyetlerini yasaklamıştır. Örneğin 1939 yılında İzzetbegoviç ve çevresinde aynı görüşe sahip olanlar, Pan-İslamizm düşüncesini benimsemiş Genç Müslümanlar (*Mladi Muslimani*) adlı bir topluluk kurmuştur (Bardos, 2013: 61). Bu grubun düşünceleri ve faaliyetleri ile ilgili ilk tutuklamalar 1940'lı yılların sonunda gerçekleşmiştir. İkinci Dünya savaşında da aktif olan bu grubun savaş sırasındaki faaliyetleri nedeniyle askeri mahkeme 1946'da İzzetbegoviç'i 3 yıl hapse mahkûm etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndaki deneyimler ve Komünist Yugoslavya'nın kurulması Genç Müslümanlar örgütünün biraz daha siyasileşmesine neden olmuştur (Bougarel,1997: 538). İzzetbegoviç hapisten çıktıktan sonra Saraybosna Üniversitesi hukuk fakültesinden mezun olmuş ve siyasi alanda faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. İzzetbegoviç 1970'te Saraybosna'da Müslümanları daha aktif olmaya teşvik eden ve göreve çağıran meşhur İslam Deklarasyonu'nu yayımlamıştır. İzzetbegoviç fikirlerini ve yapılması gerekenleri anlattığı bu bildiriye Müslümanları birlik için çağırmış ve düşüncelerinde daha çok Pan-İslamizmi benimsemiştir. Bu deklarasyonda İslamiyet'in birleştirici gücünden, gerçek İslami iktidar ve kurumların işleyişinden bahsetmiştir. İslam'ın ülkenin iç işlerinde ve dışişlerinde ana fikir olması gerektiğini vurgulamıştır (İzzetbegoviç, 2014: 51-55). İzzetbegoviç'in bu düşüncesi daha çok Müslüman milletin birlik ve beraberliği üzerine ve daha ılımlı İslam olarak tabir edilen bir görüşe sahip olmuştur. Buna rağmen Sırp ve Hırvatlar bu bildiriye aşırı İslamcı görüşü destekleyen bir belge olarak görmüş ve birçok Boşnak Yugoslavya'ya karşı düşmanca ve devrimci eylemler gerçekleştirdikleri öne sürülerek suçlanmıştır. Ayrıca İslami görüşleri ve faaliyetleri de Sosyalist Yugoslavya rejimini rahatsız etmiştir.

Nitekim deklarasyonun yayınlanmasından neredeyse 10 sene sonra İran İslam devrimi gerçekleşmiştir. İzzetbegoviç ve arkadaşları İslami devrim ile başa gelen ve Şah'ı deviren Ayetullah Humeyni'den ve İran İslam Cumhuriyeti'nden o dönemde oldukça etkilenmiştir (Bardos, 2013: 61-62). Josip Broz Tito rejimi altında İzzetbegoviç ve arkadaşları Genç Müslümanlar grubunun çalışmaları, İran'da

katıldıkları bir kongre ve İslamcı fikirleri ve yayınları nedeniyle 1983'te tutuklanmıştır. Avusturya egemenliği altında tanınan Şeriat mahkemeleri sosyalist devlet tarafından kaldırılmıştır. Aslında çok fazla dindar olmayan Bosnalı Müslüman halk sosyalist devletin egemen ideolojisi ve baskıları ile savunmacı bir konuma geçmiştir. Ancak tüm bu baskılara rağmen İzzetbegoviç ve çevresi çalışmalarına devam etmiştir. Kendisi hem savaş dönemi hem de sonrasında karşımıza önemli bir lider olarak çıkmıştır. Fikirleri Bosnalı Müslümanları oldukça etkilemiş ve ülkede Bilge Kral olarak tanınmıştır. Yapılan bazı akademik çalışmalar Sosyalist Yugoslavya altında sansürlerle karşılaşsa da savaşın başlamasıyla kapatılan kurumların yanı sıra yenileri de faaliyete geçmiş ve Boşnak kimliğinin korunmasında ve gelişmesinde çok önemli rol oynamışlardır.

Bosnalı Müslümanların büyük bir bölümü Hanefi mezhebine bağlı ilkeleri esas edinmişler (Alibašić, 2003: 5) ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar Hanefi mezhebine ait öğretiler sıkı bir şekilde devam ettirilmiştir. Fakat sonrasında bazı din adamlarının eski ve geleneksel tarz eğitim sistemine olan eleştirileri ile revize edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle özellikle Sufi öğretiler Bosna'da etkili olmaya başlamıştır. 1970'li yıllarda İslami eğitim sisteminin revize edilmesi, Boşnak öğrencilerin Mısır, Irak, Kuveyt ve hatta Malezya'daki üniversitelerden mezun olup geri dönmeleri ve entelektüel genç Müslümanların yetişmesi de Bosna Hersek'te İslam'ın canlanmasına katkı sağlayan gelişmelerden olmuştur. Yugoslavya'daki Müslümanların İslami kimliklerini yeniden vurgulamaya başlamaları ve harekete geçmelerinde payı olan bir diğer durum yaklaşık 45 yıl boyunca seküler ve sosyalist bir yönetim altında dini pratiklerini yerine getirmeye çalışmaları olmuştur. Tito yönetimi altında her ne kadar kültürel olarak Boşnakların kimlikleri korunsun da dini anlamda pek çok kısıtlamalar getirilmiştir. Örneğin Müslüman din adamları hükümet gözetimi altında eğitim görmüş ve Sufi gelenekleri ve pratikleri yasaklanmıştır. Ayrıca İslami kaynaklar 1964'e kadar basılamamıştır. Müslüman kültür ve eğitim kurumları kapatılmış ve dini cemaatin başındaki müftüyü devlet atamıştır (Bışku, 2016: 205). Ancak buna rağmen Boşnaklar İslam kültüründeki temellerini kaybetmemişler ve o dönemde İslam, kimliklerinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bastırılan ve daha önce yok sayılan kimlikleri savaş döneminde daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Yugoslavya dağılma sürecine girmeden bir süre önce Bosnalı Müslümanlar kültürel ve siyasi alanda var olmak için adımlar atmaya ve dünyadaki diğer Müslüman devletler ile iyi ilişkiler kurmaya başlamıştır. 1960'lerden sonra Yugoslavya'nın Bağlantısızlar Hareketi politikaları ülkede hem liberalleşmeyi hem de İslam'ın yeniden canlanmasını etkilemiştir. Bu liberalleşme politikalarını hem Yugoslavya içinde hem de dünyadaki İslami hareketler izlemiştir. Bu doğrultuda Bosnalı Müslümanların bir organizasyon altında bir araya gelmesi ilk olarak 1882'de Bosna Hersek'te dini bir kuruluş olan Bosna Hersek İslam Birliği ile olmuştur. Bosnalı Müslümanlar, İslam Dini Birliği (*İslamska Verska Zajednica*) adındaki bu kurum altında birleşmiştir³. Bu kurum savaş sırasında ve sonrasında Balkanlardaki Müslümanları temsil eden bir topluluk olmaya devam etmiştir. Fetvalar ve vaazlar vererek, camiler ve dini okullar açarak, üye Müslümanların yaşam şekilleri ile ilgilenmiştir (Karcic, 2010 a: 154-155). Bu kurumun yanı sıra Boşnakların kendi kimliklerini yaşatmak için 1939 yılında kurulan Bosna Hersek'te etkin bir İslami topluluk olan Genç Müslümanlar eğitimde, idarede ve ekonomide oldukça etkili olmuştur. Ayrıca 1960'lı yılların sonunda kurulan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) da uluslararası arenadaki birleştirici özelliği ile Bosnalı Müslümanlara umut olmuş ve diğer Müslüman ülkeler ile ilişkilerinin geliştirilmesinin önünü açmıştır. 1970'lerde özellikle İslami eğitime olan ilgi ve yayıncılık faaliyetleri artmıştır. Kültürel organizasyonlar ve Müslüman dayanışma kurumlarının kurulmuş ve dini sembollerin kullanımı yaygınlaşmıştır.

1990'larda Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve tek kutuplu yeni bir düzene geçilmesi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması, bağımsızlık hareketleri ve İkinci Dünya savaşındaki milliyetçi fikirlerin yeniden yeşermesinden Yugoslavya da etkilenmiştir. Boşnak kimliği de Tito'nun ölümü ve Sosyalist Yugoslavya'nın dağılması ile milli kimliklerini rahatça ifade edebilecekleri bir ortam yakalamıştır. İlk olarak Yugoslavya'da Hırvat ve Slovenler bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Akabinde 1991'de Bosna Hersek'in bağımsızlığını tek taraflı ve gayri resmi bir şekilde ilan etmesi ile ülke iç savaş dönemine sürüklenmiştir. Bu süreçte aynı dile ve tarihe sahip olan, aynı topraklarda yüzyıllardır yaşamış ve aynı atalardan gelen insanlar birbirleriyle savaşmıştır.

³ Bosna Hersek İslam Birliği internet sitesi için bkz. <http://english.islamskazajednica.ba/>.

Bosna Savaşı sırasında Boşnaklar, çoğunlukla İzzetbegoviç'in kurduğu Demokratik Eylem Partisi (Party of Democratic Action-PDA, Stranka Demokratske Akcije- SDA) altında organize olmuşlardır. PDA'nın faaliyetlerine ve lideri İzzetbegoviç'in ideolojisine bakıldığında Boşnak kimliğinden daha çok Müslüman kimliğine vurgu yapılmıştır ve Pan-İslamizm benimsenmiştir. Bu partide İslami semboller milli amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır. Bu da aslında bugünkü Boşnak kimliğine hem yön veren hem de farklılaşmasına neden olmuştur. PDA kurulduğunda öncelikle Yugoslavya'daki Müslümanları birleştirme fikri ile yola çıkmıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda bu dini birlik düşüncesi yerini Bosna Hersek'in bağımsızlığına daha sonra ise Bosna Hersek devletinde Bosnalı Müslümanların siyasi egemenliğe sahip olma fikrine dönüşmüştür (Bougarel, 2007: 19). Bu sırada Boşnak partiler ve kuruluşlar içerisinde kimlik açısından fikir ayrılıkları meydana gelmiştir. Örneğin İzzetbegoviç'in partisinde öne çıkan Müslüman kimliğine karşı daha seküler ve liberal bir Boşnak kimliği ile ilerlemek isteyen gruplar olmuştur (Sancaktar, 2012; 11-12). Bunun yanı sıra Müslüman kimliğini savaş zamanında seküler, Hristiyanlık ve sosyalizm karşıtı olarak tanımlamak isteyen Pan-İslamcı muhafazakâr bir kesim de olmuştur (Helms, 2008: 101-102). Ancak Boşnak kimliği, İzzetbegoviç'in de kitabının başlığı olan, Doğu ile Batı arasında, İslam ve Avrupa arasında ve geleneksel ve modern arasında çok tartışılmıştır. Savaşın bittiği yıllarda Pan-İslamcılığın etkilerinin azaldığı görülmüştür. 1980'lerden savaşın sonuna kadar giden dönemde oldukça yoğun hissedilen İslam odaklı Boşnak kimliği yerini daha milliyetçi bir kavrama bırakmıştır.

Bu ayrılıklara rağmen genelde bütün kanatlar Bosna Hersek'in toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı, Batılı devletlerden gelen her türlü ayırım planının reddedilmesi ve Boşnak kimliğinin korunması gibi önemli ilkelere birleşmiştir. Sosyalist rejim döneminde kapatılan fakat savaş sırasında tekrar aktif olan ve yeni kurulan bazı gazete ve kurumlar kimlik, kültür, İslam ve tarih konularında entelektüel bir tartışma zemini yaratmıştır. Bu tartışmaların merkezinde ise Boşnak ve Müslüman kimliği ele alınmıştır. (Babuna, 2000: 76-77). Boşnak kimliği ve kökeni akademik olarak çok tartışılmıştır. Örneğin 1993 itibarıyla resmi olarak on dokuzuncu yüzyılın sonundan beri kullanılan "Müslüman" terimi yerine "Boşnak" ulusal ismi kullanılmıştır.

Bosna Hersek'teki Müslümanlar aidiyetlerinin tanındığı topraklarda yaşayabilmek için zorlu yollardan geçmiştir. Boşnakların üzerinde yaşadığı toprak olan Bosna Hersek geçmişten günümüze onların tek yurdudur. Sırp ve Hırvatların ayrı birer devleti ve toprağı bulunurken Boşnaklar, Bosna Hersek'i her zaman diğer etnik gruplar ile paylaşmıştır. Savaş sırasında kimlik ve yaşanan toprak sorununa birleştirici çözümler getirilmeye çalışılmıştır. Daha önceleri Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Sosyalist Yugoslavya'nın uygulamaya çalıştığı ve günümüzde ise Avrupa'nın önerdiği 'Bosnalı' (Bosnian) ortak kimlik modeli ideal olarak görülmüştür. Her ne kadar bu ortak ve birleştirici Bosnalı kimliği dışarıdan Bosna Hersek vatandaşları için uygun görülse de bu kimliğin yerleşmesi Boşnakların yıllardır inşa ettikleri milli kimliklerini kaybetmesi anlamına gelmektedir. Neticede Boşnaklar, diğer etnik gruplar gibi kendi kimliklerini sürdürecektir daha homojen bir ulus devlet kuramamıştır. Bu nedenle Boşnak kimliği Bosnalı Müslümanların sahip çıkması gereken bir kimlik olmuştur ve iç savaş döneminde oldukça fazla vurgulanmıştır. Günümüzde de kimliklerin önemi devam etmekte olduğu söylenebilir. Örneğin, 2015 yılında Bosna Hersek'te ortaya çıkan bir uygulamaya göre yeni doğan bebekler için resmi olan 3 anayasal milli kimliğin yerine sadece Bosnalı kimliğinin verilebilmesinin yolu açılmıştır (N1 News Agency, 10 Mart 2019)⁴. Bu uygulama gelecek için umut vaat eden bir değişim olsa da Boşnak, Hırvat ve Sırp ailelerden yeterince ilgi görmemiştir. Böylelikle Bosna Hersek'te hala etno-dinsel kimliklerin birinci planda olduğu görülmüştür.

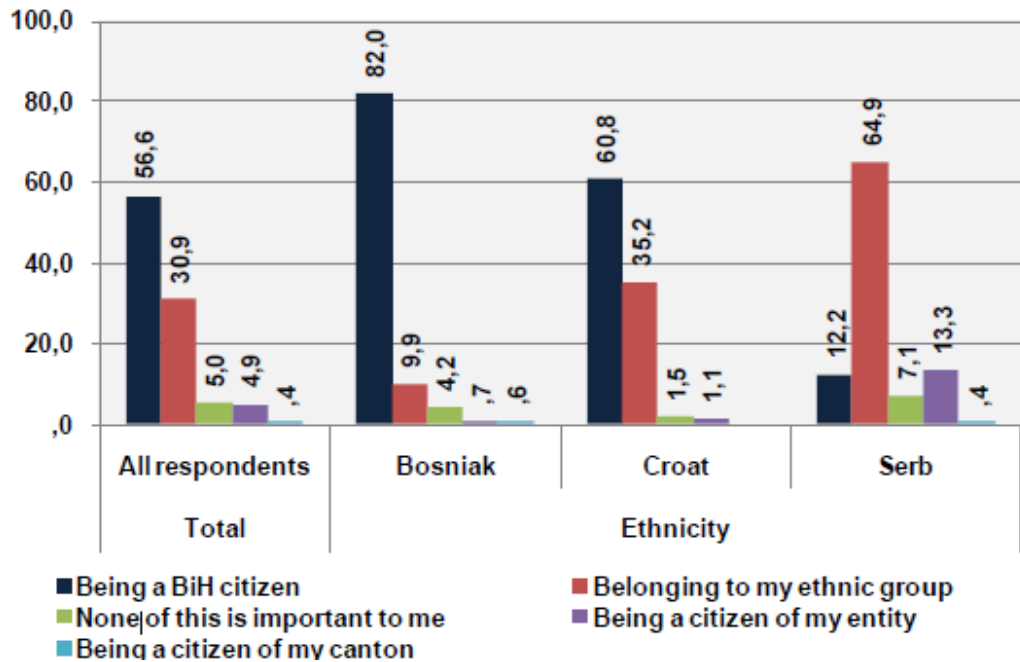
Bosnalı Müslümanlar, Bosnalı kimliğinden ziyade kendi kimliklerini Boşnak olarak devam ettirmeyi tercih etmişlerdir. Günümüzde Boşnak kimliği önemini korumakla birlikte İslami vurgunun biraz daha hafıflediğı ve milliyetçi özelliklerin öne çıktığı söylenebilir. Bosna Hersek'in siyasi sistemi bu üç kurucu milliyeti tepeden ayırttığından dolayı bugünün Bosna Hersek'inde ortak bir kimlik inşa etmek gerçekleşir mi ve bu kimlik nasıl meydana gelir bilinmez fakat toplumsal hayatın içine nüfuz etmiş bu kültürün değişmesinin oldukça zor olacağı söylenebilir.

Prism Research şirketi tarafından 2015 senesinde Bosna Hersek'te BM Yerleşik koordinatörlüğü altında yapılan geniş kapsamlı ankette kimlik sorununun

⁴("Otac "prvog" Bosanca za N1: Ko može osporiti da sam Bosanac", *N1 BiH*, 23 Ocak 2015)
<http://ba.n1info.com/Vijesti/a21516/Otac-prvog-Bosanca-za-N1-Ko-moze-osporiti-da-sam-Bosanac.html>.

günümüz Bosna'sındaki yerini açıkça göstermiştir. Bu ankette Bosna Hersek vatandaşlarının etnik grupları ile bağımlı ölçen kısımda kişilere "aşağıdakilerden hangisi (etnisite ile karşılaştırıldığında) sizin için en önemlisidir?" diye sorulmuştur. Aşağıdaki grafiğe bakıldığında özellikle Sırp'ların etnik aidiyetleri ile tanımlanmalarının oldukça önemli olduğu açıkça görülmüştür. Sırp'lardan sonra etnik gruplarına bağlı olan diğer grup ise Hırvatlar olmuştur. Boşnaklar için etnik grupları yine önemli bir seviyededir. Boşnaklar, Hırvat ve Sırp grupları ile karşılaştırıldığında etnisitelerine bağlılık daha az ve Bosna Hersek vatandaşı olmanın daha önemli olduğu görülse de konu kimlik ve aidiyet olduğunda Sırp'lar, Hırvatlar ve Boşnaklar için hala etno-dinsel kimliklerin önemli olduğu yadsınamaz. Araştırmadan çıkan sonuçta insanların genellikle farklı etnik, milli, bölgesel ve dini bazı grupların üyeleri gibi hissettiğinden pek çok insanın Bosnalı ortak kimliğin hissini paylaşmadıkları ve kendi bölgelerinin vatandaşları veya etnik veya dini gruplarının üyeleri olmayı tercih ettikleri görülmüştür. Genelde ankete katılanların yarısından fazlası BiH vatandaşı olmanın onlar için önemli olduğunu belirtse de her üç katılımcıdan biri etnik kimliğinin önemini vurgulamıştır (Prism Research, 2015: 45-46).

Tablo 1: Bosnalı Kimliği Sorunu (2015)

Kaynak: Prism Research (2015)

1.2. Tarihsel Giriş: Türkiye ve İran'ın Bosna Hersek ile İlişkileri

1.2.1. Türkiye'nin Bosna Hersek ile Bağları

Türkiye'nin Balkanlar ile siyasi, coğrafi ve demografik olarak her zaman güçlü bir bağı olmasının yanı sıra tarihi ve kültürel açıdan da öncelik taşımaktadır. Bu durum Osmanlı'nın Balkanları fethinden bu yana süregelen bir durum olmuştur. Osmanlı'nın Balkanları fethi ile Bosnalı halkın İslam dinini kabul etmeye başlaması şüphesiz Bosna Hersek'in Türkiye ile olan en önemli bağı olmuştur. Türkiye'nin kültürel ve tarihi faktörlerinin bu coğrafyaya bağlılığı, demografik yapılanması ve Müslüman kimliği Türkiye'nin Balkanlar'da siyasi bir rol üstlenmesinin sebebi olmuştur. Buradaki İslam topluluğu yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğundan itibaren güçlenerek gelmiş ve Bosna Hersek'in dış politikasından önemli bir yere sahip olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin önemli bir kısmını oluşturan Boşnakların kültür mirasları bu dönemde gelişmiştir. Boşnakların öncelerinde kendilerini tanımlamak için kullandıkları Türk/Osmanlı kimliği de Osmanlı ile yakınlıklarını anlamak açısından önemli olmuştur. 1875 yılına gelindiğinde Sırp'ların başlattığı isyan Osmanlı'nın bu bölgeleri kaybetmiş ve bu durum hem Bosna Hersek hem de Osmanlı tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Osmanlı'nın Bosna Hersek'i Berlin Anlaşması ile kaybetmesinden sonra Bosna Hersek Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun idaresinde kalmış ve daha sonra Yugoslavya Krallığı tarafından yönetilmiştir. Bu süreçte İslam'ın etkisi de daha arka planda kalmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bosna Hersek'te İslami çalışmalara ilgi giderek artmaya başlamıştır.

Tito rejimi altında siyasi ve kültürel alanda bastırılmış İslam, İzzetbegoviç ve onun gibi düşününler aracılığı ile daha aktif olmaya başlamıştır. Tabiri yerinde ise Müslümanlar arasında inanç ölmemiş, insanlar kültürel kökenlerinden kendilerini koparmamış ve atalarını hafızasından silmemiştir (Ajami, 1999: 38). Ancak inançlar bastırılmış ve sindirilmiştir. Bu dönemlerde Bosna Hersek'teki İslami uyanışın önemli bir örneği olan İslam Deklarasyonunda ilk bölümünde Müslüman ülkelerin geri kalmışlığını açıklanırken modernist ve muhafazakâr kesimlerin İslam'a bakış açısına değinilmiştir. Burada İzzetbegoviç'in Türkiye hakkındaki fikirlerini de anlamak mümkün olmuştur. Kendisi modern ve muhafazakâr kesimden İslam'ı sadece bir dinden daha fazlası olarak göremeyenleri, Mustafa Kemal Atatürk ve bazı

eski din adamları sınıfını eleştirmiştir. Yani İzzetbegoviç İslam'ın eğitim öğretim, toplum, hukuki ve siyasi alanda daha kapsamlı bir inanç sistemi olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'yi üçüncü sınıf bir ülke olarak tanımlamış ve İslam'ın temsil ettiği her şeyi Batılı düşünce ve kurumlar altında değersiz gösterdiğini ileri sürmüştür (İzzetbegoviç, 1970: 19-20). İzzetbegoviç bu kitapta İran gibi Türkiye'deki mevcut durumu da eleştirmiştir. İzzetbegoviç 1970'te yayımladığı İslam Deklarasyonu kitabındaki Müslüman halkın geri kalmışlığı bölümünde Türkiye ile Japonya örneklerini karşılaştırarak bu iki eski imparatorluktan Japonya'nın ilerlemeyi ve geleneği birleştirmeye çalıştığını ancak Türkiye'nin modernistlerinin tam tersi bir yol seçtiğini ifade etmiştir (İzzetbegoviç, 1970: 25).

İzzetbegoviç eskiden Türkiye'nin İslam dünyasına hâkim bir devlet olduğunu belirtirken modernleşme döneminde Türkiye'nin İslami değerlerini yitirdiğini savunmuştur. Harf inkılabı da dâhil olmak üzere pek çok reformla birlikte yeni Türk neslin kendini manevi dayanaktan yoksun bir çeşit manevi boşluğun içinde olduğunu ve Türkiye'nin kendi hafızasını ve geçmişini kaybettiğini savunmuştur (İzzetbegoviç, 1970: 26). Benzer eleştiriler 1980'li yıllarda hapiste olduğu dönemde yazdığı notlarda da görülmüştür. İzzetbegoviç, Çin Kültür Devrimi'nden⁵ bahsederken insanlık tarihinde geçmişin etkisini kendi neslinin hafızasından ve bilincinden silmeye yönelik en köklü ve geniş kapsamlı girişim olarak tanımlamıştır. Bu girişimi daha önce benzer bir şekilde kimin gerçekleştirdiğini bilmediğini ama belki 1920'lerde Türkiye'de buna benzer bir devrimi Atatürk'ün yapmış olabileceği benzetmesini yapmıştır (İzzetbegoviç, 2001: 67).

İzzetbegoviç ve arkadaşlarının Pan-İslamizm fikirleri ve yayınları, 1940'ların başında kurulan Mladi Müslimani topluluğu ve İslam Deklarasyonuna bakıldığında Türkiye modeli onlar için fazla seküler gelmiştir (Malcolm,1994:207). Hatta İzzetbegoviç, Türkiye'de yaygın olan Bektaşiliğin bile orijinal İslam'dan en uzak olanı olarak görmüştür. Kemalist hareket ve başarısının sebeplerinden birinin bu olduğunu ve bu tür bir İslam'ın Batı'nın meydan okumalarına karşı hassas olacağını dile getirmiştir (İzzetbegoviç, 2001: 194). Pan-İslamizm ve Müslümanların İslamlaştırılması sloganları İzzetbegoviç'in siyasi ideolojilerinden olmuştur. Her ne

⁵Çin Kültür Devrimi, Çin Komünist Partisi lideri Mao Zedung 1966'da "kapitalizmin etkilerini tamamen silmek" için başlattığı ve 10 yıl süren harekettir. Çin tarihinde tutuklama ve infazların en çok yaşandığı dönemlerden biri olarak bilinir. Bkz. <https://tr.euronews.com/2016/05/16/cin-kultur-devrimi-toplu-cinayetlerin-50-yil-donumu>.

kadar görüşleri aşırı İslamcı yöne kaymasa da ümmetin birlik ve beraberliğinin sağlanmasını amaç edinmiştir. Sırp ve Hırvat taraflardan İzzetbegoviç'in bir İslam devleti kurma fikri olduğu lanse edilmeye çalışılsa da pek çok kaynağa göre İzzetbegoviç'in böyle bir düşüncesi olmamıştır. İzzetbegoviç İslam'ı Doğu ve Batı değerlerinin bir sentezi olarak görmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra dini konuların gündeme gelmesi ve tartışılması ise 1930'lu ve 1940'lı yıllardan sonra olmuştur. Özellikle 1920'lerin ve 1930'ların başında İslamcı grupların isyanları İslam'ın bir tehdit olarak algılanmasına sebep olmuştur (Toprak, 2005: 169). Türkiye'de çağdaş İslamcı hareketler 1950'lerden sonra ortaya çıkmış ve 1980 sonrası dönemde yaygınlaşmıştır. Toplum Müslüman ve İslamcılar ile seküler olanlar arasındaki farklı değerler, cinsiyet ilişkileri ve yaşam biçimleri üzerinden bu iki grup bir Türk kimliği modelinin kontrolü üzerinde mücadele etmişlerdir (Göle, 1997: 53). Bu dönemlerde Bosna Hersek'te İslamcı hareketler etkili olurken Türkiye İslam, laik devlet kimliği altında gelişme göstermeye çalışmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk, Balkanlar ile ilişkilere önem göstermiş ve Ekim 1925'te Yugoslavya Krallığı ile bir dostluk anlaşması imzalamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile Türkiye seküler bir çizgide devam ettiğinden ve daha çok Batı'ya yönelik politikalar izlediğinden birçok İslam ülkesi ile ilişkileri zayıflamıştır. Dolayısıyla bu yıllarda Balkanlar ile ilişkiler de daha çok seküler kimlik üzerinden gelişmiştir. Türkiye'nin seküler ve Batı yanlısı politikaları nedeniyle Balkanlar'daki Müslüman halka olan ilgisi de azalmıştır (Karčić, 2010: 159). Ancak Yugoslavya ile karşılıklı dostluk ilişkileri 1934 Balkan Antantı ile devam etmiştir. Bu anlaşma ile üye ülkeler karşılıklı olarak Balkan sınırlarını garanti altına almayı taahhüt etmiştir. Bu durumda İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Türkiye tarafsız kalmayı başarabilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle kurulan YSFC ve NATO üyesi Türkiye farklı bloklarda yer almıştır. Bu nedenle bu ülkeler aralarında Balkanlardaki güvenliklerini sağlamak amacıyla 1953'te Balkan Paketi'ni imzalamışlardır. Balkan Paketi da aynı amaçla Yunanistan, Türkiye ve YSFC arasında imzalanan bir güvenlik ve iş birliği anlaşması olmuştur. Fakat Balkan Paketi Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs sorununun ortaya çıkması ve Tito'nun tarafsızlık politikasına yönelmesi gibi sebeplerden ayakta kalamamıştır (Bağcı, 1990: 58).

1.2.2. İnan ile Bosna Hersek'in Bağları

İnan ve Türkiye, Balkanlar ile tarihten bugüne siyasi ve kültürel bağı olması nedeniyle bölgedeki gelişmeler ile ilgili olmuşlardır. Türkiye ile İnan'ın Balkanlardaki geçmişleri dşnldğinde özellikle Bosna Savaşı'nda bu iki ülkenin bölgedeki pozisyonları ve yaklaşımlarının değerlendirilmesi de önemli olmuştur.

İnan'ın Balkanlarla ilk teması M.. 5. ve 6. yüzyıllara ait Pers işgalleri ile başlamıştır. İnan'ın Bosna Hersek ile bağları ve ilişkileri İslam'dan önce Manihaizm ile Bogomilizm dini çevresinde devam etmiştir. Eski İnan'da doğan Manihaizm dininin ğretilerinin Bulgaristan'da 10.yy'da ortaya çıkan ve Bosna Hersek'i de etkileyen Bogomilizm dini ile benzerlik gösterdiği ve etkilediği dřnmektedir⁶. Bogomiller ile Mani dini arasında doğrudan tarihsel bağları kurmak oldukça zor olsa da Manihaizm dinini içeriğine bağlı olarak İnan ve Hint dinlerine benzediği varsayılmıştır. İslam'dan sonra ise Osmanlı Dönemi'nde Balkanlar'a gelen Fars kültürü beraberinde Fars edebiyatını da getirmesi ile Bosna Hersek'te etkili olmuştur. Bu dönemlerde İnan'ın Bosna Hersek ile bağları oldukça düşük seviyede kalmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti ile karşılaştırıldığında etkisini çok fazla görmek mümkün değildir. İnan'ın bu bölgedeki etkisinin İnan İslam Devrimi ve 1960 ve 1970'lerde Bosnalı Müslümanlar arasında İslam kimliğinin giderek daha önemli bir hale gelmesi ile başladığı grlmştur.

Bosna Hersek'teki Müslümanların İslami kimliklerinin canlanmaya başlaması Müslüman ülkelerin ilgisini çekmiştir. İzzetbegoviç, Müslüman halkların bağımlılıktan ve geri kalmışlıktan kurtulmaları, kendi kaderlerinin sahibi olmaları, bireysel, ailevi ve toplumsal hayatımızın tüm alanlarında İslam düşüncesinin yenilenmesi amacıyla geliştirdiği düşüncelerini 'Endonezya'dan Fas'a kadar tek bir İslam birliğini gerçekleştirmek' şeklinde tasavvur etmiştir (İzzetbegoviç, 1970: 19). Kitabında bu gayenin kendilerini realist diye isimlendiren veya öyle zanneden pek çok kişi için ulaşılamaz olduğu fikrine karşı çıkmış ve bu kişilerin ümmeti pasif duruma soktuğunu yazmıştır. Bu durumdaki ümmetin sorunlarına dikkat çekmiş ve Arap lkelerinin İsrail ile yaşadıkları en sert cepheleşme esnasında Müslüman İnan'ın saldırgan İsrail ile dostluk ilişkilerinde bulunmasını kabul edilemez bulmuştur

⁶ Manihaizm ve Bogomilizm ile ilgili detaylı bilgi için Obolensky, D. (2004). *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism*. Cambridge University Press, Cambridge.

(İzzetbegoviç, 1970: 82). Müslümanlar arasındaki birliğin yokluğu ve bugünkü parçalanmışlığı eleştirmiştir.

Bu tespitler İran'da Şah yönetimi olduğu dönemde, 1968'li yıllarda yapılmış ve yönetim eleştirilmiştir (Ademi, 2008: 82). Deklarasyon, Müslüman halkın artık pasif ve sessiz olmaması, kendilerinden istifade etmek isteyenlere karşı dünyadaki yeni düzende yerini alması için harekete geçmesi gerektiğini vurgulamıştır. Böylelikle 1970'li yıllarda Pan-İslamcı bu fikir güçlenmiştir. İzzetbegoviç ve bu fikrin öncüleri 1990'larda Bosna Hersek'in bağımsızlığının ilan edilmesinde büyük rol oynamış ve liderlik etmişlerdir.

Bu dönemde Yugoslavya rejiminin liberalleşmesi ve Orta Doğu'da okumuş ve İslami alanda eğitim görmüş entelektüellerin ülkelerine dönmesi Bosna Hersek'te İslam'ın canlanmasına katkı sağlamıştır. Gazi Hüsrev Begova medresesinin kadın bölümü ve o zamanlar Bosna Hersek'in tek üniversitesi olan Saraybosna Üniversitesinde İlahiyat Fakültesi açılmıştır (Karcic, 1997: 571). Yine bu dönemde dünyada gerçekleşen olaylar da Bosna'da İslam'ın canlanmasına katkıda bulunmuştur. Örneğin Arap-İsrail savaşları, İsrail işgaline karşı Arap halkının ilk başkaldırısı olan Birinci İntifada (1987), Lübnan iç savaşı (1975) ve İran İslam Devrimi (1979) gibi dünyadaki tüm bu değişim ve hareketler zamanla Bosnalı Müslüman toplumu cesaretlendirmiştir. Bu dönemde Bosnalı Müslümanlar Batı'nın değerlerine ve aşırı bağımlılığa karşı korunmak için İslami inanç ve değerlere tutunmuştur.

Yugoslavya'da başlayan İslam'a yönelme (İslami eğilim ya da bazı kaynaklarca İslam'ın yeniden canlanması) olarak bilinen dönemde önemli bir olay da 1979 İran İslam Devrimi olmuştur. Bu devrim Bosnalı Müslüman toplumun, İzzetbegoviç ve çevresinin fikir ve eylemlerine ivme kazandırmıştır. İzzetbegoviç İslam Deklarasyonunu yazdığı zamanlarda İran'ın Şah rejimini sert bir dille eleştirse de İran İslam Devriminin başarıya ulaşmasından sonra bundan çok etkilenmiştir. Gordon N. Bardos'a göre, 1979'da gerçekleşen bu devrim İzzetbegoviç ve arkadaşlarını harekete geçirmiş ve kendilerini uluslararası bir akımın parçası hissetmelerini sağlamıştır (Bardos, 2013: 59–60). O zamanlarda İran'ın İslami rejimi İzzetbegoviç için rol model olduğu söylenebilir. İran İslam Devrimi dünyadaki anti-Amerikan İslamcı topluluklar için de bir ilham kaynağı olmuştur. İran'ın Balkanlarda canlanması İzzetbegoviç'in çalışmaları ve hayatı ile çok yakından ilgilidir.

İzzetbegoviç'in yakın arkadaşları 1982 yılında İslam Cumhuriyeti'nin yıl dönümü dolayısı ile gizlice İran'a gitmiştir. Sünni ve Şii İslam'ı tekrardan bir araya getirmeyi amaçlayan kongrelere katılmıştır (Bardos, 2013: 61). Bu seyahat ve İslam Deklarasyonundaki fikirler ile birlikte İzzetbegoviç ve arkadaşları o dönem tutuklanmıştır.

Halkın büyük çoğunluğunun Hanefi mezhebine bağlı olduğu Bosna Hersek'te zamanla diğer düşünce okullarına bağlı İslami görüşler de yer almaya başlamış ve dışarıdan gelen başka mezhepler de etkili olmaya çalışmıştır. Bosna Hersek'teki yerel İslami otorite etkisini sürdürebilmek için daha çok geleneksel yollara başvururken diğer düşünce okulları daha yenilikçi yöntem ve fikirler ile gelmiştir (Sarajlić, 2011: 176-179). Ayrıca Sosyalist rejim altında Sünni Hanefi kimliği baskılardan dolayı negatif bir izlenim yarattığından bu boşlukta başka mezhepler ya da dini kimliklere nüfuz edecek bir alan açılmıştır (Progonati, 2016: 178). Bu farklı düşünce okulları ya da İslami görüşlerden yaygın olanlarından biri Sufilik diğeri Bektaşilik olmuştur. Bektaşilik Arnavutluk'ta daha büyük bir kesimi etkilemiş ve öğretilerinin Şiilik ile daha yakın olduğu görülmüştür. Sufizm ise İslam'ın mistik yönüne vurgu yapmış ve daha çok Sünni mezhep ile ilişkilendirilmiştir. Bu iki farklı akımın öğretileri ve İran ile olan tarihi bağları İran'a bölgede nüfuz edecek bir alan sağlamıştır. Aslında bu düşünce okullarından hareketle İran'ın Bosna Hersek üzerindeki etkisi 15.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası haline geldiği zamanlarda başladığı düşünülmektedir. Tarihçi H.T. Norris'in araştırmalarına göre, bu bölgedeki İran etkisi Mevlevilik ve Neo Şii-Sufi gelenekler ile olmuştur (Norris, 1993: 101). Eserlerini Farsça kaleme alan Mevlana Celâleddin Rumi'nin Mesnevi eseri ve Sufî öğretisi bu bölgede oldukça etkili olmuştur. Mevlana'nın meşhur eseri Mesnevi'nin Farsça oluşu özellikle Saraybosna ve Mostar'daki Bosnalı elitlerin Farsça'ya ilgi duymasına neden olmuştur. Farsça genelde elitler ya da meraklı olan bir takım insanlar tarafından öğrenilmiştir. Osmanlı döneminde İran etkisi elitler arasında küçük bir çevrede sınırlı ve zayıf kalmışsa da etkisi aslında Bosna Savaşı'nın başlamasıyla güçlenmiştir (Karčić, 2010: 528-529). İran'ın Boşnakların uluslararası alanda var olma sürecinde daha çok 1990'lardan sonra yoğun kültürel, dini ve ekonomik alanlarda girişimleri olmuştur.

2.BÖLÜM

BOSNA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE VE İRAN

2.1. Bosna Savaşı Süresince Boşnaklar

Bosna Hersek'te toplumsal, siyasal ve kültürel alanlarda görülen farklılıklar, bu farklı grupların talepleri ve kimliklerin şekillenmeye başlamasıyla anlaşmazlıklar da ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk tohumlar Birinci Dünya Savaşından sonra Yugoslavya Krallığı'nın kurulması ile atılmıştır. Daha sonra bu anlaşmazlıklar İkinci Dünya Savaşında faşist partilerin yükselişi ve Bosna Hersek'in işgalinde gruplaşma ve çatışmalara yol açmıştır. 1991'den sonra Yugoslavya'nın dağılması ile Boşnak, Hırvat ve Sırp arasında kanlı bir savaşa dönüşmüştür. Bosna Hersek savaşının kökleri ve sebebi en çok etnik milliyetçilik ve eski bir nefret (Ancient Hatred) kavramlarıyla ilişkilendirilmiş ve kimlik çerçevesinde olan yaklaşımlar ile açıklanmaya çalışılmıştır. Milliyetçiliğin büyük bir itici güç olduğu yadsınamaz olsa da bunun yanında Yugoslav elitlerin planları ve Yugoslavya'nın ekonomik ve siyasi yapısı da bu savaşı etkileyen diğer unsurlardan olmuştur (Friedman, 2004: 27-28).

Bu uzun tarihi süreçte etnik kimlikler arasındaki güven sarsılmış ve ötekileştirme politikası büyük rol oynamıştır. Özellikle Sosyalist Yugoslavya'da Sırp dominant yönetim altındaki diğer etnik gruplar asimile olma korkusu ile baş başa kalmıştır. Büyük Sırbistan ideolojisi, Eski Yugoslavya Devlet Başkanı Slobodan Miloseviç'in aşırı milliyetçi konuşmaları, Tito'nun Müslüman Bosnalıları resmi olarak tanımasına karşın Sırp'ların tepkisi ve en sonunda 1980'de Tito'nun ölümü ile tansiyonun yükselmesi bu korkuları haklı çıkarmıştır. Sırp Sanat ve Bilim Akademisi'nin tarafından 1986'da yayımlanan Sırp Memorandumu etnik temizlik ve Büyük Sırbistan ideolojisine bir çerçeve sunmuş ve Sırp kimliğini tekrar tanımlamıştır⁷. Bu fikirler doğrultusunda Sırp lider Miloseviç 1989'da Kosova ve Voyvodina'nın⁸ özerkliklerini kaldırma girişiminde bulunmuştur. Tüm bu gelişmeler federal sistemde etnik bakımdan en homojen bölge olan Slovenya'nın bağımsızlık kararı almasına yol açmıştır. Bu ilanının Avrupa ülkelerince kabul edilmesinin ardından Hırvatistan da aynı yönteme başvurmuştur. Slovenya ve Hırvatistan

⁷ Sırp Memorandumu için bkz.

http://chm.gmu.edu/1989/archive/files/sanu_memo_e3b3615076.pdf.

⁸ Voyvodina: Sırbistan'ın en kuzeyinde yer alan özerk bir bölgedir. Batı'da Hırvatistan, Kuzey'de Macaristan, Doğu'da Romanya'ya komşudur. Sırp nüfusun çokluğu ve tarihsel bağlar nedeniyle Sırp'lar için önemli bir bölge olmuştur.

Yugoslav Halk Ordusu ile karşı karşıya gelmişse de Batılı devletlerin kabulünden dolayı ayrılma süreçleri nispeten daha kolay olmuştur. Ancak aynı durum Bosna Hersek için geçerli olmamıştır.

Şekil 3: Eski Yugoslavya sınırları (1991)

Kaynak: Office of the High Representative

Yugoslavya'nın dağılması süreci Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlıklarını ilan etmesi ile 21 Haziran 1991 tarihinde başlamıştır. Slovenya'nın bağımsızlığı nispeten daha acısız ve çatışmasız olmuş hemen ardından iç savaşlar patlak vermiştir. Bağımsızlık ilan eden ülkeler, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin askeri gücü olan ve Sırp komutanların baskın olduğu Yugoslav Halk Ordusu karşısında mücadele etmişlerdir. Yugoslavya bu döneme girerken Bosna Hersek'te 1990 yılında bir seçim gerçekleşmiştir. İzzetbegoviç başkanlığında aynı sene kurulan Boşnak parti PDA, Radovan Karadžić liderliğindeki milliyetçi parti Sırp Demokrat Partisi (Serbian Democratic Party- SDP) ve Hırvat Milliyetçi parti Hırvat Demokrat Birliği (Croatian Democratic Union- CDU) parlamentoda sırasıyla 86, 72 ve 44 koltuk kazanmıştır (Sancaktar, 2012; 10-11). Parlamentodaki temsiller de Bosna Hersek'te nüfusun etnik dağılımı ile doğru orantılı olmuştur. 1991'de nüfusun yaklaşık %43'ü Bosnalı Müslümanlardan, %33'ü Bosnalı Sırlardan, %17'si Bosnalı Hırvatlardan ve %7'si diğer uluslardan oluşan karışık etnik

gruplardan oluşmaktaydı. (The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 16 Aralık 2018).

Bu üç parti bir koalisyon hükümeti kurmuş ve bu hükümet Sosyalist Bosna Hersek'in son hükümeti olmuştur. Aynı yıl Bosnalı Hırvat ve Sırp da Bosna Hersek topraklarını paylaşma planı yapmış ve özerk bölgeler ilan etmeye başlamışlardır. Bu süreçte Bosna parlamentosu 29 Şubat ve 1 Mart 1992 tarihleri arasında ise bir bağımsızlık referandumu yapılmasını kararlaştırmıştır. Bosna Hersek'in bağımsız bir cumhuriyet olması için yapılan bu referandumu Bosnalı Sırp boykot etmişlerdir. Fakat Referandum sonucu oylamaya katılan seçmenlerin % 66'sı Bosna Hersek'in Yugoslavya'dan ayrılması yönünde oy kullanmıştır (Pavkovic, 2000: 121-125). Referanduma tepki olarak hemen sonrasında ise Sırp Cumhuriyeti kurulmuş (Republica Srpska- RS) ve Sırbistan ile birleşme isteğini duyurmuştur. 7 Nisan 1992'de Bosna Hersek, içerisindeki Sırp Cumhuriyeti ile birlikte, uluslararası alanda tanınmıştır. Böylelikle Bosna Hersek'te yaşayan Bosnalı Sırp, Bosnalı Hırvatlar ve Boşnaklar arasında Nisan 1992'de savaşlar dönemi başlamıştır. Bosna Hersek içinde hem Sırbistan hem de Hırvatistan'ın kendi bölgelerine katmak istediği yerler olmuştur. Çatışmaların başlangıcında Hırvatistan Devlet Başkanı Franco Tudjman ve Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Milošević 1991'de, Bosna Hersek'i bölmek ve Müslümanlara içeride küçük bir yaşam alanı bırakmak üzere tasarlanmış bir plan üzerine gizli bir anlaşma yaptıkları daha sonra ortaya çıkmıştır (Dahlman ve Toal, 2011: 102-103).

Çatışmaların başlaması çok kısa bir süre içinde olmuşsa da arka planında yatan sorunlar Bosnalıları uzun zamandır etkilemekteydi. Sosyo ekonomik eşitsizlik, etnik olarak farklılaştırma, ötekileştirme, kimlik problemleri, son dönemde Sırp medya aracılığıyla yapılan milliyetçi yayınlar ve propaganda toplumun içerisindeki kimlik problemlerini tekrar ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte Yugoslavya'daki elitler kendi etnik gruplarını kışkırtmış ve dini ve milli sembolleri araç olarak kullanmıştır. Böylelikle Yugoslavya'yı parçalamayı ve oluşacak küçük ulus devletlerin yöneticileri olmayı da hedeflemişlerdir. Yugoslavya'nın dağılması ve Bosna Savaşı'nda farklı görüşler ya da itici faktörler yer alsa da Hırvat, Sırp ve Müslüman Slavların tarihi dini ve milli geçmişlerinin bileşimi bu parçalanmanın temelini oluşturmaktadır (Thomas 2014: 16).

Etno-dinsel yapı açısından Bosna Hersek Yugoslav cumhuriyetleri arasında benzersiz bir durumda bulunmaktadır. Yugoslavya'daki diğer tüm cumhuriyetler kurucu halklardan birinin evi olarak görülmüştür. Her ne kadar cumhuriyetlerin hiçbiri etnik açıdan saf olarak tanımlanmasa da hepsinde bir bariz çoğunluk bulunmuştur. İstisna sadece Bosna Hersek olduğundan cumhuriyetin ulusal kimliği üçlü kabul edilmiştir.

Etnik grupların kendi içerisindeki güvensizliği 1980'lerin sonlarına doğru Tito'nun ölümü ile başlamıştır. Bu dönemde milliyetçi Sırp ve Hırvat gruplar tarafından kontrol edilen medya, özellikle 2. Dünya Savaşı sırasında olanlara sürekli vurgu yaparak kimlikler arasında nefret ve şiddet uyandırmaya çalışmıştır (Friedman, 2000: 175). 2. Dünya Savaşında yaşananlar medya aracılığı ile tekrar gündeme getirilmiş aynı koşulların ortaya çıkmasının yakın olduğundan bahsedilmiştir. Çünkü 2. Dünya savaşı tüm gruplar için derinden izler bırakan bir dönem olmuştur. Sırp Hırvat Faşist grup Ustaşalar tarafından, Hırvatlar Sırp Faşist grup Çetnikler tarafından ve Boşnaklar ise her iki faşist grup tarafından katledilmiştir. Tarihsel hatıralar, bugüne kadar oldukça hoşgörülü olan Yugoslav halkı değiştirmek için manipüle edilmiştir. Halkın saygı gösterdiği farklı kültürler ve ritüeller artık onları ayıran birer özellik olmaya başlamıştır. Eski problemler tekrar gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmış ve komünizmin bu sorunları çözemediği iddia edilmiştir. Böylelikle Sosyalist rejimin Güney Slavlar arasındaki birleştirici politikaları artık terk edilmeye başlanmıştır. Geçmişte yaşanan kötü olaylar insanların toplumsal belleğini etkilemiş ve gelecekteki kimliğin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Özellikle Sırp lider Milošević ve Hırvat lider Tudjman medya, milliyetçilik ve din gibi araçları iktidarda kalabilmek için kullanmaya başlamıştır. Hem Milošević hem Tudjman, medyayı yalnızca yetkili kanallardan gelen bilgilerin yayınlanmasıyla sınırlandırmış ve çok uluslu Yugoslavya'yı koruma fikirleri bastırılmıştır (Srebotnjak, 2016: 76). Ayrıca bu kanallar vasıtasıyla Bosnalı Müslümanların daha radikal bir sınıfa ait oldukları gösterilmeye çalışılmıştır.

Miloseviç'in 1989'da Kosova savaşının 600. Yıl dönümü dolayısıyla 1 milyon izleyicinin önünde verdiği konuşmasında Sırbistan'ın geçmişi ve bugününe dikkat çekmiştir. Kosova savaşının Sırp için bir zafer ya da yenilgi olduğunun bir kesinliğinin olmadığını, Kosova'dan hiçbir zaman vazgeçmediklerini, Sırpların bugün devletlerinin birlik ve bütünlüğünü koruduğunu ve Kosova'nın yeniden

Sırbistan ile birleşmesi için her şeyi yapacaklarını dile getirmiştir⁹. Hatta 1980'lerde Bazı Sırp etnologlara göre Sırp'ların diğer Güney Slav halklarından daha üstün olduğu iddiaları Sırp milliyetçiliğinin bu dönemde beslendiği fikirlerden olmuştur (Boškovic, 2005: 8-10). Tüm bu görüşler etnik olarak homojen bölgeler yaratmaya ve etnik temizlik politikalarının başlamasında itici güç haline gelmiştir. Bosna Hersek tüm etnik grupların karışık yaşadığı bir bölge olduğundan bu politikalar doğrultusunda en çok zarar görenler Bosnalı Müslümanlar olmuştur. Bosnalı Müslüman kimliğini tanımayan Sırp ve Hırvatlar İslam'a ve Boşnak kimliğine ait yerleri de yok etmek istemiştir. Bunlardan en önemlisi Sırp güçleri tarafından Bosna'daki Ulusal Kütüphane'nin yakılması ve Hırvat güçleri tarafından Mostar köprüsünün bombalanması olmuştur.

Boşnaklar bu bölgede yaşayan Sırp ve Hırvatlardan sadece dini olarak farklılaşmıştır. Temelde Hırvat ve Sırp'lar arasındaki kültürel farklılıklar Norveçliler ve İsveçlilere benzetilirken Bosnalı Hristiyanlar ve Bosnalı Müslümanlar arasındaki nesnel fark ise İngiliz Protestanlar ile İngiliz Katolikler arasındaki farka benzetilmiştir (Cornell ve Hartmann, 1998: 150-151). Ancak aynı dili konuşan ve kökene sahip bir grup olmasına rağmen Sırp ve Hırvat propagandaları ile Bosnalı Müslümanlar dışarıdan gelen işgalciler olarak ötekileştirilmiştir (Eriksen, 2001: 49-50). Ayrıca Bosna Hersek'te her ne kadar sosyal aktivitelerde, iş ve okul alanında tüm etnik gruplar ile ortak bir şekilde yer alsada özelde etnik ve kültürel çizgiler kesin bir şekilde çizilmiş ve kimlikler özel hayatta oldukça etkili olmuştur. Dinsel farklılıkların yanı sıra bölgesel farklılıkları olan fakat aynı dili konuşan bu üç etnik grupta Sırp ve Hırvatların kendi dillerinin saflığı konusundaki iddiaları kimlikler arasındaki krizleri derinleştirmiştir (Friedman, 2000: 176). Ramazan bayramları, dini bayramlar, Noel gibi farklı tatiller ya da kutlamalar kültürel farklılık olmaktan çıkmış insanları kutuplaştırmıştır. Fakat bunların üstüne coğrafi olarak ayrılmış bölgelerde yaşama talepleri Yugoslavya'nın dağılmasındaki en önemli nedenlerden olmuştur.

1990'larda Bosna Hersek'te Sırp ve Hırvat kimlikleri öne çıkarken Bosnalı Müslümanlar da İzzetbegoviç'in partisi PDA tarafında toplanmış ve büyüyen İslam ve Boşnak düşmanlığına karşı kimliklerine sahip çıkmak istemişlerdir. Partide İslam

⁹Konuşmanın tamamı için bkz.

https://cmes.arizona.edu/sites/cmes.arizona.edu/files/SLOBODAN%20MILOSEVIC_speech_6_28_89.pdf.

vurgusunun öne çıkması ve Müslüman ülkelerden gelen yardımlar Boşnakların etnik temizlik politikalarına karşı direneceğini göstermiştir. Yalnız bu noktada Boşnakların milli kimlik tanımlamasında önemli bir değişiklik olmuştur. Sosyalist Yugoslavya’da Bosnalı Müslümanların milli kimlikleri Müslüman olarak ifade edilirken artık Boşnak olarak daha milliyetçi bir terim ile değiştirilerek kullanılmaya başlanmıştır (Klemenčić, 2000: 69-70). 1993 yılında Boşnak terimi Bosna Hersek’teki Müslümanları tanımlamak için kullanılan resmi ve milli bir isim olarak kabul edilmiştir (Dimitrovova, 2001: 97).

45 yıllık komünist rejim özellikle 2. Dünya Savaşının bıraktığı aşırı milliyetçiliği ve ayrışmaları durdurmaya yetmemiştir. Kimlik problemleri tekrar gün yüzüne çıkartılmış ve güvensiz bir ortamın varlığı toplumun bilincine işlenmiştir. Sırp ve Hırvatlar, Bosnalı Müslümanlara karşı ayrı tarafta yer alırken, savaşın başlaması ile birlikte Hırvat ve Boşnakların zaman zaman Sırlara karşı birlikte hareket ettiği görülmüştür. Fakat taraflar hiçbir zaman kesin bir ittifak kuramamışlardır. Çünkü Sırlar, Bosna Hersek ve Hırvatistan sınırları içerisindeki Sırları Sırbistan ile birleştirme çabasında, Hırvatistan ise Bosna Hersek’te Hırvatların yoğun olduğu bölgelerin Hırvatistan’a katılması yönünde bir mücadele vermiştir. Bosna Hersek ise bu iki ideolojinin arasında her ne kadar Pan-İslamizm görüşü ile hareket etse de temelde bağımsız bir ulus devlet olabilmek için uğraşmıştır.

Bu süreçte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) Eski Yugoslavya’ya ilk silah ambargosunu 1991’de her üye devletin kendi topraklarından Balkanlara silah ve askeri malzeme gönderilmesini yasaklayarak uygulamaya koymuştur¹⁰. Fakat silah ambargosu hedeflenen tarafları değil en çok Boşnakları etkilemiştir (Strandow, Wallensteen, 2007: 39). Daha sonrasında zaten o zamana kadar ülkelerin birçoğunun çeşitli silah sevkiyatı yaptığı ve Bosnalı Sırların da bu silahları çoktan teslim aldığı ortaya çıkmıştır. Çünkü bu kararın zayıf olan tarafı üçüncü parti ülkeler aracılığı ile silah ya da askeri malzeme gönderilmesinin yasaklanmamış olmasıdır. BMGK Hırvatistan topraklarında gözlemci göreviyle bulunan Birleşmiş Milletler Barış Gücü’nün (United Nations Protection Forces, UNPROFOR) görev kapsamına Bosna’yı da katmış ve 1992’de başka bir kararla

¹⁰ BMGK 713 sayılı kararı için bkz. <http://unscr.com/en/resolutions/doc/713>.

yardımların ulaştırılmasını UNPROFOR'un görev alanına dâhil etmiştir¹¹. Ancak UNPROFOR'a silah ambargosu ihlallerini kontrol etme ve müdahalede bulunma yetkisi verilmemiştir (Netherlands Institute for War Documentation-NIOD, 27 Kasım 2018).

Bosna Hersek'teki çatışmalar kontrol edilemez hale gelmiş ve Sırp güçleri Birleşmiş Milletler tarafından güvenli bölge olarak ilan edilen yerleri hiçe saymıştır. Özellikle 1992 yılında güvenli bölge olarak ilan edilen Srebrenica bölgesinde Sırp güçleri tarafından çoğunluk erkek olmak üzere binlerce Müslüman katledilmiştir. İnsani yardımlar, özellikle yemek ihtiyaçlarını karşılamak için gönderilen konvoylar Sırp güçleri tarafından engellenmiştir. 1993 yılına kadar Sırp ordusu Hırvat toprakların %30'unu Bosna Hersek topraklarının ise %70'ini alarak çok geniş bir alanda kontrol sağlamıştır (Friedman, 2004: 55).

Şekil 4: Saraybosna Umut Tüneli¹²

Kaynak: Ezgi Tüztürk (2015)

Bu dönemde uluslararası alanda yalnız kalan Bosnalı Sırp, Müslümanlara yapılan yardımlara karşın Ortodoks kartını daha yoğun bir şekilde oynamıştır ki bu fikir özellikle Rusya, Yunanistan ve diğer Ortodoks milletlerin ilgisini çekmiştir. Rusya da Sırbistan'a hem savaş hem de barış anlaşması süresince toprakların dağılımı konusunda destek vermiştir. Moskova, başlarda Soğuk Savaş sonrası iki büyük gücün birlikte çalışabileceği umuduyla Bosna Hersek'teki sorunun

¹¹ BMGK 758 sayılı kararı için bkz. <http://unscr.com/en/resolutions/doc/758>.

¹² Umut Tüneli, kuşatma altındaki Saraybosna'da Bosnalı Müslümanlara gelen yardımların ulaştırılması için Saraybosna Havaalanına yakın bir evin altından Saraybosna Havaalanına kadar giden Tünel'dir. Bu tünel savaş sırasında Sırp güçleri tarafından bombalanmıştır. Şu an müze olarak belli bir kısmı açılmıştır.

çözülebileceğini düşünmüş ve Batılı girişimlere tam destek vermiştir. Fakat 1993 yılı hem Moskova hem de barış umutları için zorlu bir yıl olmuştur ve parlamento Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in koşulsuz şartsız Batılı politikaları desteklemesi tarihi müttefik olan Sırbistan-Moskova ittifakını hiçe saydığından özellikle aşırı milliyetçi ve Slav yanlısı taraflarca eleştirilmiştir (Bowker, 1998: 1250). Moskova ve Belgrad arasında her ne kadar tarihi ve kültürel bağlar olsa da bu iki Slav milletinin ilişkileri faydaya dayalı şekillenmiştir. Belgrad Rusya'nın BMGK'deki koltuğu ve veto hakkı nedeniyle çok faydalı bir müttefik olacağını düşünmüştür. Rusya'nın bakış açısı ise genelde Soğuk Savaş sonrası gücünü korumaya yönelik olmuştur. Yeltsin Batı'nın verdiği kararlarda Moskova'ya danışılmasını ve diğer Batılı ülkeler ile eşit olmak istemiştir. 1993'te savaşın şiddetini giderek arttırması ve Batılı politikaların başarısız oluşu da Moskova'yı bu bölgede daha bağımsız politika izlemeye teşvik etmiştir ve Moskova Belgrad'a yakınlaşmıştır. BMGK Sırlara karşı daha kararlı ve sert harekete geçilmesi yönünde hava saldırıları yapılmasını teklif etmiş fakat Moskova veto etmiştir. Rusya bu girişimler ile hem uluslararası arenada hem de içeride "büyük güç olma özelliğini kaybetmedi" imajı sergilemek istemiştir. Bu nedenle ABD, Bosna üzerinde Rusya'ya karşı tedbirli davranmıştır. Fakat 1994'ten sonra Moskova'nın Sırp yanlısı politikaları, Batılı politikalara ayak uyduramaması ve çatışmaları kızdırması bu konu ile ilgili karar alma sürecinde dışlanmasına neden olmuştur.

Savaşta tarafların isteklerinden vazgeçmemesi, Srebrenica, Bihac, Zepa, Gorzade gibi BM tarafından güvenli bölge ilan edilen yerlere Sırp güçler tarafından girilmiş ve 1994 yılında Saraybosna'nın merkezindeki katedralin çok yakınındaki bir pazar meydanında Sırp ordusu tarafından havan mermisi ile Saraybosna'daki en ağır saldırılardan biri gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 70 kişi hayatını kaybetmiş 200'e yakın kişi yaralanmıştır. Bu saldırı Bosnalıların savunmasızlığını tüm dünyaya göstermiştir. Saraybosna pazarındaki tüm dünyanın gözü önünde gerçekleşen patlama uluslararası arenada tepki toplamış ve bir barış anlaşmasının aciliyetini gözler önüne sermiştir. Binlerce Bosnalı erkek yetişkinin ve çocukların öldürülmesi, kalan kadın ve çocukların ise zorunlu göç ettirilmesi ve tecavüzlerin engellenememiş olması, Batılı karar alıcıları bir nevi küçük düşürmüş ve sonrası için daha katı bir adım atmaya yöneltmiştir. Böylelikle, aynı yıl Amerikalı diplomat Charles Redman Boşnak- Hırvat federasyonunun kurulması için harekete geçmiştir. Bu federasyon bir

ateşkes niteliğinde olmuştur ve Hırvatlar ile Müslümanlar arasındaki çatışmaların durulması için çok önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca ABD'nin Bosna'daki olaylara daha fazla katkı sağlayacağını göstergesi olmuştur. Bu sırada ABD'de silah ambargosunun kaldırılması için iç siyasette tartışmalar başlamıştır. Fakat Fransa ve İngiltere ambargonun kaldırılmasının savaşa faydası olmayacağını düşünmüştür. Aynı zamanda Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization-NATO) daha geniş kapsamlı ve etkili müdahale için harekete geçmiştir. Bosna Hersek'teki Sırp güçlerini hedef alan hava bombardımanı sonrasında Sırp güçleri önce ateşkes yapmak ve sonrasında ise bugün Dayton Barış Anlaşması (Dayton Peace Agreement-DPA) olarak bildiğimiz bir barış anlaşması imzalamak zorunda kalmışlardır. Bu antlaşma 14 Aralık 1995'te Bosna Hersek'in Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç, Hırvatistan Devlet Başkanı Franjo Tudjman ve Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Miloseviç arasında ABD'nin Ohio eyaletinde imzalanmıştır.

Şekil 5: Bosna Savaşı sonrası sınırların dağılımı (2002)

Kaynak: Central Intelligence Agency

Dayton Barış Anlaşması ve ekleri ile ülkenin aynı zamanda devlet sistemi ve anayasası oluşturulmuştur. Bosna Hersek'i siyasi açıdan oldukça karmaşık bir kanton sistemi ile baş başa bırakmış ve ekonomik açıdan ise zayıf bir duruma düşmüştür.

DPA, Bosna Hersek'i iki ana bölgeye ayırmıştır. Bunlardan biri Sırp Cumhuriyeti (Republica Srpska) diğeri ise Bosna Hersek federasyonudur. Bu iki bölgenin de kendine ait yasama, yürütme ve yargı organları mevcuttur ki bu organlar Dayton Anlaşması ve Bosna Hersek anayasası ile uyumlu olmak zorundadır (Gavrić, Banović ve Barreiro, 2013: 16-17). Bosna Hersek federasyonuna ait on kanton bulunmaktadır ve bu on kantonun beş tanesi Boşnak çoğunlukta, üçü Hırvat ve ikisi karışıktır (Bieber, 2005: 63). Bu kantonların her birinin ayrı yönetimleri vardır. Ayrıca Brcko bölgesi özerk bir bölge olmasına rağmen pratikte uluslararası denetim altındadır.

Tablo 2: Bosna Hersek Federasyonu kantonları (1995)

Name	Predominant Nation
1 Una-Sana Canton	Bosniaks
2 Posavina Canton	Croats
3 Tuzla Canton	Bosniaks
4 Zenica-Doboj Canton	Bosniaks
5 Bosnian Podrinja Canton Goražde	Bosniaks
6 Central Bosnian Canton	Bosniaks/Croats
7 Herzegovina-Neretva Canton	Bosniaks/Croats
8 Western Herzegovina Canton	Croats
9 Sarajevo Canton	Bosniaks
10 West Bosnia Canton (Canton 10)	Croats

Kaynak: Florian Bieber (2005)

Dayton Barış Anlaşmasında Bosna'daki barışın devamını sağlamak ve anlaşmanın sivil yönlerinin uygulanması için uluslararası bir kurum olan Yüksek Temsilcilik Ofisi (Office of High Representative-OHR) kurulmuştur. Yüksek Temsilcilik, Bosna Hersek'te demokratik ve barışçıl ortamın sürdürülmesi ve Avrupa-Atlantik kurumlarına entegrasyonu için çalışmaktadır (Office of High Representative, 31 Mart 2019). Bu kurum oldukça önemlidir ve Bosna Hersek'in kendi iç işlerinden tamamen sorumlu olması için çalışmalar yapmaktadır.

DPA'dan sonra OHR desteği ile ülke yeniden yapılanma sürecine girse de Bosna Hersek'te maalesef zayıf bir merkezi hükümetin doğmasına neden olmuştur. Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi, üç kurucu halkı (Boşnak, Hırvat, Sırp) temsilen seçilen üç üyeden oluşmakta ve sekiz aylık dönemlerle rotasyon usulü değişmektedir. Kanton sisteminin yanı sıra merkezi hükümetin zayıflamasına neden

olan diğ er önemli yapı da bu 3 kişilik başkanlık yönetim şeklinin olmuştur. Bu çok başlı siyasi sistem ülke içindeki ve dışındaki pek çok gelişmeyi etkilemiş, karar alınması ve uygulanmasını zorlaştırmıştır. Örneğ in Bosna Hersek NATO'ya üye olmak istediğ i halde Sırp tarafından gelen itirazlar nedeniyle üyelik süreci askıda kalmıştır. Bu fonksiyonel olmayan bir siyasi yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Pek çok araştırmacıya göre bu sistem dünyanın belki de en karmaşık siyasi sistemlerinden biri olarak görülmektedir¹³.

DPA'dan sonra uluslararası kurumların ve Batılı devletlerin gözlemi altında 1996'da yapılan ilk genel seçimlerde yine Boşnak parti PDA, Hırvat Parti CDU ve Sırp Parti SDP savaş öncesinde olduğu gibi sonrasında da dominant etno-dinsel tabanlı partiler olarak Bosna Hersek Temsilciler Meclisinde koltukların çoğunluğ unu kazanmıştır. Bu Bosna Hersek'te hala dinin belirleyici bir özellik ve ulusal kimliğ in bir parçası olduğ unu göstermiştir. En son yapılan genel seçimlerde ise yine bahsedilen partiler çoğunluğ u korumuştur. Hatta Sırp Başkanlık koltuğ unu ülkede ayrılıkçı söylemleri ile tanınan Dodik kazanmıştır.

Savaşın başlaması ile hem Doğu hem de Batı'dan dış etkilere maruz kalan Bosna'ya Türkiye ve İran bölgeye ilk nüfuz eden ülkelerden olurken savaş sonrasında da Bosna Hersek'te etkilerini devam ettirmişlerdir.

2.2. İç Savaş Süresince Türkiye ve İran Dış Politikaları

2.2.1. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Bosna Hersek Dış Politikası

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle ortaya çıkan Soğuk Savaş döneminde Balkanlar hem etnik ve dinsel ayrışmanın merkezi olmuş hem de uluslararası siyasal sistemdeki tüm güçlerin temsil edildiğ i bir bölge olmuştur (Oran, 2002: 175). Çünkü bu dönemde Yugoslavya Bağlantısızlar Hareketi'nin bir üyesi, Arnavutluk izolasyon politikasını benimsemiş bir ülke, Türkiye ve Yunanistan NATO üyesi, Bulgaristan ve Romanya Varşova Paktı üyesi olmuştur (Sönmezoğ lu, 2002: 296).

Türkiye, Osmanlı Devleti'nin mirasını taşıması, sosyo-kültürel, tarihsel ve birçok yönden bir Balkan ülkesi olmasına ve buradaki gelişmelerden önemli oranda

¹³(Alberto Nardelli, Denis Dzidic ve Elvira Jukic, "Bosnia and Herzegovina: the world's most complicated system of government?", The Guardian, 8 Ekim 2014)

<https://www.theguardian.com/news/datablog/2014/oct/08/bosnia-herzegovina-elections-the-worlds-most-complicated-system-of-government>.

etkilenmesine rağmen iki kutuplu sistemde Balkanlarla ilişkileri düşük seviyede kalmıştır (Sancaktar 2013, 619). Bunun ağırlıklı nedeni bölge ülkelerinin daha çok sosyalist düzen içinde olması ve Türkiye'nin de karşı blokta bulunması olmuştur. Tito'nun 1980'deki vefatı ve bundan sonra gelen yaklaşık on yıllık zaman diliminde tüm Balkanlarda milliyetçiliğin arttığı ve barışı tehdit ettiği görülmüştür (Oran, 2006: 481-482). Tito'nun ölümünden Yugoslavya'daki cumhuriyetlerin bağımsızlık ilanlarına kadar Türkiye ve Yugoslavya arasındaki ilişkiler daha çok resmi ziyaretler çerçevesine gelişmiş ve Türkiye bu ülkeyi etnik ya da dini ayrımları gözetmeden bir bütün olarak görme politikası izlemiştir. Türkiye dağılmaya giden süreçte Yugoslavya'nın bütünlüğünü destekleyen bir yaklaşım sergilemiştir. Bunun arka planında Balkanlarda meydana gelecek huzursuzluğun Türkiye'yi doğrudan tehdit edeceği ve etkileyeceği endişesi yatmıştır.

Türkiye dağılmaya doğru gidilen bu dönemde bulunduğu Batı Bloğunun politikası ile paralel bir yol izlemeye çalışmıştır. 1989'da Cumhurbaşkanı seçilen Turgut Özal, 1993'te vefatına kadar olan dönemde özellikle güvenlik ve Türk dış politikasında daha aktif bir aktör olmaya çalışmış ve AB ile ilişkilere önem göstermek istemiştir (Balcı 2013, 186). Bu dönemde Türkiye'nin çabaları, AB üyesi olma yolunda bir ülke olarak AB'nin ilgisini doğru bir şekilde çekebilmek olmuştur. Özal döneminde Balkanlardaki çatışmalar başladığında bunu çözmek için Osmanlı mirasını kullanmaya çalışmış ve bu dönemde Türkiye'de İslam ve yeni Osmanlıcılık fikri öne çıkmaya başlamıştır (Çolak, 2006:3). Bu fikirlerin yükselişi ve Bosna Hersek'teki çatışmaların alevlendiği dönemde Cumhurbaşkanı Özal'ın dış politikayla aktif olarak ilgilenmesi özellikle Başbakan Süleyman Demirel ile arasında sorun oluşturmuştur (Sönmezoğlu 2006, 493). Ayrıca Osmanlı'nın Balkanlardaki uzun hâkimiyeti, siyasi, etnik ve dini kimliklerin bir dönem beraber gelişmiş olması ve Özal'ın dış politika anlayışı bölge devleti olan Yunanistan'ın da tepkisini çekmiştir. Yunanistan tarafından Balkanlarda işgalci bir Türkiye izlenimi yaratılmaya çalışılmıştır. Türkiye, kaybettikleri toprakları geri alma politikasının önünü açmak için Türk veya Müslüman azınlıkları kullanmakla suçlanmış ve bu korku Kıbrıs'taki Türk askeri müdahalesinden beslenmiştir (Gangloff, 2005: 3).

Yaratılmaya çalışılan bu negatif izlenim savaş döneminde de etkisini hissettirmiştir. Şubat 1993'te Özal Balkan turuna çıktığında Yunanistan Türkiye'yi Balkanlardaki durumu kışkırttığı ve yeni Osmanlıcılık düşüncelerle hareket ettiğini

söyleyerek suçlamıştır. Bu olaylar da Türkiye'nin Balkanlar politikasında oldukça dikkatli davranması ve müdahaleci bir politikalardan kaçınmasının bir nedeni olmuştur. Böylelikle Türkiye sınırları dışındaki meseleler ile özellikle tek başına çok fazla uğraşmak istememiş ve eski Osmanlı mirasını içeren ülkeler ile güvenli bir mesafe koymaya çalışmıştır (Ajami, 1999: 40). Bosna da bu geçmişin bir parçası olduğundan Türkiye, Bosna ile ilgili hissedilen ihlal duygusu ile Avrupa'daki hassas pozisyonunu birbirine karşı dengelenmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin Balkanlarda daha arka planda kalmasının bir diğer nedeni de NATO ile uzun yıllar olan işbirliği ve Türkiye'nin AB'ye üye olmak istemesi olmuştur. Bu durum Türkiye'nin Bosna Hersek'teki bazı hareketlerini kısıtlamıştır. Ajami'ye göre Bosna, Türkiye'deki laik devletin kazanamadığı manevi ve siyasi bir sorun olmuştur (Ajami, 1999: 41-42).

Yugoslavya'nın dağılma süreci ve stratejik konumda ortaya çıkan değişikliklere karşı Türkiye'nin bir harekete geçmesi beklenmiştir. Ancak 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Batı yanlısı geleneksel dış politikasının devam mı edeceği, yoksa SSCB'nin ve Yugoslavya'nın dağılması, Körfez savaşları gibi bir dönemde yeni düzeni fırsat bilip yeni açılımlara mı yönelebileceği ihtimali arasında bir bekleme dönemi olmuştur (Akman, 2015: 141). Bu nedenle Türkiye, Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetler bağımsızlık mücadelelerine başladıklarında bu cumhuriyetlerin bağımsızlık süreçlerine hemen destek vermemiştir. Hatta 1992'de çatışmalar başlamadan Sırbistan Devlet Başkanı Türkiye'ye ziyarette bulunmuş ve Yugoslavya'nın parçalanmaması yönündeki politikalarına devam etmelerini istemiştir. Böylelikle Türkiye bölgedeki olaylara hemen doğrudan müdahale etmemiş ve Yugoslavya'nın parçalanmasında nitekim ateşi daha da alevlendirmek istememiştir. Bunun yerine çoğunlukla ABD'nin ve üyesi olmaya çalıştığı Avrupa Topluluğu'nun Yugoslavya politikasıyla paralel bir Balkan politikası takip etmeye çalışmıştır. Pan-İslamizm, milliyetçilik ve Yeni Osmanlılık gibi ideolojilerin arasında Türk dış politikası Batı eksenli olmaya devam etmiştir. Türkiye, Hristiyan ve Müslümanlar arasında keskin bir bölünme yaratacak taraflı bir politikadan kaçınmak istemiştir. Türkiye'nin yönü daha çok Batı'ya dönük olduğundan bariz taraflı bir politikaya Avrupa Birliği tarafından sıcak bakılmaması ihtimali çoklu bir yaklaşım geliştirmesine yol açmıştır (Rubin 2002, 375).

Bu durumda Türkiye dağılma döneminin başından Bosna Hersek'in bağımsızlığının tanınmasına kadar bölgede istikrarın ve bütünlüğün sağlanmasına yönelik politikalar izlemeye devam etmiştir. Fakat 1991'de Slovenya ve

Hırvatistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile Türkiye'nin Balkanlarda bütünlüğü koruma politikalarında da bir takım değişiklikler olmuştur. Aynı dönemde Türkiye'nin SSCB'den ayrılan devletleri tanınması Bosna Hersek'in de tanınması için bir umut olmuştur. Avrupa Topluluğu, Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlığını resmi olarak tanıyınca da Yugoslavya'daki yeni devletlerin kurulması meşrulaşmış ve Türkiye Bosna Hersek'i tanıma konusunda serbest kalmıştır (Robins, 2003: 350). Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlık ilanından sonra Sırp ordusunun bu iki ülkeye girmesi gelişmeleri yaşanırken bir süre Türkiye tarafsızlığını korumaya devam etmiştir. Ancak çatışmaların Bosna Hersek'te başlaması ile bu politika değişmiştir.

Balkanlarda bu gelişmeler olurken Türkiye devlet düzeyindeki desteklerinin yanı sıra sosyal ve toplumsal alanda da sahada etkinliğini arttırmak istemiş ve bazı girişimlerde bulunmuştur. 1991'de SSCB'nin dağılması ile Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlığını kazanan devletlere yönelik yapılacak faaliyetleri ve dış politika önceliklerini uygulayacak, koordine edecek bir organizasyon ihtiyacı doğmuş ve bu doğrultuda Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) 1992 yılında kurulmuştur (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, 9 Nisan 2019). TİKA öncelikle Orta Asya'daki ortak bir dile, hafızaya ve kültüre sahip olan ülkeler üzerinde çalışmalar yapmış ve daha sonra alanını genişleterek Balkanlarda da çalışmalar yapmaya başlamıştır. Dini alanda ise 1990'larda Diyanet İşleri Başkanlığı Bosna Hersek'te dâhil olmak üzere Balkanlarda ofisler ve koordinatörlükler açmıştır. Bunların amacı genel olarak iki ülkenin dini kurumları arasındaki dini eğitim ve hizmetlerin geliştirilmesine yönelik aktiviteler yapmak olmuştur. Eğitim alanında ise pek çok Boşnak öğrencinin Türkiye'de İlahiyat öğrenimi görmesi için iş birlikleri yapılmıştır. Ayrıca Türk sivil toplum kuruluşları da bölgede aktif olmuştur. Türkiye savaş sonrasında ve sırasında Bosna Hersek'ten gelen mülteciler için tıbbi, psikolojik ve eğitim alanında pek çok destekleyici faaliyetlerde bulunmuştur. 1993'te Türkiye bir kısmı iç savaştan kaçıp Türkiye'ye gelen mültecilere insani yardım, yaralı asker ve sivillere tıbbi yardım amaçlı ve bir kısmı da Bosna'da kuşatma altındaki Müslümanlara gönderilmek üzere yaklaşık 35 milyon \$ harcamıştır (Robins, 2003: 375).

Bosna Hersek sorunu Türkiye'nin gündeminde her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Savaş döneminde pek çok önemli diplomatik girişimler ile Bosna

sorununa hem dikkat çeken hem de çözüm arayan taraf olmuştur. Savaşın çıktığı dönemlerde Cumhurbaşkanlığı mevkiinde bulunan Turgut Özal 1993'te vefatına kadar bu konu ile yakından ilgilenmiştir. Özal'ın vefatı ile Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel de Bosna Hersek konusunu gündemde tutmuştur. Öncelikle Türkiye Bosna'daki krize uluslararası aktörler ve kurumlar nezdinde dikkat çekmek için çabalamıştır. Cumhurbaşkanı Demirel, Sırp'ların uluslararası alanda hiçbir ülkeyi dinlemediğini dile getirmiş ve Başkan Clinton'a bu konuda bir uyarı mektubu yazmıştır¹⁴. 1994'te dönemin Başbakanı Tansu Çiller ve Pakistan Başbakanı Benazir Butto kuşatma altındaki Saraybosna'yı ziyaret etmiştir.

Yugoslavya'nın dağılması ile başlayan ve Bosna Savaşı'nın patlak vermesi ile devam eden süreçte bu bölge dışarıdan etkilere daha açık hale gelmiş ve Türkiye'nin yanı sıra İslam dünyasındaki ana aktörlerden de destek görmüştür. Bu bölgeye ulaşan İran ve Suudi Arabistan da Bosna Hersek üzerinde etkili olmak istemiştir. Bu ülkeler aralarındaki ortak İslam kimliğinin yanı sıra birbirleri ile rakip olan ülkeler de olmuştur. Yine aynı dönemde Türkiye, İran ve Suudi Arabistan dağılan Sovyetler Birliği ülkeleri ile de ilişkilerini geliştirme çabası içerisinde arka planda bir nevi rekabet etmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile güneyde oluşan yeni devletler üzerinde Türkiye ve İran'ın sessiz rekabeti Bosna Hersek üzerinde de etkili olmaya başlamıştır. 1979 İslam Devrimi'nden bu yana, Türkiye zaten İran İslam Devrimi'nin Türkiye'ye ihraç etme niyetinden şüphe etmiştir. Özellikle İslam'ın siyasallaşması konusu iç politikada ciddi bir tehlike olarak görülmüş ve yöneticiler bunu bir tehdit olarak algılamışlardır. Türkiye, İslami rejimlerin Bosna Hersek'e ilgisinin artması ile buradaki seküler ve modern devletin yerine İslami bir rejimin alacağından endişe etmiştir. Ancak Bosna Hersek halkının kültürel ve tarihi geçmişi göz önünde bulundurulduğunda sosyalist rejim altında İslami değerlerini korusalar da aşırı İslamcı bir görüşten yana olmamışlardır. Halk dini daha çok özel bir mesele olarak görmüştür. Özellikle Suudi Arabistan'ın öncülük ettiği Vahabi-Selefi akımlar savaş döneminde en çok adı duyulan akımlar arasında olsa da savaş sonrasında çok nadir kalmıştır. Hatta 2008'de, Bosna'nın Baş Müftüsü Mustafa Cerić Vahabi-Selefi akımların ülkesinde “geleceği olmadığını” söylemiştir (Bishku, 2016: 212). İran'ın

¹⁴ (Demirel'den Clinton'a Uyarı Mektubu, Milliyet, 25 Aralık 1994, s.13)
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1994/11/25>.

temsil ettiği Şii'lik bazı önde gelen Bosnalı Müslüman entelektüellerinin sempatisini kazanmış olsa da halk arasında daha sınırlı kalmıştır.

Türkiye'nin Bosna Hersek'teki politikası uluslararası örgütlerde aktif diplomasi ve çok yönlü diplomasinin en belirgin örneklerinden olmuştur (Kut, 2005: 206). Türkiye'nin Bosna Hersek'teki avantajı bu iki ülkenin ortak tarihi mirası olmuştur. Ancak bu dönemde milli kimlikleri güç kazanan Boşnaklar kendilerini Arap ya da Türk topraklarına değil kendi topraklarıyla güçlü bağları olan Müslümanlaşmış Bosnalı halk olarak görmüş ve Bosna topraklarını coğrafi olarak homojen bölgelere ayırmaya çalışanları mantıksız bulmuşlardır (Friedman, 2000: 176).

1991'de Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlık ilanları ve Bosna Hersek içindeki Sırp çoğunluklu bölgeler özerkliğini ilan etmesi ile Bosna Hersek kendi bağımsızlığını ilan edeceğinin sinyallerini o dönemde zaten vermiştir. Bağımsızlığına giden süreçte İzzetbegoviç Şubat 1991'de Libya'yı ve daha sonra Türkiye ve İran'ı ziyaret etmiştir. Bütün bu Müslüman uluslara yönelik ziyaretler özellikle de Sırlar için kışkırtıcı olarak görülmüştür. Resmi bağımsızlık ilanından kısa bir süre önce Bosna Hersek Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Haris Silajdžić 2 Ocak 1992'de Ankara'ya gelmiştir. Bakanla görüşmesinden önce Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, bir açıklama yapmış ve Türkiye'nin bu ülkedeki bölünmeyi teşvik eder durumda olmamaya özen gösterdiğini ve Yugoslavya'da cumhuriyetler arası işbirliğini istediklerini söylemiştir. Konuk Dışişleri Bakanı Silajdžić ise Türkiye'nin ülkesinin bağımsızlığını tanımamasını istemiştir¹⁵. Türkiye Bosna Hersek'i tanımada başlarda hızlı davranmak istememiş ve daha çekingen bir şekilde yaklaşmıştır. Bunun iç siyasetteki sebebi yurt dışındaki ayrılıkçı grupların desteklenmesinin yurt içerisindeki ayrılıkçı görüşlere örnek yaratacağı endişesi olmuştur. Türkiye'nin kendi topraklarında benzer bir hareketle savaştığı için dışarıda bir bölücü hareketi destekledi imajı yaratmak istememiştir. Aynı zamanda ülke içindeki siyasi mücadeleler ve koalisyonlar dönemi, 1994'te Türkiye'deki Refah Partisi'nin yerel seçim zaferleri ve siyasette İslamcı kesimin etkili olması, ayrılıkçı PKK (*Partiya Karkerên Kurdistan*) terörünün artması gibi ülke içindeki sorunlar Türkiye'nin dış

¹⁵ (Yugo Cumhuriyetlerini Tanıyoruz, Milliyet, 3 Ocak 1992)
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/01/03>.

politikasını da etkilemiş ve liderliği için ciddi zorluklar yaratmıştır (Kanat, 2010: 209-210).

Bosna Hersek'te yapılan 29 Şubat- 1 Mart'taki bağımsızlık referandumundan önce Süleyman Demirel Hükümeti'nin Bakanlar Kurulu 6 Şubat 1992'de Bosna Hersek'i Yugoslavya'dan ayrılan ve bağımsızlığını ilan eden dört cumhuriyeti aynı anda tanımıştır. Diplomatik ilişkilerin kurulması Ağustos 1992'de ve Büyükelçiliğin açılması ise 1993 yılında gerçekleşmiştir. Nisan 1992'de savaş patlak verdiğinde Türkiye'nin NATO ve BM gibi Avrupalı kurumlara üyeliği Bosna Savaşı uluslararası alanda dikkat çekilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye savaş döneminde bir taraftan Sırp'ların saldırılarını kınamış diğer taraftan da Bosna Hersek'e uluslararası destek arayışlarına girmiştir. Türkiye Bosna Hersek'in uluslararası alanda sesi olmuş ve Bosna Hersek'te yaşananları uluslararası arenanın gündemine taşımıştır. İslam Konferansı Örgütü'nün bir üyesi olarak, Bosna Hersek'e sağlanan yardımların sürekliliğini istemiş ve Müslümanların yaşadıkları zulme dikkat çekmiştir. Bosna Hersek üzerindeki silah ambargosunun kalkmasını ısrarla dile getirmiştir. Ayrıca Türkiye BM İnsan Hakları Komisyonu ile özel bir oturum yaparak Sırp'ların işlemiş olduğu suçların bir etnik temizlik olarak insanlığa karşı suç oluşturduğuna dikkat çekmiş ve BM 1 Aralık 1992 tarih ve S-2/1 sayılı karar ile ilk defa bu suçların etnik temizlik olabileceğini gündemine almıştır¹⁶. Bunun yanı sıra 15 Nisan'da Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİK) ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'ne, 5 Mayıs'ta da BM'ye başvuruda bulunarak Bosna Hersek, Türkiye'nin de desteğiyle 29 Nisan'da AGİK, 22 Mayıs 1992'de de BM'ye üye olmuştur (Akman 2015: 147). Türkiye, uluslararası arenada attığı tüm bu adımların yanı sıra Bosna Hersek üzerine yapılacak olan müdahalelerin BM çerçevesinde yapılması gerektiğini savunmuş ve tek taraflı bir hareketten kaçınmıştır (Sönmezoglu, 2006: 593).

Türkiye açısından Bosna Hersek'teki çatışmaların sona ermesinde Avrupalı kurumlar ile birlikte hareket etmek Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişi için önemli bir adım olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra Balkanlardaki etkisini arttırmak için de bir fırsat olmuştur. Türkiye Batılı müttefikleri ile çatışmaları önlemek için Güvenlikli bölgelerin kurulmasında aktif olarak rol almıştır. 1464 askeri ile görevi insani yardımlara destek vermek ve uçuşa yasak bölgeleri izlemek UNPROFOR'a ve sınırlı

¹⁶ (Gündüz Aktan, "Srebrenitsa soykırımı", Radikal, 14 Temmuz 2005)
<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/gunduz-aktan/srebrenitsa-soykirimi-751954/>.

bir şekilde NATO ile askeri müdahaleye katılmıştır (Robins, 2003: 375). Ancak Ankara, Balkan diplomasisini uluslararası toplumun ilkeleri ile güvence altına almış ve askeri müdahalelere aktif olarak katılmayı reddetmiştir (Gangloff, 2005: 4). Örneğin NATO Şubat 1994'te Sırbistan'a bir ulti­matom verdiğinde Türkiye bu girişimi desteklemiş ancak yalnızca lojistik görevlerde hava saldırılarına katılımını teklif etmiştir (Milliyet, 1994: 20). Türkiye Bosna Savaşı'nın başlarından beri aktif rol almaya çalışsa da genelde NATO eksenli daha risksiz ve çok yönlü bir strateji seçmiştir (Robins, 2003: 343-379).

Genel olarak Türkiye'nin stratejik yönelimi Amerikan hâkimiyetine bağlı olsa da bu süreç içerisinde Türkiye, Amerika ve Batı ülkelerinin politikaların değişmesi için baskı yapmıştır. Uluslararası aktörlerden çözüm beklediği sırada inisiyatif almaktan kaçınmamış ve çözüme yönelik yaklaşımlar geliştirmiştir. Örneğin Türkiye özellikle çatışmaların yoğun olduğu dönemlerde Bosna Hersek'e uygulanan silah ambargosunun kaldırılması ve Sırp mevzilerinin bombalanmasına yönelik girişimleri gibi birkaç konuda ABD ve Batılı devletlerin politikaları ile zaman zaman ters düşmüş ve eleştirmiştir. Bu ambargonun Sırlara yaradığını ve Boşnakları savunmasız durumda bıraktığını anlatmıştır. Bu doğrultuda TBMM, Bosna Hersek'teki Sırp vahşetinin bir an önce sona erdirilmesi için uluslararası güçleri harekete geçmeye çağırarak BMGK'ye ortak bir bildiri yayımlamıştır¹⁷. Türkiye Sırp kuvvetlerinin işgalini ve katliamlarını önlemek için uluslararası bir askeri operasyonun zorunlu olduğu düşüncesini uluslararası alanda dile getirmiştir (Balci 2013, 223). 1993 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Özal Türkiye'nin Bosna'daki çatışmaların önlenmesi için BM ve NATO güçlerine katkıda bulunmaya hazır olduklarını ve askeri müdahalenin yapılması gerektiğini ifade etmiştir (Sahara, 1994: 389). Hatta bu düşünceden hareketle Türkiye 1992'de BMGK üyelerine Sırp güçleri üzerine diplomatik ve askeri operasyonlardan oluşan bir eylem planı önerisi sunmuş ama bu plan reddedilmiştir. 4 Ağustos 1993'te Milliyet gazetesinde çıkan bir haberde dönemin Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin planlanmış olan bu harekâtın NATO'nun gerçekleştirmeyi planladığı hava saldırıları ile aynı derecede olduğunu söylemiştir.

¹⁷ Bildiri için bkz.

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_1994_0000_0037_0000/0012.pdf.

NATO'nun Bosna Hersek'e müdahale ve diğer bütün önlemler için hazırlıklara başlama kararını 'olumlu ama geç kalınmış bir girişim' olarak değerlendirmiştir¹⁸.

Türkiye'nin Balkanlardaki uzun tarihi ve kültürel kimliği göz önüne alındığında iç savaşta rol oynaması kaçınılmaz olmuştur. Sadece siyasi, ekonomik ve kültürel alanda değil askeri alanda da katkıda bulunmaya çalışmıştır. Nisan 1992'de savaş patlak verdiğinde Boşnaklar BM silah ambargosu altında silah tedarik edebilecek bir müttefik ararken Türkiye, İran ve Suudi Arabistan bu desteği vermek için ilk adım atan ülkelerden olmuştur. Bu dönemde Türkiye direkt destek veren ülke olmak ve İran'ın bu bölgedeki etkinliğini azaltmak istemiştir. Türkiye İran'daki İslam Devrimi ve devrimin Müslüman ülkelere ihracı fikrinden oldukça endişe duymuştur. Bu dönemde Türkiye ve İran'ın diplomatik ilişkileri de iyi seyretmemiştir. Özellikle 1980'lerden sonra İslamcı ve seküler taraflar arasında ciddi bir kutuplaşma oluşmuş ve binlerce kişi tarafından Türkiye'nin "başka bir İran" olmayacağı sloganları yaygınlaşmıştır (Toprak, 2005: 172). Türkiye, Bosna Savaşı'na denk gelen dönemdeki İran Cumhurbaşkanı Ali Ekber Rafsancani'nin faydacı dış politikası üzerine tedbirli davranmak ve İslamcı rejimlerin Balkanlarda iktidara gelmesini istememiştir. Ancak bir dönem Bosna Hersek'e dolaylı silah sevkiyatında Türkiye ile İran'ın iş birliği yaptığı da iddia edilmiştir¹⁹. 1993-1994 yıllarında İran ve Türkiye'nin iş birliği ile bir silah sevkiyatı gerçekleştirdiği ortaya çıkmıştır. CIA'in casus uyduları tarafından çekilen fotoğraflarda Türk hava pistindeki İran uçakları daha sonra Zagreb'te silahların boşaltıldığı havaalanında görüntülenmiştir (NIOD, 27 Kasım 2018). Hırvatistan üzerinden sağlanan silah sevkiyatında ise Türkiye tam destek vermiştir. Ayrıca Türk C-130 nakliye uçaklarının üçüncü parti tedarikçi olan Pakistan ve İran'ın sevkiyatlarını gerekli bölgelere ulaştırdığı da ortaya çıkmıştır²⁰.

Tüm bu desteklere bakıldığında İran'ın yanı sıra Türkiye'nin de Bosna Hersek'in önemli silah tedarikçilerinden olduğu söylenebilir. Hatta bazı zamanlarda

¹⁸(Çetin: NATO Geç kaldı, Milliyet, 8 Nisan 1993, s.16)

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1993/08/04>.

¹⁹(Richard J Aldrich, "America used Islamists to arm the Bosnian Muslims", The Guardian, 22 Nisan 2002)

<https://www.theguardian.com/world/2002/apr/22/warcrimes.comment>.

²⁰ (Richard Dowden and John Carlin, "US secretly supplying weapons to Bosnia", Independent, 26 Şubat 1995)

<https://www.independent.co.uk/news/us-secretly-supplying-weapons-to-bosnia-1574852.html>.

gizli silah tedariginde çok yakın bir şekilde olaya dâhil olduğu görülmüştür. 1992’de İran Bosna Hersek’e Türkiye’nin yardımı ile silah tedarik etmek için bir yol açmış ve Suudi Arabistan, Brunei, Malezya ve Pakistan’dan gelen silahlar bu rota ile Boşnaklara ulaşmıştır (NIOD, 27 Kasım 2018).

Çatışmaların şiddetlendiği 1993 yılında Türkiye ve özellikle Suudi Arabistan ABD’nin Bosna Hersek’e yardım edeceğini beklemiştir. Aynı sene ABD Boşnakları silahlandırmak için yollar aramaya başlamıştır. ABD’nin Boşnakların hafif silahlarla destek verilmesi amacıyla senatoya önerilen plan reddedilmiş ve bu planın Avrupalı müttefiklerine sızması durumuna karşı tedirgin davranılmıştır. ABD, Avrupa ülkelerine Bosna’yı, NATO’nun hava saldırıları ve karadan silah takviyesi ile desteklemeyi tavsiye etmişse de hiçbir ülke, bu atılımların kendi ülkesi üzerinden sağlanmasına izin vermek istememiştir²¹. Sadece Hırvatistan, ABD’ye, Bosna’ya kendi toprakları üzerinden silah gönderilmesine izin verip veremeyeceği ile ilgili görüşmüştür. Ancak silah sevkiyatının Hırvatistan kanalı üzerinden gerçekleşmesi her zaman fonksiyonel bir şekilde olmamıştır. Çünkü Boşnak ve Hırvatlar o dönemde aynı zamanda birbirleriyle de çatışmışlardır. Böylelikle Clinton hükümeti ve Dışişleri Bakanlığı silahların Türkiye, Pakistan ve Suudi Arabistan aracılığı ile gönderilmesini düşünmüştür. Ancak bu plan da yine Avrupa’dan gelecek protestoya karşı reddedilmiştir (NIOD, 27 Kasım 2018). Bu yıllarda Hırvatistan üzerinden silah sevkiyatları devam etmiştir. Ancak bu transferler Hırvatistan’ın iş birliğine fazlasıyla bağımlı kalmıştır. Silah transferleri çoğunlukla İran tarafından gerçekleştiğinden Suudi Arabistan ve Türkiye bunu en aza indirebilmek için çok çaba sarf etmişlerdir. Zaten daha öncesinde de bu iki ülke bu durumdan memnun olmadıklarını açıkça belli etmişlerdi.

ABD politikasında 1993’te Clinton dönemi ile gelen değişiklik Türkiye’ye bir miktar rahatlama sağlamıştır. Ankara bu dönemde Washington ile yakın çalışmıştır. Hollanda Savaş, Soykırım ve Soykırım Araştırmaları Enstitüsüne göre 1993-1996 yılları arasında görev yapmış Sırp Cumhuriyeti Eski Başkanı Miroslav Toholj Amerika’nın desteği ile insani yardım taşıdığı gösterilen Türk uçaklarının silah taşıdıklarını fark ettiklerini fakat medyanın Batı’yı Sırp’ların saldırısı altında olduğunu gösterecek haberler yapmalarına karşın vurmadıklarını iddia etmiştir (NIOD, 163-165). Mart 1994’te geldiğinde Türkiye ABD’nin liderliğinde Bosna

²¹(Peter Phillip, “Bosna, İran için ne anlam taşıyor?”, Deutsche Welle, 8 Mart 2005)
<https://www.dw.com/tr/bosna-iran-i%C3%A7in-ne-anlam-ta%C5%9F%C4%B1yor/a-2525242>.

Hersek ve Hırvatistan arasındaki ateşkesin sağlanması için kurulacak olan Boşnak-Hırvat federasyonunda aracı ülke olarak rol almıştır. Bu kapsamda, 1500 kişilik bir Türk birliği 1994'te Hırvatlar ile Boşnaklar arasındaki ateşkesi gözlemleyici konumunda Zenica'ya getirilmiştir. Boşnak-Hırvat Federasyonunun Sırların karşı direnci hem diplomatik hem de askeri anlamda artırılması hedeflenmiştir (Sönmezoglu, 2006: 594). Yine aynı yıl o dönemki Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Hırvatistan'ı ziyaret ederek bir dostluk anlaşması imzalamıştır. ABD 1994'te Bosna'ya uygulanan silah ambargosunu tek taraflı olarak sona erdirmiş ve 1995'te Dayton Barış anlaşması imzalanmıştır. 1995'te Dayton Barış Anlaşması ile bölgede görev yapan BM Barış güçlerini yerini NATO Uygulama Gücü (IFOR) ve daha sonra İstikrar Gücü (SFOR) aldığında Türkiye de katkı sağlamıştır (North Atlantic Treaty Organization, 7 Nisan 2019). Dayton Barış anlaşması imzalandıktan sonra faaliyete geçen Hırvat ve Boşnak orduları eğitim ve donanım programında ABD ile ve Eski Yugoslavya Cumhuriyetlerindeki devletlerin inşası ve yapılandırılması amacıyla kurulan Barış Uygulama Konseyi'nde Batılı devletler ile birlikte yer almıştır. ABD, Türkiye'nin bu programa aktif katılımı ile bölgede İran'ın askeri alanda etkisini kırmayı hedeflemiştir.

Türkiye her ne kadar içeride Müslüman halkı barındırsa da İslam'ın ağırlığı dış politikada çok fazla hissedilmemiştir. Bosna Müslüman liderlerin desteklediği Pan-İslamcılık Türkiye'nin o dönemdeki katı laik devlet anlayışı ile uyumlu olmamıştır. Türkiye'de 1970'lerde ilk İslamcı parti olan Milli Nizam partisi kurulduğundan bu yana İslamcı politika ile sorunlarının olduğu görülmüştür. Böylelikle Türkiye'nin açık bir şekilde Bosnalı Müslümanların tarafını tutması halinde Müslüman Devlet imajını pekiştireceği ve Avrupa'dan uzaklaşacağı endişesi ile dini kimliği ile hareket etmektan kaçınmaya çalışmıştır. Ayrıca bu dönemde bazı entelektüeller Türkiye'nin İslam Dünyasında lider olması gerektiği ile ilgili söylemlerde bulunsa da Batı yönlü dış politikaya iyi alternatifler bulunamadığından ve ordunun dış politikadaki baskınlığından dolayı aslında Ahmet Davutoğlu'na kadar bu geleneksel dış politika anlayışında pek değişiklik olamamıştır (Özkan, 2014:121). Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik kitabında seküler hassasiyetlerin ve korkuların Türkiye'nin Müslümanlarla daha güçlü bir ilişki kurmasını ve sosyo-kültürel kaynaklarını kullanmasını engellediğini belirtmiştir. Hatta Davutoğlu 1990'larda Balkan politikasının "başarısızlığının" en önemli nedenlerinden biri olarak

“Osmanlı’dan tevarüs edilen siyasi kültürün ve kurumların reddini” görmüş ve yeniden Balkanlarda etkili olabilmek için bu kimlikler ile barışılması gerektiğini düşünmüştür (Balcı, 2015: 152, Davutoğlu, 2001: 137).

Türkiye’nin İslami söylem ve hareketlerden uzak durduğunu gösteren örneklerden biri İran’ın İslam Konferansı Örgütü’nde Bosna Hersek’teki çatışmayı dini bir savaş olarak nitelendirme girişimlerine karşı çıkması olmuştur. Temmuz 1993’te İKÖ’nün yedi ülkesi BM gücüne 17.000 asker katılmasını teklif ettiğinde Türkiye sadece yaklaşık yüz asker teklif etmiştir (Gangloff, 2005: 5-6). Bir diğer örnek ise Şubat 1994’te Tansu Çiller’in Saraybosna’ya yaptığı ziyaret olmuştur. Bu ziyarette Çiller İslam’a hiç bir atıfta bulunmamış, dini liderlerle görüşme yapmamış ve hiçbir ibadet yerini ziyaret etmemiştir²². Bunların aksine Bosna Hersek iç savaşında dini semboller ve söylemler kullanıldığı görülmüştür. Bazı Bosnalı liderler, çatışma başlamadan önce ilk müdahale edenlerden biri olan İran’a daha yakın olmuşlardır. Hatta üst düzey Bosnalı liderler Humeyni’nin mezarına çelenk takmış ve İzzetbegoviç İran’a Bosna’ya verdiği genel destek için teşekkür ederek yakıt ve yiyecek ihtiyacını vurgulamıştır²³.

Philip Robins, kitabında Türkiye’nin Bosna Hersek’teki pozisyonunu 1923’ten Nisan 1992’ye kadar isteksiz aktör, Mayıs 1992 ‘den Ocak 1993’e kadar ateşli savunucu, Ocak- Eylül 1993 arası pasif seyirci, Eylül 1993’ten Haziran 1994’e kadar arabulucu, 1994’te sonra ise barışı sağlamaştırmacı olarak sınıflandırmıştır (Robins, 2003: 353-373). Robins’e göre, Türkiye 1923’te Cumhuriyetin ilk kurulmasından itibaren kendi toprakları dışında pek fazla maceraya atılmamıştır. Fakat Yugoslavya’nın dağılması ile birlikte gelen tanınma talepleri üzerine ayrılan cumhuriyetleri hep beraber tanıyacağını belirtmiştir. 1992-1993 döneminde Türkiye uluslararası kurumlardan Bosna Savaşı ile ilgili belli talepleri olmuştur. Bunları silah ambargosunun kaldırılması, güvenli bölgelerin yaratılması ve belli sınırlar dâhilinde askeri müdahalelerde görev almak olarak sıralamıştır. Bu sırada Türkiye insani yardımları ulaştırmakla meşgul olmuştur. Bu dönemde hem Bosnalı sivillere hem de askerlere hastane hizmetleri verilmiş ve oldukça fazla sayıda mülteci kabul

²²(POINT DE VUE Comment sauver la Bosnie ?, Le Monde, 4 Şubat 1994)

<https://www.lemonde.fr/archives-du-monde/04-02-1994/>

²³(Bosnian Threatens Poison Gas Against Serb Forces, New York Times, 31 Ekim 1992)

<https://www.nytimes.com/1992/10/31/world/bosnian-threatens-poison-gas-against-serb-forces.html?mtrref=serbianna.com&gwh=60A9881777574B109D968235F2E5F5AB&gwt=pay>

etmiştir. Fakat yardımların gönderilmesinde yavaş olduğundan dolayı zaman zaman eleştirilmiştir (Robins, 2003: 362-363). Türkiye'deki Boşnak kökenli kişilerin Bosna Hersek savaşına karşı tepkileri ise Gangloff'a göre, Türkiye'ye göç etmiş olan Boşnakların uzun süre önce Türkiye'ye yerleştiklerinden dolayı Bosna Hersek ile bağlarının yeterince güçlü olmadığı, Türkleştiklerini, Bosna Savaşı sırasında yeterince organize olamadıklarını ve lobi oluşturamadıklarını iddia etmiştir (Gangloff, 2005: 10). Türkiye içerisindeki Boşnakların tepkilerinin de büyük oranda olmadığı görülmüştür. Aynı zamanda Türkiye iç siyasetinde hükümete eleştiriler gelmeye başlamıştır. Bosnalı Müslüman halkın Osmanlı döneminde İslam'ı kabul ettiğinden Türkiye'nin oradaki Müslümanları koruması ve dış politikasında Amerika'ya bağlılığını azaltması gerektiği sesleri yükselmiştir. Türkiye'nin o dönem muhalefet kanadı Türkiye'nin Bosna politikasında pasif tutumunu eleştirmişlerdir²⁴.

Türkiye 1993'teki daha arka planda ve çok yönlü politikalarıyla da eski Yugoslavya Cumhuriyetleriyle iyi ilişkiler kurmayı başarmıştır. Türkiye'nin bu tarihten sonra pragmatik ve çözüm bulucu politikaları da uluslararası toplum tarafından takdirle karşılanmıştır. 1994'teki Boşnak-Hırvat federasyonundaki katkıları, Bosna Hersek'in ekonomisi için düzenlenen toplantılar, Hırvat ve Sırp taraflar ile ilişkilerin korunması yönündeki çok yönlü diplomasisi, bölgeye çok sayıda askeri birliğin gönderilmesi gibi faaliyetleriyle Türkiye ara bulucu ve barışı sağlayıcı pozisyonda yer almıştır. Ekonomik alanda ise Türkiye Bosna Hersek'teki doğrudan yabancı yatırımlar listesinde 9. sıradadır²⁵. Türkiye'nin Bosna'daki çatışmaya verdiği resmi tepkiler öncelikle ilk aşamada NATO, AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) BM, İslam Konferansı Örgütü gibi ait olduğu uluslararası kuruluşlarda mümkün olduğunca uluslararası topluma yoğun diplomatik baskı uygulamıştır. Türk liderler temelde uluslararası alanda iki noktada ısrar etmişlerdir. Birincisi, Türkiye'ye göre, Boşnakların aleyhine olan silah ambargolarının kaldırılması ve ikincisi askeri müdahale anlamına gelse dahi BM'nin kararlarının uygulanmasında olmuştur. Kısacası iç savaş döneminde Türkiye zaman zaman bağımsız girişimlerde bulunsa ve inisiyatif olsa da müdahaleler genelde uluslararası çerçevede olmuştur. Ancak savaş döneminde Sırp lar ülkenin üçte ikisini

²⁴(Bosna-Hersek ve Kıbrıs konulan başta olmak üzere TBMM'de dış politika üzerine yapılan genel görüşmelerde, hükümet eleştirisi yağmuruna tutuldu, Cumhuriyet, 26 Ağustos 1992)
<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1992/8/26/8.xhtml>.

ele geçirince Bosnalı Müslümanların kendilerini savunmak için en çok ihtiyacı olan yardım silah olmuştur. Bu yardım savaş sırasında daha çok İran tarafından gelmiştir. Bu noktada Türkiye ve İran'ın bölgeye yaklaşımlarının farklılığı açıkça görülmüştür.

Sonuç olarak Türkiye Balkanlardaki toplumlar ile tarihi, kültürel ve dini bağlarından dolayı kolektif belleğe sahip olduğu aşikârdır ve Bosna Hersek'in tarihinde göze çarpan bir yere sahiptir. 1990'larda Yugoslavya'nın dağılma süreci Balkan politikasında Müslüman kimliğinden daha çok Balkanlarda siyasi istikrarın ve güvenliğin sağlanması yönünde adımlar atılmış ve daha ılımlı politikalar izlenmiştir. Ayrıca Türkiye hem Orta Asya'da ortaya çıkan devletlere hem de Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte Balkanlardaki ülkelere seküler kimliği ile rol model olmayı amaçlamıştır. Yugoslavya'nın dağılmasının ilk zamanlarında 1991 yılında Türkiye'nin tutumu ABD'nin tutumu ile aynı ve öncelik Yugoslavya topraklarının bütünlüğü olmuştur. Girişimleri tek yönlü ve aşırı olmaktan ziyade Batılı devlet ile iş birliği içerisinde olmuş ve tek başına harekete geçmekten mümkün olduğunca kaçınmaya çalışmıştır. Fakat Boşnaklar ile Müslüman Türk halkını kurtarmak için yapılan Kıbrıs müdahalesi karşılaştırıldığında Türkiye Bosna Hersek için Kıbrıs'ta olduğu kadar aktif bir hamle yapamamıştır (Gangloff, 2005: 18). Çünkü Türkiye etkin ve tek taraflı bir hamle yapmasına karşılık Avrupa'nın dışında tutulabilme riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Politikasını ve kimliğini yeniden ele alması gerekebileceği ve ekonomisini başka alanlarda yeniden inşa etmek zorunda kalabileceğini düşünmüştür. Böylelikle Türkiye'nin AB'ye üye olmak için resmi girişimi ve NATO üyeliği, Bosna Hersek'teki yaklaşımını önemli ölçüde şekillendirmiştir.

2.2.2. Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Bosna Hersek Dış Politikası

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde diğer devletlerin bölgeye olan ilgisi artmıştır. Tito'nun ölümü ile de Yugoslavya bir bütün olarak kalamamış ve iç savaşlar dönemi başlamıştır. Savaş süresindeki istikrar boşluğu başka ülkelerin ve grupların müdahalelerine açık bir alan yaratmıştır. Bu sırada ülkelerin yanı sıra pek çok İslamcı grup için de Avrupa'nın ortasında bulunan din kardeşlerine yardım için güçlerini kullanma fırsatı doğmuştur. İslamcı gruplar bu zamanlarda Bosna Hersek'te etkili olmaya başlamıştır. Bazıları savaş zamanında insani yardım ya da silah tedariki ile Bosnalı Müslümanlara destek olurken bazıları ise kendi İslami

görüşleri ile Boşnakları kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Bu gruplar Bosna Hersek'e çok daha radikal görüşler getirmiştir. Bosnalı Müslümanlara daha önce bu fikirlere alışık ve yakın olmadıkları halde bu kritik süreçte her yönden gelecek olan yardımlara açık olmuş ve Müslüman ülkeler ile ilişkilerine önem göstermiştir. Ancak Boşnaklar aynı zamanda gelecekleri için Batı'nın finansal ve siyasi desteğini de almak istemiştir.

Bosna Hersek ile İran'ın asıl yakın teması iç savaş döneminde ortaya çıkmıştır. Yugoslavya'nın dağılması ile Bosna Hersek, İran'daki rejimle daha da yakınlaşmaya başlamış ve iç savaşın patlak vermesinden sonra İran resmi ve gayri resmi kanallar ile Bosna Hersek'teki pozisyonunu güçlendirmiştir. 1992'de savaşın başlaması ile birlikte öncelikle birkaç önemli ülke burada etkili olmaya çalışmıştır. Bunlardan biri İran diğerleri Suudi Arabistan ve Türkiye'dir. 1990'larda Boşnak kimliğinin güç kazanması ve Avrupa'da Müslüman kimliğinin farkındalığı ile ilk büyükelçiliklerini açanlar arasında da İran ve Suudi Arabistan yer almıştır (Sarajlić, 2011: 179). Saraybosna İran'ın Avrupa'daki en büyük büyükelçiliğine ev sahipliği yapmış ve uluslararası kurumların engellerine rağmen İzzetbegoviç yönetimine ilk destek sağlayan ülkelerden biri olmuştur (Progonati, 2016: 186). İran Bosnalı Müslümanlara Bosna Savaşı sürecinde insani yardımların yanı sıra silahlar ile destek verirken Suudi Arabistan ve Türkiye daha çok finansal, insani yardım, yiyecek ve ilaç alanında yardım etmiştir. İran ve Suudi Arabistan resmi kanalların yanı sıra İslamcı gruplar vasıtasıyla da destek olan ülkelerin başında gelmiştir. Türkiye ise bilinenin aksine hemen müdahale etmemiş ve nihayetinde Türkiye'nin desteği geldiğinde ise NATO kapsamında oldukça kısıtlı olmuştur (Gangloff, 2005: 3-5).

Daha önce de bahsedildiği gibi İran'ın bu bölgede etkisi Müslüman kimliğinin yanı sıra İzzetbegoviç ve arkadaşlarının çalışmaları ve fikirleri ile de bağlantılı olmuştur. 1990'larda İzzetbegoviç'e yakın olarak bilinen isimlerden Ömer Behmen, Bosna Hersek'in bağımsızlığından sonra İzzetbegoviç yönetiminin Tahran'daki ilk büyükelçisi olmuştur. Behmen bir konuşmasında kendisini tanıtırken kökeninin İran'a dayandığını söylemiştir (Behmen; 2005). Diğer bir yakın arkadaşı Hasan Cengic ise İran'ın Bosna'daki önde gelen ajanlarından biri olarak görülmüştür. Kendisi Genç Müslümanlar Hareketi'nin çalışmalarına katılmaktan dolayı 1949 ve 1983'te dava arkadaşı İzzetbegoviç gibi mahkûm edilmiştir.

Hapisten çıktıktan sonra İran'da İmam Humeyni'nin Sünni ve Şiiler arasında bağ oluşturma çabalarından haberdar olmuş ve Tahran'a giderek Humeyni'nin toplantısına katılmıştır (Mladi Muslimani Derneği, 10 Nisan 2019).

Bosna Savaşı İran'ın 1989–1997 döneminde görev yapmış Ali Ekber Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı dönemine denk gelmiştir. 1989'da Ayetullah Humeyni'nin vefatı ile Ayetullah Ali Hamaney Dini lider olmuş ve Rafsancani Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Rafsancani ülkenin yeniden yapılanma sürecinde ve ekonomik gelişmelerde Avrupa ile daha iyi ilişkiler kurmayı hedeflemiştir (Rakel, 2007: 157). İran Devriminden sonra Şii İslam yorumu devletin resmi ideolojisi olduğundan dış politikada bu kimliğin baskınlığı görülmüştür. İran'da Şii İslam'ın devletin kimliği olarak inşası ve siyasi alanda etkinliği 1979 anayasası ile kurumsallaşmıştır. Böylece dış ve iç politikadaki önemli konular hakkında nihai kararlar dini lidere ait olmuştur (Milani 1993: 86–89). İran Anayasasında dış ilişkilerde İslami kıstasların temel alınması, dünyadaki bütün Müslümanlar ile kardeşlik taahhüdü ve zulme uğrayan herkesin yanında olunması maddesi yer almaktadır²⁶. Yine Anayasada ulusların içişlerine her türlü müdahale biçiminden titizlikle uzak dururken, zulme uğrayanların dünyanın her köşesindeki zalimlere karşı adil mücadelesinin destekleneceği açıkça belirtilmiştir²⁷. Bu durum Sırların elinden zulüm gören Boşnakların İran tarafından desteklenmesinin anayasal meşruiyetine de işaret etmektedir.

İran'ın dış politikasında genelde iki farklı grubun yönelimleri olmuştur. Bir grup daha muhafazakâr ve ideoloji eksenli olup dünyadaki Müslüman ülkelerle iyi ilişkiler kurma ve devrimin diğer ülkelere yayılması görüşüne sahip olmuştur. Ancak ideoloji İran'ın dış politikasında tek başına ve belirleyici bir rol oynayamamıştır. Diğer grup ise daha pragmatist ve reformist bir bakış açısı sergileyerek İran'ın uluslararası alanda daha kilit bir rol oynaması gerektiğini ve uluslararası ticaret ve siyasetin İran'ın milli çıkarları açısından daha iyi olacağını düşünmüştür (Rakel, 2007: 154). Bu durumda İran daha çok Şii grupları desteklese de Cezayir'de İslami Selamet Cephesi (*Islamic Salvation Front* –FIS), Sudan'da Ulusal İslami Cephe (*The National Islamic Front*-NIF), Filistin'de Hamas (Harakat al-Muqawama al-Islamiya), Ürdün'de Müslüman Kardeşler (Cem'iyyetü'l-İhvânü'l-Müslimîn),

²⁶ İran Anayasası Madde 3 için bkz. www.constituteproject.org.

²⁷ İran Anayasası Madde 154 için bkz. www.constituteproject.org.

Tunus'ta Nahda Partisi ve Bosna'daki Müslümanlar gibi Sünni grupları da desteklemekten çekinmemiştir (Ehteshami 1997: 30). Bunların yanı sıra dış politika belirlenirken resmi kanalların yanı sıra, İran'ın yurt dışındaki elçilikleri, düşünce kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, istihbarat görevlileri ve medya kaynaklarından gelen bilgiler de etkili olmuştur. Bosna Hersek'te İran'ın pozisyonu ve dış politikası da bu yönelimlerden etkilenmiştir.

İran diğer ülkelerdeki grupları destekleyerek yurt dışındaki ve içindeki duruşunu güçlendirmeye çalışmıştır. Böylelikle özellikle ABD ve İsrail'e karşı pozisyonunu sağlamlaştırmak istemiştir. Bu nedenle 1991'den sonra Sovyetler Birliği'nin ve aynı zamanlarda Sosyalist Yugoslavya'nın dağılması İran için oldukça önemli olmuştur. SSCB'nin dağılması İran'ın yeni ticari ve diplomatik alanlar kazanmasında büyük önemi olmuştur. Bosna Savaşı'nda ise Avrupa'daki jeopolitik etkilerini artırma fırsatı bulmuş ve Bosnalı Müslümanların en büyük silah tedarikçilerinden biri olmuştur (Progonati, 2016: 185). Sünni Bosnalı Müslümanlara yardım ederek sadece mezhepsel ideoloji ile anılmamak ve daha evrensel bir görüş benimsemeyi amaçlamıştır. Ayrıca uluslararası alanda dini lider konumunda bulunmak isterken İslam devrimi ile gelen ambargolar nedeniyle uluslararası alandaki yalnızlığını da kırmayı hedeflemiştir. 1992'den bu yana, İran eski Yugoslav cumhuriyetindeki varlığını çeşitli dini, diplomatik ve askeri girişimlerle düzenlemeye başlamıştır.

1992'de Bosna Savaşı başladığında Bosnalı Müslümanlar uluslararası ambargoya rağmen kendilerine silah tedarik edebilecek müttefikler aramaya başlamıştır. İran bu durumu hem ideolojilerini hem de jeopolitik nüfuzunu Avrupa'ya taşıyabilecek bir avantaj olarak görmüştür (Pugliese, 2015: 2). Ayrıca ekonomik olarak da bu bölgenin İran için bazı faydaları da bulunmaktaydı. İran doğal gaz ve petrolünün Avrupa'ya transfer edilebilmesi için Bosna Hersek buraya açılan bir kapı olarak görülmüştür (Askari, 2013: 164-165). İran'ın ihracat ve yatırım yapabileceği potansiyel bir pazar olarak düşünülmüştür. Bosna Hersek'i gelecekte spor, turizm ve kültürel (sinema, sanat, televizyon, müzik) alanlarda ilişkilerini geliştirebileceği bir ülke olarak etkinliğini korumak istemiştir (Askari, 2013: 166). İran, Bosna Hersek'i 1992'deki referandumda bağımsızlığını ilan ettikten sadece birkaç gün sonra tanımış ve 1992'de savaş başlar başlamaz kuşatma altındaki Boşnaklara ilk insani yardım, yiyecek, askeri silah, mühimmat ve finansal destek

gönderen ülke olmuştur (Karčić, 2010: 529; Bougarel 2003, 16). BMGK'nın silah ambargosu yüzünden yasal yollardan silah satın alamayan Bosna, gelen her yardımı kabul edecek durumda kalmıştır. Bu kritik dönemde Hırvatistan'ın İran tarafından Boşnaklara yapılan silah sevkiyatında bir kanal vazifesi görmüş olması bu transferlerden en önemlisidir. Askeri yardımlar Eylül 1992'de insani yardım taşıdığı zannedilen bir İran uçağından çokça silah ve askeri mühimmat taşınmasının ortaya çıkması ile başlamıştır (Gordon, 1992). O dönemde ABD'de iktidarda olan Bush yönetimi de silah ambargosunu uygulamada kararlı bir yol izleyerek Hırvatistan'ın Başkenti olan Zagreb'e inen Boeing 747'in Hırvatistan hükümeti tarafından denetlenmesini istemişlerdir. Bu habere göre bir İran Boeing 747'nin Cuma günü Hırvatistan'ın başkenti Zagreb'e yardım malzemesi sağlamak amacıyla uçtuğunu ancak Hırvat yetkililer tarafından uçak incelendiğinde 4.000 silah, bir milyondan fazla mühimmat ve 20 ila 40 İranlı tespit etmişlerdir²⁸. Savaşın ilk dönemlerinde ABD'de iktidarda olan Bush yönetimi silah ambargosunu uygulamada kararlı bir yol izleyerek Eylül 1992'de Hırvatistan'ın Başkenti olan Zagreb'e inen İran'a ait bir Boeing 747'in Hırvatistan hükümeti tarafından denetlenmesini istemişlerdir. Bu denetleme sonunda ele geçirilen silah, mühimmat, iletişim araçları, roketler vb. el konulmuş ve İranlılar geri gönderilmiştir. Bu olay İran'ın Bosna'ya yardımının ilk kanıtı olmuştur.

29–30 Ekim 1992'de Bosna Hersek Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç Tahran'a, yine Zagreb üzerinden yapılması düşünülen gerekli malzemelerin tedarikiyle ilgili bir anlaşmaya varmak amacı ile ziyarette bulunmuştur. Bu sırada Türkiye ve Suudi Arabistan, İran'dan herhangi bir destek talep etmemesini şart koşarak Bosna Hersek'e yardım teklif etmiştir. Ancak bu durum Bosna Hersek'i İran ile anlaşma yapmaktan alıkoymamıştır (NIOD, 1996: 140). Eylül ayındaki sevkiyatta İran'a ait uçaktaki yardımların Hırvatistan hükümetince el konulması İran ile Hırvatistan arasında bir kriz yaratmıştır. Ancak Hırvatistan ile İran arasındaki ilişkiler normalleştikten sonra 1 Kasım 1992'de İran'a ait Boeing 747 içerisindeki 60 ton

²⁸(Michael R. Gordon, "Iran Said to Send Arms to Bosnians", The New York Times, 10 Eylül 1992)
<https://www.nytimes.com/1992/09/10/world/iran-said-to-send-arms-to-bosnians.html>.

insanı yardım ile Zagreb'e iniş yapmış, birkaç gün sonrasında ise İran Dini Lideri *Hamaney* Saraybosna'ya 3.3 milyon \$ bağışlamıştır²⁹.

Bush yönetimi yerini 1993'te Clinton yönetimine bırakmış ve Bill Clinton'un 1993'te göreve başlaması ile Bosna'ya karşı politikalarda değişikliğe gidilmiştir. Clinton seçim kampanyası süresince Bush ile Bosnalı Müslümanlara karşı silah ambargosunun kaldırılması konusunda tartışmıştır. Bu konuda yeterince harekete geçilmediğini, Bush'un daha çok Körfez ülkelerine odaklandığını eleştirmiş ve Clinton yönetiminin Bosna Hersek'te daha aktif rol oynayacağını söylemiştir. Ayrıca İzzetbegoviç'in ılımlı olduğunu düşünmüştür. Bosna Hersek'teki kaotik savaşta Amerikan İstihbarat Teşkilatı (CIA) Eski Başkanı James Woosley'e bağlı çalışanlar Bosna'daki durumun Müslümanların teslim olmasının gecikmesinden dolayı uzadığını bildirmiştir. Fakat Clinton hükümeti çok etnik yapılı bir toplumun kurulabileceğine inanmış ve Başkan Bush'un politikalarını izlemeyeceğini iddia etmiştir (Barthe ve Philippe, 2004: 5-6).

Amerika'nın silah ambargosunu kaldırmak ve bu savaşa dâhil olmak istemesi hem içeride hem de Avrupa tarafından protestolarla karşılaşmasına yol açmıştır. Çünkü gönderilen silahların İslamcı ülkelerden gelmesinin ve ileride bu ülkelerin Bosna Hersek'te etkili olmasının önüne geçilmek istenmiştir. Fakat bu dönemde Bosna Hersek'in askeri açıdan oldukça zayıf durumda olması ve Amerika ve Avrupa'nın Bosna'ya silah ve mühimmat konusundaki yardımlarının gecikmesi diğer Müslüman ülkelerin yardımlarını devreye sokmuştur (Todorova, 2009: 185).

1993 yılında Sırlar, Bosna Hersek ve Hırvatistan topraklarının çoğunu işgal edince Hırvat ve Bosna ordusuna İran tarafından Hırvatistan aracılığı ile tünelden yapılan illegal silah sevkiyatı gerçekleştirmeye başlamıştır. Bunun sayesinde Bosna ordusu biraz daha güçlenmiştir. Bosnalı Müslümanlara yardım sağlayabilmek için İran'dan gelen mühimmatların Hırvatistan üzerinden Bosna'ya ulaştırılması planlanmış ve bu hat Hırvatistan tedarik hattı olarak bilinmiştir (NIOD, 140–144). Türkiye ve İran tarafından silah ve mühimmat transferinde bu hat kullanılmıştır. Bu

²⁹(John Pomfret ve David B. Ottaway, "US Allies Fed Pipeline Of Covert Arms in Bosnia", The Washington Post, 12 Mayıs 1996)
https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1996/05/12/us-allies-fed-pipeline-of-covert-arms-to-bosnia/9d2d9f71-c191-490a-b1cc-c468c0a8468a/?utm_term=.d0f0bd2c6de9.

durumda ABD İran'ın bölgedeki etkisinin artacağını gözlemlemiş olsa da buna bir süre müsamaha gösterilmiştir. Çünkü savaşın sonunda her halükarda Saraybosna'nın Amerika ve Avrupa ile siyasi ve askeri birlik kurmak isteyeceği düşünülmüştür. New York Times (NYT) gazetesinde çıkan bir habere göre İran'ın Bosna Hersek'e bu dönemde yaptığı silah yardımlarının Amerika'nın bilgisi ve gözlemi dâhilinde hatta Başkan Clinton'un izninin olduğu öne sürülmüştür³⁰. Bu yardımlara verilen iznin ya da görmezden gelinmesinin nedeni ABD'nin müttefikleri karşısında barışı baltalayan taraf olmak istememesi ve yapılmış daha büyük hataların ortaya çıkmasını engellemek olduğu iddia edilmiştir (Safire, 1996). Ayrıca ABD, müttefikleriyle Sırp güçlerine müdahale edene ve Sırp'ları barış için müzakereye zorlayana kadar Bosna ordusunun ayakta kalabilmesini sağlamak istemişlerdir³¹.

Nisan 1993'te Tahran'da bu sevkiyat hattının kullanımı üzerine Hırvat, İran ve Boşnak tarafları Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç ve Rafsanjani'nin de katılımı ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Aslında bu zamanlar Hırvatistan ile Bosna Hersek arasındaki çatışmaların yoğun olduğu bir dönemdi ve zaman zaman bu hattın kullanımı ile ilgili taraflar arasında anlaşmazlıklar da olmuştur. Bu hassas atmosferde Hırvatistan zaman zaman tedarik hattının kullanımının, bu hattın giden insani yardımların ve bunların altında taşınan silahların kendilerine bağımlı olduğunu hatırlatmıştır. Bu bağımlılığın farkında olan İzzetbegoviç Tahran'a Eylül 1993'te savunma ilişkilerini geliştirmek amacıyla tekrar ziyarette bulunmuştur. Hırvatistan İran'ın bu duruma müdahalesine başından beri karşı çıkmıştır. Fakat ABD'nin bir şekilde Bosnalı Müslümanlara yardım edebilmesi için bu duruma göz yummak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Bosnalı Müslümanlar ve Hırvatlar arasında da gerginlikler arttığından bu hat tehlikeye girmiş ve sevkiyatlar azalmıştır. 1994'te Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tudjman, ABD Hırvatistan Büyükelçisi Peter Galbraith ile görüşmesinde hattın kullanılması ve Zagreb aracılığı ile silah gönderilmesi konusundaki karışıklığını dile getirmiş olsa da Galbraith, Tudjman'a sevkiyatın devam

³⁰(William Safire, "Essay: Iran-Bosnia Blunder", The New York Times, 18 Nisan 1996)

<https://www.nytimes.com/1996/04/18/opinion/essay-iran-bosnia-blunder.html?mtrref=www.google.com&gwh=ACD6CBE1E7428EE234B2CCF31885D9FD&gwt=pay>.

³¹(James Risen ve Doyle McCanus, "U.S. Had Options to Let Bosnia Get Arms, Avoid Iran; Balkans: Friendlier countries were available to supply weapons, officials say. But Clinton was left little choice after such plans were shot down by key advisors", Los Angeles Times, 14 Haziran 1996)
<https://search.proquest.com/docview/293316751?accountid=16716>.

etmesi gerektiğini iletmiştir (Risen ve McManus, 1996)³². Hırvatistan bu durumda Amerika ile iyi ilişkilerin devamı için kabul etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca bir sonraki sevkiyatın yarısının Bosna ordusuna yarısının ise Hırvatistan'a kalması kararlaştırılmıştır.

Savaş döneminde Bosna Hersek kimden yardım gelmişse ona doğru döndüğünden bu bölgede bazı İslamcı gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu İslamcı gruplar genelde Tunus, Mısır, Cezayir ve Suudi Arabistan'dan, Devrim Muhafızları ise İran ve Yemen'den gelmişlerdir. Savaş sırasında pek çok küçük grup kurulsa da yabancı savaşçılardan en bilineni Suudi Arabistan destekli Mücahidin olmuştur. Mücahidin çoğunlukla Suudi Arabistan, Mısır, Cezayir ve Afganistan gelen Arap savaşçılardan oluşmuş Selefi ideolojiyi barındıran paramiliter bir güç olarak 1992 ve 1995 yılları arasında Bosna Hersek'te savaşmıştır (Karcic, 2010a: 157; Kohlmann, 2006). Bu dönemde Selefi savaşçıların sayısının yaklaşık 4000 kadar olduğu ve Suudi Arabistan'ın askeri ve maddi desteği ile aktif rol oynadığı bilinmektedir (Sarajlić, 2011: 183). Suudi Arabistan, sosyalist rejimin yıkılmasıyla Selefi/Vahabi hareketlerin Balkanlarda yabancı savaşçılar vasıtasıyla yayılmasını amaçlamıştır. Suudi Arabistan'ın bu bölgeyle ilgilenmeye başlaması ve Vahabizmin varlığı da İran'ı harekete geçiren nedenlerden biri olmuştur. Mücahidin denilen savaşçıların gelmesi ve Bosna Hersek'te Vahabi ve Selefi ideolojilerin de etkili olmaya başlamasına karşılık İran, Devrim Muhafızlarını bölgeye göndermiştir. Bosna Hersek ordusunu eğitmek üzere gönderilen pek çok İranlı komutan ve Devrim Muhafızları İran'ın silah tedarikinde de önemli bir rol oynamıştır.

Yabancı savaşçıların ülkedeki faaliyetleri ile ilgili Hollanda Savaş ve Soykırım Araştırmaları Enstitüsündeki (NIOD) bir rapora göre, Bosna Hersek ordusu o dönem bu savaşçıları tehlikeli bulmamıştır. Bosnalı Müslümanlar Mücahidin ve Devrim Muhafızlarının önemini azaltmaya çalışmış ve CIA'yi yanlış yönlendirmişlerdir. Bölgede barış sağlandıktan sonra ABD hükümeti İran etkisini kırmak amacıyla İzzetbegoviç'e baskı yapmış ve Bosna Hersek hükümeti Dayton Anlaşmasında yabancı savaşçıları ülkeden çıkarma sözü vermiştir. Buna rağmen İzzetbegoviç bir süre bu talimatlara uymamış ve savaşçıların ülkede önemli bir rol

³²(James Risen ve Doyle McManus, "U.S. OK'd Iranian Arms for Bosnia, Officials Say", Los Angeles Times, 5 Nisan 1996)
<https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1996-04-05-mn-55275-story.html>.

oynadığını reddetmiştir (NIOD, 1996: 70). İlerleyen zamanlarda bölgede İran istihbarat ajanlarının aktif olduğu ve Bosna Hersek hükümetinin ülkede hala faaliyette olan yüzlerce İran Devrim Muhafızı ile bağlantıları ortaya çıkmıştır.

Savaş süresindeki yardımların bir ayağı da İzzetbegoviç'in çevresinin bağlantıları olmuştur. Pek çok askeri teknoloji, mühimmat ve finansal yatırımlar İzzetbegoviç'in yakın çalışma arkadaşı olan Cengic ailesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Hasan Cengic Bosna istihbarat servisine yakın, siyaset ile iç içe, Türkiye ve Hırvatistan'da pek çok şirkete sahip varlıklı bir iş adamıdır. Avrupa ve Orta Doğu'da bağlantıları olan İzzetbegoviç'e yakınlığı ile bilinen Hasan Cengic ve ailesi de İran'dan gelen silahların lojistiğinde önemli rol oynamıştır (Andreas, 2004: 42). İran ile birlikte bu süreçte Türkiye de önemli tedarikçilerden olmuş ve gizli silah yardımlarına zaman zaman aracılık etmiştir. Hatta Clinton hükümetinin Hırvatistan tedarik hattını yaratma fikrinden önce İran 1992'nin başlarında, Türkiye'nin desteğiyle Bosna Hersek'e Pakistan, Suudi Arabistan, Brunei ve Malezya üzerinden gelen silahların transferi için bir güzergâh açmıştır (Pomfret ve Ottaway, 1996)³³.

Askeri desteklerin yanı sıra savaşın başlamasıyla İran uluslararası alanda da Bosna krizine dikkat çekmek için adımlar atmıştır. Özellikle İslam Konferansı Örgütü'nde kendisini göstermek istemiş ve üye ülkelere Bosna'ya yardım çağrısı yapmıştır. İran'ın girişimlerinin yanı sıra Türkiye, Suudi Arabistan ve Pakistan gibi ülkelerin de dahil olmasıyla Bosna sorununa dikkat çekilmiş ve yardımlarının hızının artırılması hedeflenmiştir. İran'ın önemli dini liderlerinden Ayetullah İmami Kaşani Batılı devletlerin Bosna üzerindeki planlarını eleştirmiş ve Sırpların Müslümanlara yaptığı zulümleri uluslararası arenaya taşımıştır. O dönemin İran Cumhurbaşkanı Rafsancani Sırpların işlediği suçların savaş suçları mahkemesinde yargılanmaları için çağrı yapmıştır. İran, radyo ve televizyonlarda Batılı devletleri Sırpların saldırılarına karşı bir girişimde bulunmadığı için sık sık kınamış ve Batı'nın çifte standart politikaları olduğunu dile getirmiştir (Sahara, 1994: 388). Ayrıca İran'dan bazı gönüllü savaşçılar, İran'ın Dini lideri Ayetullah Hamaney'in Balkanlarda Müslümanların yanında savaşmaları için kendilerine izin vermesini istemeleri üzerine Hamaney eğer Batılı devletler müdahale etmezse bu savaşçıların gitmesine

³³(John Pomfret ve David B. Ottaway, "U.S.Allies Fed Pipeline of Covert Arms to Bosnia", Washington Post, 12 Mayıs 1996)
https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1996/05/12/us-allies-fed-pipeline-of-covert-arms-to-bosnia/9d2d9f71-c191-490a-b1cc-c468c0a8468a/?utm_term=.2af383f4449d.

izin verileceğini belirtmiştir (Sahara, 1994: 389). Bosna Hersek sorununda başından beri aktif bir şekilde dâhil olmaya ve buradaki pozisyonunu güçlendirmeye çalışması nedeniyle bazı araştırmacılara göre, İran'ın Balkanlarda en başından beri aşırı ve Batılı devletlerin çözümüne ters bir politika izlediği düşünülmüştür.

Amerikalı karar alıcılar, Bosna Savaşı'nda üçüncü bir tarafın özellikle İran'ın aktif rol oynamasının getirdiği ikilemin her zaman farkında olmuşlardır. Bu ikilemin dezavantajı İran'ın bölgeye sızması ve belki de kurulmuş olan Hırvat- Boşnak federasyonunun tehlikeye girmesi, avantajı ise nihayetinde Hırvatlarla olan çatışmaların durulması ve Bosnalı Müslümanlara yardımın garanti altına alınması olmuştur. Türkiye ve Suudi Arabistan da başından beri İran aracılığı ile yapılan silah yardımlarından memnun olmadıklarını belirtmiş ve bunları azaltmak için çaba göstermişlerdir. Tüm bunlara karşılık İzzetbegoviç savaş süresince akılcı bir şekilde davranarak tüm tarafların desteğini aktif bir şekilde değerlendirmiştir. Bir taraftan daha Batı yanlısı davranarak Türkiye ve Batılı ülkelerin yardımlarını çekerken diğer taraftan Müslüman kimliği daha çok ön planda olan İran ve Pakistan gibi ülkeler ile hem partisini dengede tutmaya hem de maksimum yardımı almaya çalışmıştır.

İran, İzzetbegoviç'in önderliğinde mobilize olan Boşnaklara ABD Başkanı Bill Clinton yönetiminin üstü kapalı rızası ile askeri, istihbarat ve lojistik açıdan hatırı sayılır derecede destek vermiştir (Bardos, 2013: 62). Birçok araştırmacı ve savaş döneminde Bosna'da bulunan istihbarat görevlileri, Türkiye ve Suudi Arabistan'ın silah göndermeye çok istekli olduğunu ve Bosna'yı İran ekseninden çıkarmaya çalıştıklarını fakat Bosna hükümetinin daha çok İran destekli aktiviteleri tercih ettiğini açıklamıştır (Wiebes, 2003:140). İran 1990'lı yılların başlarından beri Yugoslavya'nın yıkılmasıyla ortaya çıkan boşlukta birçok ajanını Saraybosna'ya sevk etmeye başlamıştır. İran İstihbarat ve Güvenlik Bakanlığı (*Vezaret-i Ettela'at Ve Amniyet-i Kisvar-VEVAK*) ve Devrim Muhafızları (*Islamic Revolutionary Guard Corps-Pasdaran*) İzzetbegoviç'in partisi PDA'nın da işbirliği ile Bosna Hersek'te önemli bir pozisyona sahip olmuştur.

İzzetbegoviç, savaşın kritik dönemlerinde her ne kadar İslami ülkeler ile ideolojik açıdan yakın olsa da Batı'nın ya da diğer ülkelerin desteğini riske atmak istememiştir. İran'la son ana kadar bağlantıları koparmamış ve ilişkileri geliştirmeye özen göstermiştir. İran Bosna Hersek'in çok zorda olduğu bir dönemde bölgeye

girmiş ve iç savaş döneminde küçük çapta sayılabilecek silah yardımlarının bile uzun vadede geri dönüşünü hesaplamıştır ve yaptığı yardımlarla Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkeleri teşvik etmiştir (Ajami, 1999: 39). Bazı Müslüman Bosnalılar ise İslami bir ülke olan İran'ın desteğini beklemişler ve İran'da buradaki Müslümanları görmemezlikten gelememiştir. Ancak 1996'da İran'ın askeri desteği yerini ABD etkisine bırakmıştır. Los Angeles Times gazetesi Yazarı James Risen'e göre, sızdırılan bir CIA raporunda İzzetbegoviç'in seçim kampanyası için İran ajanlarından 500.000\$ nakit aldığını ve Bosna'daki İran Büyükelçisinin 1996 seçimlerinde İzzetbegoviç'in yanında seçim kampanyalarına katılan tek yabancı diplomat olduğunu iddia etmiştir (Risen,1996)³⁴. O dönemde İran'ın pek çok Boşnak kurumda 200'den fazla ajanı bulunduğu söylenmektedir. Bu kurumların içinde kültür merkezleri, yardım kuruluşları ve haber ajansları yer aldığı bilinmektedir. Bir NYT haberine göre, İran istihbarat görevlileri Bosna ordusunu eğitmek, sosyal ve siyasi alanda etkili olabilmek için pek çok şekilde hatta bir hamburger restoran zinciri vasıtası ile içeriye sızdığını yazmıştır (O'connor, 1997)³⁵. Ülkedeki yabancı savaşçıların ise büyük bir kısmı zamanla ülkeyi terk etse de bir kısmına Bosna Hersek Devleti tarafından vatandaşlık verilmiş ve Boşnak kadınlarla evlilik yaparak kalmalarına izin verilmiştir (Friedman,2004: 67-68).

ABD, iç savaşın bitmesiyle İran'ın bölgede kalabileceği konusunda endişelenmiştir. Balkanlar terör saldırıları için açık bir kapı konumunda olmuş ve Avrupa'da gerçekleşen pek çok saldırılarda bu bölge ile bağlantılar ortaya çıkmıştır. World Affairs dergisinde 2013 yılında yayımlanan Gordon N. Bardos'un bir makalesinde son 15 yılda ABD ve İsrail'e karşı yapılan başlıca terör saldırılarındaki failerin hepsinin Balkanlar ile eğitim sosyal vb. diğer alanlarda geçmiş bağlarının olduğu öne sürülmüştür (Bardos, 2013: 64–66). Avrupa yakınlarında aşırı İslamcı gruplar ya da ülkelerin etkinliği ABD ve Batı'yı rahatsız etmiştir.

Bosna Hersek istikrarlı bir konuma ulaşmasıyla birlikte İran ile olan ilişkilerinde arasına mesafe koymak zorunda kalmıştır. Çünkü Bosnalı siyasetler Avrupa'nın kendilerine İran'dan daha çok faydaları olacağını düşünmüştür. Bunun

³⁴(James Risen, "Iran Gave Bosnia Leader \$500,000, CIA Alleges", Los Angeles Times, 31 Aralık 1996) <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1996-12-31-mn-14139-story.html>.

³⁵(Mike O'Connor, "Spies for Iranians Are Said to Gain a Hold in Bosnia", The New York Times, 28 Kasım 1997) <https://www.nytimes.com/1997/11/28/world/spies-for-iranians-are-said-to-gain-a-hold-in-bosnia.html>.

yanı sıra Sırp ve Hırvat kantonlarında bulunan ve İran'a hiçbir sempati beslemeyen gruplar da Bosna Hersek'in üçlü başkanlık sisteminde İran'dan uzaklaşmasına neden olmuştur. Bazı Boşnaklar ve Müslüman kesim de İran'a karşı Türkiye'nin daha iyi birer model olduğu görüşünde olmuşlardır.

2.3. Bosna Savaşı Sonrası İki Aktörün Değişen Etkisi

İran dört yıl boyunca süren savaşta binlerce silah, yüzlerce askeri eğitmen ve istihbaratçı göndermiş, malına mülküne el koyulan ve yardıma muhtaç insanlara yardım eli uzatmıştır. Amerika ve Avrupa tarafı Bosna Hersek'i silahlandıramadığı için bunun olmasına o dönemde izin verilmiştir. Bu dönemde Avrupa'nın belli bir süre tepkisiz kalması ve Amerika'nın müdahalesinin geç kalmışlığı İran'ın doğru yerde ve zamanda bulunması bir fırsat olmuştur. İran'ın ambargoyu delerek Bosna Hersek'e silah göndermesi Bosnalı Müslümanların kalplerini kazanmasını sağlamıştır. Her ne kadar Bosna Hersek İran ilişkileri çok kritik zamanlarda oldukça yakın olmuş ve Avrupalı devletler tarafından Bosna'nın İran gibi bir İslam Devletine dönüşeceği kaygısı yaşanmışsa da bu gerçekleşmemiştir. Bunun nedeni Bosna Hersek'in dini, etnik ve sosyal yapısından kaynaklanmaktadır. Bosnalı Müslümanlar Osmanlı'dan sonra geçtikleri tarihi süreçten Katolik, Ortodoks ve daha sonra sosyalist yönetim dolayısıyla dini olarak diğer Müslüman ülkelerde yaşayanlara göre biraz daha ılımlı kalmışlar ve genel olarak aşırı düşünceleri benimsememişlerdir. Bosna Hersek Avrupa hedefi ve bakış açısı ile seküler bir devlet olarak kalmayı seçmiştir (Bougarel, 2007: 17-19). Bosna'daki İslam kimliği savaş döneminde Boşnakları etkilemiş ve canlanmış olsa da İslam Bosna Hersek hakkında daha çok kültürel temelde var olmuştur (Bougarel, 1999: 14-16). Birçok yazara göre İzzetbegoviç'in bir İslam devleti fikri yoktu ya da varsa bile zaten hiç gerçekleşmeyecek bir fikir olmuştur. Ancak İzzetbegoviç'in eserlerine baktığımızda İslam'ın sadece bir düşünce tarzı olmanın yanı sıra bir yaşam tarzı olduğu düşüncesini dile getirdiği görülmüştür. Nihayetinde kendisinin Pan-İslamcı düşünceden hareketle Yugoslavya'daki Müslümanları birleştirme düşüncesi gerçekleşmemiş ve Boşnak kimliğindeki İslam vurgusu yerini daha çok milliyetçiliğe bırakmıştır.

1995'te Dayton anlaşmasının imzalanmasından sonra İran daha çok yumuşak güç araçlarına yönelerek bölgede kalmaya devam etmiştir. İran'ın savaştan sonra

Bosna'daki aktiviteleri kitap, dergi yayınları, kültür merkezlerinin açılması, değişim programları gerçekleştirilmesi gibi faaliyetlerle ve bazı yerel dernekleri finansal açıdan destekleyerek devam etmiştir. Bu faaliyetlerden en önemlisi İran'ın Saraybosna Büyükelçiliğinin kültür merkezi olmuştur. İran Kültür Merkezi Saraybosna kuşatması zamanında açılmış, o zamandan beri İran ve Bosna arasında kültürel değişimler, profesyonel ve akademik ziyaretler, yayınlardan dil kurslarına kadar pek çok değişik aktiviteler ile süregelmiştir (Saralij, 2011: 184). Bu kültür merkezi İran ve Boşnak entelektüeller, akademisyenler ve öğrenciler arasında kültürel değişim programları düzenlemiş ve düzenli olarak Beharistan adında yüksek kaliteli edebi ve kültürel bir dergi yayınlamıştır (Karčić, 2010 b: 162). Aynı zamanda Saraybosna'da ücretsiz Farsça kurslar açılmış ve pek çok kitap ve filmi ücretsiz ya da kiralanabilir şekilde Boşnaklara ulaştırmıştır.

Bu tarz faaliyetlerde bulunan 2 önemli kuruluş daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi günümüzde de bir hayli prestijli devlet dışı bir kuruluş olan İbn-i Sina Enstitüsü diğeri ise Mulla Sadra Vakfıdır (Saralij, 2011: 184). 1996'da kurulan İbn-i Sina Enstitüsü İran'ın bölgedeki önemli kuruluşlarından biridir. Bu kuruluşun amacı İran ile Bosna Hersek arasındaki akademik ve kültürel bağları güçlendirmek olmuştur. İbn-i Sina Enstitüsünün Felsefe çalışmaları, Fars dili ve edebiyatı, Balkanoloji, Kültür ve medeniyet merkezi olmak üzere dört bölümü bulunmaktadır ve pek çok yayını Tasavvuf, İslam Felsefesi ve hatta Ayetullah Humeyni'nin eserleri ile ilgilidir³⁶. Bu enstitüde Znakovi Vremena (Sign of the Times) adlı yüksek kaliteli bir dergi yayımlanmakta ve yuvarlak masa tartışmaları yapılmaktadır. Pek çok bilim insanı için bu dergilerde makale yayınlamak çok seçkin ve saygın hale gelmiştir. Saraybosna Devlet Üniversitesindeki pek çok profesör ve entelektüeller için de ilgi duyulan bir kurumdur. Boşnak bilim insanları ve Bosna'nın İslami toplumu tarafından Selefi/Vahabi düşüncelerin benimsenmemesi ve akademisyenlerin Bosna Hersek'in Sufi geleneğinin asıl kökünü açıklarken Şii dünya görüşü ile desteklemesi İran'ın etkisini arttırmasına yardımcı olmuştur.

Akademik ve kültürel alandaki bir diğer aktif organizasyon ise Molla Sadra Vakfıdır. Bu vakıf, Kur'an ve İslami öğretiler üzerine meşhur âlimlerin ve çoğunluğu Şii olan yazarların düşüncelerini yayınlayan ve dersler veren bir sivil toplum

³⁶ İbn-i Sina Vakfı Resmi Web sitesi için <http://ibn-sina.net/index.php/en/>.

kuruluşudur³⁷. İslam ve Doğu felsefesi konulu İranlı pek çok yazar ve düşünürün çevirilerini sunmaktadır. Bu konularla alakalı halka açık etkinlikler ve dersler organize edilmektedir. Pek çok yazar ve entelektüel bu dergilerde yazarak İran kültürünü ve düşünce tarzını yaymıştır. Bu iki kurum her ne kadar sivil toplum kuruluşu olsa da İran'ın resmi temsilcileri ile çok yakından bağlantılıdır. Böylelikle İran, akademik alanda İran büyükelçiliğinin ve kültür merkezlerinin aracılığı ile çalışmış ve Bosna Hersek'teki bu kültür merkezleri ideolojisinin yayılmasına yardımcı olmuştur (Progonati, 2016: 178).

Bunların yanı sıra Nisan 1994'te kadınlara yönelik Kevser adında Şii eğilimli bir sivil toplum örgütü kurulmuştur (Smajic, 2012: 101)³⁸. Bu organizasyonun altında ismini Peygamberimiz Hz. Muhammed'in kızı ve Hz. Ali'nin eşi olan Hazreti Fatma-i Zehra'dan alan Zehra isimli bir dergi yayımlanmaktadır. Bu dergide dünya çapındaki Müslüman kadınların sorunları tartışılmaktadır. Ayrıca dergi Zehra TV ve Zehra Radyo projeleri ile daha da büyümüştür³⁹. Zehra TV'nin içeriğinde Kur'an bilimi, tıp, pedagoji, İslam kültürü ve uygarlığı, manevi gelişim, siyaset vb. alanlarda programlar yayınlamaktadır. Buna ek olarak ılımlı bir İran imajı sergilemek, Fars dili ve kültürünü desteklemek ve ileriye dönük iyi ilişkiler kurmak amacıyla 1999 yılında Saraybosna yakınlarında Bosna-İran Koleji kurulmuştur. Her ne kadar resmi olarak bir bağlantısı olmasa da Şii yanlısı gündeme sahip olduğu ve Şii öğretilerinin bazı ders dışı etkinliklere dâhil edildiği yaygın olarak bilinmektedir (Karčić, 2010 b: 530) Bu kolej Fars dili ve edebiyatı bölümünde okuyan öğrencilere İran'a gitme fırsatı da sunmaktadır.

1995 yılında Dayton Barış Anlaşması'nın imzalanmasıyla ABD hükümeti Bosna hükümetine İran'la bağlarını koparması için baskı yapmış ve Bosnalılar buna çoğunlukla uymuştur. İran da bölgedeki etkisini azaltarak daha çok akademik ve kültürel kurumlar ile yakın ilişkiler kurmaya devam etmiştir. Bu bölgedeki yardımlarından dolayı gelecekteki Bosna Hersek-İran siyasi işbirliğinin sinyalleri verilmiştir. Saraybosna'da yer alan İran'ın Avrupa'daki en büyük büyükelçiliğinin resmi açılış konuşmasında İzzetbegoviç, bu iki ülkenin çok daha yakınlaşacağı temennisini ifade etmiştir. Bu törende bulunan İran Dışişleri Bakanı Ali Akbar

³⁷ Molla Sadra Vakfı Resmi Web sitesi için <https://mullasadra.ba/>.

³⁸ Kevser Derneği Resmi Web sitesi için www.kewser-zehra.com.ba.

³⁹ Zehra TV resmi Web sitesi için <http://www.tvzehra.ba/index.php/o-nama>.

Velayati, Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç'e teşekkürlerini ve ülkesinin yeniden inşa etme süresince yardımlarını esirgemeyeceklerini dile getirmiştir⁴⁰. İran ile Bosna Hersek arasındaki bu sıcaklık normal karşılanmıştır. Çünkü savaş döneminde dört yıl boyunca İran Bosna Hersek'in en yakın müttefiklerinden biri olmuştur. Aynı zamanda yaralı ve zorla göç etmek zorunda kalmış kişilere yardımları, Bosna Hersek ordusundaki eğitimleri ve ülkenin tekrar kalkınmasındaki çabaları nedeniyle pek çok Bosnalının olumlu düşünmesini sağlamıştır. Yapılan bir araştırmaya göre, savaş sonunda Boşnak vatandaşların %86'dan fazlası İran için olumlu düşündüğü görülmüştür (Kepel, 2002: 247).

Resmi olarak Bosna Hersek'teki Şii sayısı bilinmemektedir. Ancak bir sivil toplum kuruluşu olan Dünya Ehlibeyt Kurultayı'nın 2008 verilerine göre 23.400 Şii Bosna Hersek nüfusunun %0.5'ini oluştururken Pew Araştırma merkezi verilerine göre ise 2009'da Şii nüfusun sadece 15.200 civarında olduğu düşünülmektedir (Pugliese, 2015: 5). Şii sayısının tam olarak bilinemediği ve hiç Şii Camisi bulunmayan (Progonati, 2015: 179) Bosna Hersek'te İran'ın destekleri ve bölgedeki pozisyonu düşünüldüğünde kısmen başarılı olduğu söylenebilir. İran bu konuda iyi planlanmış ve insani yardımın ötesinde bir yaklaşım sergilemiştir. Ayrıca Bosna Hersek ve İran arasındaki iyi ilişkiler dolayısıyla Aralık 2000'e kadar İran vatandaşları Bosna Hersek'e vizesiz seyahat etmişler ve Bosna Hersek hükümeti savaş dönemindeki yardımlarından dolayı İran'a borçlu olduklarını dile getirmiştir. Ancak savaşın bitmesiyle İran'ın Bosna Hersek'teki etkisini devam ettirebilmesi açısından oldukça zorlu koşullar ortaya çıkmıştır. Bosna Hersek'in daha çok Batı'ya yönelmesi, buradaki ABD ve AB'nin faaliyetleri, Türkiye gibi daha güçlü bağı olan bir rakibin Bosna'da etkili olmaya başlaması, Bosna Hersek'e savaş sonrasında yeterli ekonomik yardımın yapılamaması, SSCB'nin dağılması ile İran'ın çevresinde yeni ülkelerin kurulması ve İran'ın bölgeye olan ilgisinin azalmaya başlaması gibi nedenler İran'ın Bosna'daki pozisyonunu zayıflatmıştır (Askari, 2013:167).

İran'ın akademik çalışmalara ağırlık vermesi ve savaştan sonra kültürel anlamda ilişkilerine yön verdiği zamanlarda Türkiye de bölgeye nüfuz etmiş ve faaliyetleri oldukça artmıştır. Türkiye'nin bölgedeki asıl katkılarını ve pozisyonunu

⁴⁰(Elaine Sciolino, "THE WORLD; What's Iran Doing In Bosnia, Anyway?", The New York Times, 10 Aralık 1995) <https://www.nytimes.com/1995/12/10/weekinreview/the-world-what-s-iran-doing-in-bosnia-anyway.html>.

Bosna Savaşı'nın sona ermesi ve kalıcı barışın sağlanması ile birlikte görmek mümkün olmuştur. Bosna'daki savaş Türkiye basını tarafından Batı'yı çifte standart uygulamak ve Müslümanların Müslüman oldukları için öldürülmelerine izin vermekle suçlayan söylemler çerçevesinde gelişmiştir. Ancak uygulamada en sert tepkiler bile (örneğin silah ve gönüllü asker gönderme çağrıları) Türkiye'nin milliyetçi ve İslamcı kesimiyle sınırlı kalmıştır ve Gangloff'a göre Balkanlar'daki Müslüman topluluklarına karşı tek gerçek dayanışma politikası mültecileri kabul etme politikası olmuştur (Gangloff, 2001: 2). Türkiye ise savaşta ve savaş sonrasında mülteci yardımı, ülkenin yeniden yapılandırılması ve barışın inşası ile aktif bir rol almıştır. Bölgeye gönderilen Türk askerleri ortak bir kültüre dayanan sempati duygusu ile yerel halka oldukça iyi ilişkiler kurmuştur.

Bosna Hersek ile ilişkilerin savaştan sonraki dönemde önemli bir boyutunu kalkınma yardımları oluşturmuş ve Türkiye de daha çok yumuşak gücü ile bölgede yer almaya başlamıştır. Savaşın sona ermesinden sonra Türkiye'nin girişimleri ile İslami nitelikte olsun olmasın Hersek'te birçok özel kurum, okul ve vakıf kurulmuştur. Bugün Bosna'daki Türk varlığı daha çok devlet dışı kurumlar ve sivil toplum örgütleri tarafından temsil edilmektedir. Bosna Hersek'te Saraybosna, Folnitsa ve Mostar olmak üzere üç ayrı Yunus Emre Türk Kültür Merkezi (YETKM) 2007 yılında kurulmuş ve faaliyet göstermektedir. TİKA tarafından bugüne kadar Bosna Hersek'te eğitim, sağlık, idari ekonomik ve sivil altyapı alanlarında tamamlanan 700 projeye bu ülkeye yaklaşık 300 milyon dolarlık kalkınma yardımı sağlanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10 Nisan 2019). Bu yardımlar ve projeler savaş döneminden sonra özellikle 2000'li yıllardan sonra ivme kazanmıştır. Türkiye'nin önemli yardımlarından birisi iç savaş sırasında 1993'te Hırvat ordusu tarafından yıkılan Mostar köprüsünün (*Stari Most*) tekrar yapımındaki katkıları olmuştur. Mostar 16.yy'da Osmanlı döneminde Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Bosna Hersek'in en sembolik yerlerinden biridir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-UNESCO) tarafından başlatılan yeniden yapılandırma projesi, Dünya Bankası, Avrupa Bankası ve başta Türkiye olmak üzere İtalya, Hollanda, Hırvatistan

gibi ülkelerin bağışlarıyla yürütülmüş ve proje için Türkiye 1 milyon dolar bağış yapmıştır⁴¹.

Şekil 6: Bosna Hersek İç Savaşında Mostar Köprüsü

Kaynak: World Bulletin (2015)

Şekil 7: Yeniden Yapılandırma Çalışmaları Bittikten Sonra Mostar Köprüsü

Kaynak: Sinisa Sesum, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) (2005)

Bosna Hersek'in ülkece yeniden yapılanması ve kalkınması döneminde Türkiye'nin etkisi büyük ölçüde görülmüştür. Yardımlar sadece bu dönemle sınırlı kalmamıştır ve günümüzde de devam etmektedir. Bosna Hersek'te savaş döneminde yıkılan camilerin yapımında, parklar ve okulların açılmasında, vakıf ve derneklerin kurulmasında, Türk firmalarının yatırımları ve halka sunulan iş olanakları vb. ile Türkiye'nin diğer ülkelere nazaran farkını görmek mümkündür. Özellikle savaştan sonra Türkiye bölgenin yeniden yapılandırılmasında katkıları bir hayli fazladır. Ayrıca 1990'larda ve 2000'lerdeki Türkiye'nin Balkanlardaki politikalarına karşılaştırıldığında 2000'lerden sonra çok daha aktif bir politika izlediği görülmüştür. Bu gelişme, Türkiye'nin diplomatik aktivizmi, diğer bölgesel oyunculara kıyasla daha iyi durumdaki ekonomisi, Türkiye'de sivil toplum ve özel sektörün güçlendirilmesi gibi nedenlere dayanmıştır (Ekinci, 2014: 103-104)

⁴¹(Yeniden İnşa Edilen Mostar Köprüsü Açılıyor, CNN Türk, 22 Temmuz 2004)
<https://www.cnnturk.com/2004/dunya/07/22/yeniden.insa.edilen.mostar.koprusu.aciliyor/22565.0/index.html>.

Türkiye Bosnalı Müslümanlar ile olan tarihi ve kültürel bağlarını en iyi şekilde kullanmaya çalışmıştır. Ancak İran'ın bölgedeki etkisi askeri alanda azalmış neredeyse yalnızca akademik kuruluşlar vasıtasıyla devam eder hale gelmiştir. Bu da Türkiye'ye bölgeye nüfuz etmede rahat bir alan bırakmıştır. Türkiye'nin yatırımlarının etkisi The Guardian gazetesindeki bir makalede "Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun yumuşak bir versiyonunu Balkanlara geri getiriyor" başlığıyla ele alınmıştır⁴². Türkiye'nin Bosna'daki etkisi iktidarın paylaşıldığı Sırp ve Hırvat kesimi rahatsız etse de Sırbistan ve Hırvatistan'daki Türk yatırımları memnuniyetle karşılanmıştır. Aynı zamanda Türkiye, 2012'nin başlarında Hırvatistan'ın Akdeniz kıyılarındaki en büyük üçüncü yatırımcısı olmuş ve savaştan sonra Sırbistan ile daha yakın ilişkiler kurmuştur (Birnbaum,2013).

2.4. Bosna Hersek'in Geleceği

Bosna Hersek'in geleceği açısından Yugoslavya'nın dağılma sürecinin başlamasından bu yana söz konusu olan Bosna'nın nasıl bir siyasi yapı içerisinde olacağı olmuştur. Hem Hırvatlar hem de Sırlar Saraybosna'da Boşnak egemenliği altındaki bir hükümetten korkmuşlar ve Boşnakların ülkedeki göreceli çoğunluğunun siyasi, kültürel ve dini görüşlerinin nüfusun geri kalanına dayatılmasına yol açabileceğinden endişe duymuşlardır. Böylelikle Hırvatlar ve Sırlar geniş bir alanda sahip olacakları yerel özerkliği ve Hırvatistan ve Sırbistan ile yakın bağları tercih etmişlerdir. Bu farklı görüşler, aynı ülkenin vatandaşları arasında bir "vatansızlık" sorununa yol açmıştır. Bu, "bir ülkenin nüfusu ne kadar fazla ve çeşitli dilsel, dini veya kültürel toplumlardan oluşursa demokrasinin temelleri üzerine bir anlaşmaya varılması da oldukça zor hale gelir" anlamı taşımaktadır (Belloni, 2009: 358).

1995'te savaşı sonlandıran DPA, 3 ana milli grubun temsil ettiği kurumsal bir sistemde denge sağlamaya çalışmıştır. Bu anlaşmadan sonra Bosna'daki duruma bakıldığında bir barış düzeni sağlansa da Bosna Hersek içerisinde bir Sırp Cumhuriyeti'nin meşruiyeti kabul edilmiştir. Devlet önemli ölçüde güçlenmiş ve savaş suçlularının çoğu tutuklanmış ve yargılanmıştır. Yeniden yapılanma süreci göreceli olarak başarılı olarak kabul edilmiştir. Fakat Bosna Hersek çok önemli iki

⁴²(Michael Birnbaum, "Turkey brings a gentle version of the Ottoman empire back to the Balkans", The Guardian, 2 Nisan 2013)
<https://www.theguardian.com/world/2013/apr/02/bosnia-turkey-ottoman-influence-balkans-sarajevo>.

sorunla karşılaşmıştır. Bunlardan biri daha önce bahsedilen hükümetin koalisyon yönetimi nedeniyle tıkanma durumuna gelmesi ve tüm siyasi sistemin Bosna halklarını bölen etnik kökene dayanmış olmasıdır. Dayton Anlaşması, Sırp, Hırvat ve Boşnakları “kurucu halklar” olarak kabul etmekte ve bu grupları böylelikle siyasi temsil yapmaktadır. Bosna Hersek’te milliyetçi partiler hala popülerdir ve siyasi faktörler sivil toplumu da şekillendirdiğinden alternatif milliyetçi olmayan projelerin geliştirilmesi zor gözükmemektedir (Milan, 2017: 279). Aynı zamanda hala Boşnaklar, Sırp Cumhuriyeti’nin varlığından memnun olmadıklarını ve Saraybosna’da daha güçlü ve birleşik bir hükümet olması için ortadan kaldırılmasını istemektedirler. Bosnalı Hırvatlar da Sırp’ların aksine özerk bir şekilde yönetebilecekleri bölgeye sahip olmadıkları için şikâyet etmektedirler. Tüm bunların yanı sıra Bosna Hersek ekonomisi oldukça hassas bir durumdadır. İşsizlik oranı yüksek ve zengin-fakir arasındaki sınıf ayrımından kaynaklanan çatışmalar fazladır. Bu problemler çerçevesinde mevcut seçim süreci ve siyasi bölünmeleri konu alan 2006’daki Anayasa reformuna Boşnaklar ve Hırvatlar pozitif yanaşsa da bu reformun şekli konusunda anlaşmaya varamadıkları için Anayasa reform paketinin başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Belloni, 2009; Bieber, 2010).

Savaş sonrası bölgede gözlemci statüsünü devam ettiren uluslararası kurumlar da Bosna Hersek’in sorunlarına çözüm arayışı içinde olmuşlardır. Bu süreçte Bosna’daki olumlu gelişmeler takip edilmiş ve AB, Bosna’nın gerekli şartları yerine getirmediği açık bir şekilde görülse de 2008 yılında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Ancak Bosna Hersek’te uluslararası kilit aktörlerin, ABD ve AB’nin belirsiz stratejileri, fikir ayrılıkları, dikkatlerin bu bölgeye tam olarak yoğunlaşmaması ve Bosna’daki zorlu siyasi durum bir araya gelince reform sürecini ve uluslararası bir stratejinin oluşmasını engellemiştir (Babuna, 2014: 11-19). Ancak Bosna Hersek’in geleceğinin Avrupa’da olacağı düşünülmektedir. Avrupa’nın barışçıl ve istikrarlı bir bölge isteği de Bosna Hersek’in ekonomik ve sosyal olarak reformlar ile iyileşmesinden geçmektedir. 2014’te ekonomi, işsizlik ve kötü yaşam şartları nedeniyle Bosna Hersek ‘in Tuzla şehrinde başlayan ve Saraybosna da dâhil olmak üzere Boşnak kantonlarında devam eden protestolar ülkede paniğe yol açmıştır⁴³. Ekonomik nedenlerle başlayan bu protestoların etnik bir çatışmaya

⁴³ (Guy Delauney, “Bosna-Hersek: Saraybosna yaralı ve kederli”, BBC, 10 Şubat 2014)
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/02/140210_saraybosna.

döneğinden endişe edilmiştir. Hatta bu d6nemde protestolara daha çok Boşnakların katılımı olduğundan ve Boşnak kantonlarında baŐladıęından Boşnaklara karşı negatif bir izlenim yaratılmaya çalışılmıştır. Hırvat kantonu istekleri Sırp Cumhuriyeti tarafından desteklenmiőtir. Bosnalı halk taleplerine cevap verilmemesinden ve bu d6zenin iŐlemedięinden Şikâyet etmişlerdir.

Çok etnikli gruplardan oluşan b6t6n bir Bosna Hersek fikri hen6z gerçekleŐememiőtir. Hatta bazı araştırmacılara g6re, Bosna'daki 6zellikle siyasi yapı savaşın diğer yollarla devamı anlamına gelmektedir. B6ylelikle gelecekteki Bosna Hersek ya Avrupa'ya entegre olmuş istikrarlı bir 6lke ya da g6vensizlik ve çatışmalar arasında kalan bir 6lke olacağı d6Ő6n6lmektedir (Friedman, 2004: 43). Bazı uluslararası ilişkiler analizcileri birbirleriyle uyuŐmayan bu siyasi g6r6Őlerin ve b6l6nmenin 6lkeyi tehlikeli bir Şekilde geri ittiğinden korkmaktadırlar. Ancak, bir kısmı ise bu korkuların abartılı olabileceği g6r6Ő6ndedir.

SONUÇ

İran ve Türkiye'nin Bosna Hersek'e yardım ederken hangisinin daha fazla destek verdiği kesin bir şekilde söylenemese de her ikisi de kendi gündemleri doğrultusunda bu ülkeye yardım etmiştir. Özellikle iç savaş süresi ve sonrası dönemde aktörlerin rollerinde değişiklikler olmaya başladığı gözlenmiştir. Türkiye daha çok uluslararası alanda Bosna Hersek krizine dikkat çekmiş ve yardım için ülkeleri harekete geçmeye çağırmıştır. Savaş döneminde ve sonrasında Türkiye'nin bir dizi diplomatik çalışmalar ile aktif olmaya çalışmıştır. Batı'nın diplomatik girişimlerine dâhil olmuş ve bölgede önemli bir aktör olacağını sinyallerini vermiştir.

Bu dönemde Bosna Savaşı'nın yanı sıra SSCB'nin dağılması ile birlikte ortaya çıkan yeni devletler, Körfez savaşları, içeride ise PKK saldırıları ve İslamcı kesimin siyasette güç kazanmaya başlamasıyla Türkiye kendini yoğun bir dış ve iç politika gündeminde bulmuştur. Türkiye birden bire birçok mesele ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bosna Hersek ve Türkiye'deki Müslüman halkın büyük bir bölümü Hanefi mezhebine mensup kişilerdir ve dini açıdan aynı kimliğe sahip olmuşlardır. Ancak Türkiye bu kimliği 90'lı yıllarda avantaj olarak kullanmaktan çekindiği söylenebilir. Seküler bir devlet kimliği olan Türkiye, Osmanlı'nın mirası olan ülkeler ile güvenli bir mesafede İslam kimliğinden daha uzak bir yol izlemeye çalışmıştır. Çünkü bunun Türkiye'nin Batılı imajı için olumsuz bir durum oluşturacağı düşünülmüştür. Türkiye'nin Bosna'da Pan-İslamcı siyasi bir partiyi desteklemesi sonucunda içerideki İslamcı gruplara bir cevap vermesi gerekeceği düşüncesiyle Boşnakları savunması daha zor olmuştur. 1980'lerden beri yükselen İslamcı fikirler, İran İslam Devrimi'nin Türkiye'de yarattığı yankı ve İran ile Türkiye arasındaki gergin ilişkiler bu kimliğin tehdit olarak algılanmasına sebep olmuştur. İran'ın Türkiye'deki İslamcı gruplar üzerinde yaratacağı bir etkiden şüphe duyulmuştur.

Türkiye, Batılı devlet kimliğini ve geleneksel Batı eksenli dış politikasını devam ettirmek istemiş ve bu dönemde Orta Asya ve Balkanlarda ortaya çıkan yeni devletler üzerinde İran'ın aşırı İslamcı politikalarının yayılmasını önlemek istemiştir. Ancak bu noktada İran'ın Bosna meselesinde dini söylemleri oldukça fazla kullanıldığı görülmüştür. İran Bosna Hersek olayında dinin önceliğinin gücünü uluslararası meselelerde savunma fırsatı olmuştur. Şii Müslümanların yanı sıra Sünni

bir toplum olan Bosna Hersek'i destekleyerek İslami ideolojilerin mezhepsel olmadığını göstermeye çalışmıştır. Ayrıca İran burada İslami bir lider olarak rolünü vurgulamaya çalışmıştır. Böylece anti-emperyalist örgütlere, seküler Bosnalılardan Arap ülkelerindeki Şii azınlıklara kadar herkese destek vermeyi hedeflemiştir. Bosna Hersek'te de Pan-İslamcı fikirlerin popüler olduğu ve İslam'ın Boşnak kimliği açısından çok önemli olduğu bir dönem olmuştur. Nihayetinde Boşnakları savaş döneminde organize eden PDA'nın faaliyetlerine ve lideri olan İzzetbegoviç'in ideolojisine bakıldığında Müslüman kimliğine yapılan vurgu oldukça fazla olduğu görülmüştür. Bu partide ve savaş sırasında İslami semboller de kullanılmıştır. Her ne kadar İslamcı söylem Bosna'yı belki İran'a yakın hissetmesini sağlasa da siyasette bu fikirlerin etkili olma konusunda Boşnaklar hevesli olmamışlardır. Pek çok kaynağa göre İzzetbegoviç'in bir İslam devleti kurma gibi bir fikri hiçbir zaman olmamıştır. Ancak İran'ın yardımlarına karşı minnettarlığını göstermekten de çekinmemiştir.

Savaşın başlamasıyla Bosna'ya uygulanan silah ambargosu ile ilgili kararlar İran için sorun teşkil etmemiş ve ABD ve Avrupa ile beraber hareket etmeye zorlamamıştır. Ancak bu konuda Türkiye'nin uluslararası kurumlara üyeliği ve sorumlulukları nedeniyle dezavantajı olmuştur. İran'a kıyasla daha çok ABD, AB ve NATO'ya bağımlı hareket etmesine sebep olmuştur. Bazı araştırmacılar iç savaş patlak verdiğinde Boşnaklar BM silah ambargosu altında silah tedarik edebilecek bir müttefike ihtiyaç duyduğunda İran'ın, Türkiye ve Suudi Arabistan'a kıyasla daha kararlı bir şekilde yanlarında olduğu savunmuştur.

Türkiye en başta Yugoslavya'nın bütünlüğünü savunmuş ve bölgenin güvenliği ve istikrarı önemli olmuştur. Bosna'nın tarihi ve en yakın müttefiki olarak bilinen Türkiye, o dönemde iç ve dış politikanın ve uluslararası sistemdeki değişimin getirdiği zorluklardan dolayı, İran ile karşılaştırıldığında liderlik rolünü tam üstlenemediği ve kısmen aktif bir politika yürütmekte zorlandığı söylenebilir. Burada İran'ın bölgeye doğru zamanda ulaşmayı başarabildiği ve kaynaklarını iyi kullanabildiği gözlenmiştir. Diğer bir deyişle Avrupa'nın belli bir süre tepkisiz kalması ve Amerika'nın müdahalesinin geç kalmışlığı İran'ın doğru yerde ve zamanda bulunması için fırsat oluşturmuştur. İran'ın ambargoyu delerek Bosna Hersek'e silah göndermesi Bosnalı Müslümanların kalplerini kazanmasını sağlamıştır. Ancak İran, Bosna ile yakın ilişkilerine ve savaş sırasındaki kazanımlarına rağmen bu bağlantıları savaş sonrası güçlü bir şekilde devam ettirememiş ve İran'ın Bosna'daki yeri savaş dönemindeki kadar etkili olamamıştır.

Türkiye ve İran'ın rollerinin savaşın bitmesinden neredeyse hemen sonra değiştiği ve Türkiye'nin özellikle 2000'lerden itibaren Bosna'nın kalkınmasına sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda yaptığı girişimler ile oldukça katkı sağladığı görülmüştür. Bu zamanlar Türkiye'nin Balkanlar ile olan ilişkileri için bir dönüm noktası olmuştur. Osmanlı-Türk kültür mirası ön plana çıkmış ve Türkiye Balkanlara, bilhassa Bosna Hersek'e, daha fazla değer vermeye başlamıştır.

Balkanlar'daki siyasi koşulların yanı sıra Türkiye'nin o dönemdeki kendi siyasi, ekonomik ve sosyal koşulları da bölgeyle daha aktif bir şekilde ilişki kurmasına çok olanak tanımamıştır. İran ise tam da bu kırılgan dönemde bölgede etkili olmak için harekete geçmiştir. İran savaş zamanında daha çok silah, mühimmat ve yabancı askerler gibi alanlarda destek vermiştir. Bosna Savaşı İran'ın devrimden sonra zayıflayan ekonomisini oldukça zorlarsa da Bosna Hersek için ayıracak bir bütçe bulunmuştur. İslam Devriminden sonra uygulanan ağır ambargolardan ve uluslararası yalnızlıktan Bosna ile kısmen kurtulmayı hedeflemiştir. Türkiye de bölge ile Yugoslavya'nın dağılmasından bu yana aktif bir politika izlemeye çalışmıştır. 1990'ların başından beri Balkan ülkelerine sürekli bir yardım sağlamış olsa da 2000'lerin ortasından itibaren, finansal yardım önemli ölçüde artmıştır

Genel olarak Türkiye savaş döneminde göreceli olarak daha arka plandayken savaş sonrası çok daha aktif, İran ise savaş döneminde özellikle askeri alanda daha aktiften savaş sonrası pasif politikalar izlemiş ve bölgeden uzaklaşmıştır. Bugün Bosnalı Müslümanlar arasında üç farklı gruptan etkilenenler bulunmaktadır ve Bosna Hersek'te sosyal ve kültürel alanda üç ülkenin izlerini görmek mümkündür. Bir grubun Suudi Arabistan ile bağları güçlü iken bir grup Türkiye modelini kendilerine örnek olarak seçmiş ve bir grup ise kendilerini İran ile yakın görmektedir.

Bosna Savaşı pek çok girişimden sonra 1995'te Dayton Barış Anlaşması ile sona ermiştir. Bölgede kalıcı barışı ve istikrarı sağlayan bu anlaşma Bosna Hersek'in siyasi yapısını ve geleceğini de belirlemiştir. Ancak Bosna Hersek'i siyasi açıdan 2 varlık 10 kanton ve 1 özerk bölgeye ayırmış ve oldukça karmaşık bir kanton sistemi ile baş başa bırakmıştır. Ayrıca ekonomik açıdan ise zayıf bir duruma düşmesine sebep olmuştur. Bosna Hersek günümüzde taraflar arasındaki fikir ayrılıkları, belirsiz stratejiler, kötü yaşam koşulları, işsizlik, ekonomik problemler vb. pek çok iç sorunla

uğraşmaktadır. Bazı yorumlara göre Dayton Barış Anlaşması Bosna Savaşı'nın başka bir alanda devamı anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

Ajami, F. (1999). "Under western eyes: the fate of Bosnia", *Global Politics and Strategy*, C: 41, No: 2, ss.35-52.

Akman, H. (2015). "Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde Türkiye'nin İç Siyasi Durumu ve Dağılmaya Yaklaşımı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:3, No:16, ss. 139-156.

Aktan, G. (2005). "Srebrenitsa Soykırımı, Radikal", (Çevirimiçi), <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/gunduz-aktan/srebrenitsa-soykirimi-751954/>, 19 Kasım 2018

Aldrich, R. J. (2002). America used Islamists to arm the Bosnian Muslims, *The Guardian*, (Çevirimiçi), <https://www.theguardian.com/world/2002/apr/22/warcrimes.comment>, 21 Kasım 2018.

Alibaşi, A. (2003). Traditional and Reformist Islam in Bosnia and Herzegovina, *Cambridge Programme for Security in International Society Working Paper*, University of Cambridge Centre of International Studies, Sarajevo.

Anderson, Benedict. (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaş, : Metis Yayınları, İstanbul.

Andreas, P. (2004). "The Clandestine Political Economy of War and Peace in Bosnia", *International Studies Quarterly*, C: 48, No: 1, ss. 29-51.

Askari, H. (2013). The Balkans: Influential Players, Goals, Interests and Approaches, *Tehran International Studies and Research Institute*, Tahran.

B.Bishku, M. (2016). "Bosnia and the Middle East: Current Political, Economic and Cultural Ties", *Journal of Muslim Minority Affairs*, C:36, No: 2, ss. 202-218.

Babuna, A. (2000). *Bir ulusun doğuşu: geçmişten günümüze Boşnaklar*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

Babuna, A. (2014). "European Integration, Bosnia-Herzegovina and Stability in the Western Balkans:A New Strategy", *Perceptions*, C: 19, No: 2, ss. 1-32.

Babuna, A., (1999). "Nationalism and Bosnians Muslims", *East European Quarterly*, C:33, No: 2, ss. 195-218.

Bağcı, H. (1990). *Demokrat Parti Dönemi Dış politikası*, İmge Kitabevi, Ankara.

Baker, C. (2017). Histories of ethnicity, nation and migration. C. Baker içinde, *Race and the Yugoslav Region: Postsocialist, Post-conflict, Postcolonial?*, Manchester University Press, Manchester, ss. 57-93.

Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

Balcı, A. (2015). *Dış Politikada Hesaplaşmak*. Nesil Basım Yayın Gıda Ticaret ve Sanayi A. Ş. İstanbul.

Bechev, D. (2012). "Turkey in the Balkans: Taking a Broader View", *Insight Turkey*, C: 14 No: 1, ss.131-146.

Belloni, R. (2009). "Bosnia: Dayton is Dead! Long Live Dayton!", *Nationalism and Ethnic Politics*, C: 15 No: 3-4, ss. 355-375.

Bieber, F. (2010). *Constitutional reform in Bosnia and Herzegovina: preparing for EU accession*, Springer.

Bieber, F. (2005). *Post-War Bosnia: Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance* Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance European Policy Centre, Brussels.

N1 BiH. (2015). Otac "prvog" Bosanca za N1: Ko može osporiti da sam Bosanac, (Çevirimiçi), <http://ba.n1info.com/Vijesti/a21516/Otac-prvog-Bosanca-za-N1-Ko-moze-osporiti-da-sam-Bosanac.html>, 16 Şubat 2019.

Birnbaum, M. (2013). Turkey brings a gentle version of the Ottoman empire back to the Balkans, *The Guardian*, (Çevirimiçi), <https://www.theguardian.com/world/2013/apr/02/bosnia-turkey-ottoman-influence-balkans-sarajevo>, 3 Mart 2019.

Bora, T. (1994). *Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası: Bosna Hersek*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Boškovic, A. (2005). “Distinguishing ‘self’ and ‘other’ Anthropology and national identity in former Yugoslavia”, *Anthropology Today*, C: 21, No: 2, ss. 9-13.

Bougarel, X. (1999). Bosnian Islam since 1990: Cultural Identity or Political Ideology? *Convention annuelle de l'Association for the Study of Nationalities*, New York.

Bougarel, X. (2007). Bosnian Islam as European Islam Limits and Shifts of a Concept, *Cambridge University Press*, ss. 96-124.

Bowker, M. (1998). “The Wars in Yugoslavia: Russia and the International Community”, *Europe-Asia Studies*, C: 50, No: 7, ss. 1245-1261.

Bülteni, T. (1994). TBMM'den Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne çağrı: Bosna Hersek'e silah ambargosu kaldırılmalı, (Çevirimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_1994_0000_0037_0000/0012.pdf, 16 Nisan 2019.

CNN Türk. (2004). *Yeniden inşa edilen Mostar köprüsü açılıyor*, (Çevirimiçi), <https://www.cnnturk.com/2004/dunya/07/22/yeniden.insa.edilen.mostar.koprusu.aciliyor/22565.0/index>, 24 Mart 2019.

Constitute Project, Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989, (Çevirimiçi), <https://constituteproject.org/>, 1 Mayıs 2019.

Çolak, Y. (2006). “Ottomanism vs. Kemalism: Collective memory and cultural pluralism in 1990s Turkey”, *Middle Eastern Studies*, C: 42, No:4, ss. 587-602.

Dahlman, G. T. (2011). *Bosnia Remade: Ethnic Cleansing and its Reversal*, Oxford University Press, Oxford.

David, S. B.-P. (2004). *Foreign Policy-Making in the Clinton Administration: Reassessing Bosnia and the “Turning Point” of 1995*, Center for United States Studies Raoul Dandurand Chair of Strategic and Diplomatic Studies, Montréal.

Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul.

Dimitrovova, B. (2001). “Bosniak or Muslim? Dilemma of one Nation with two Names”, *Southeast European Politics*, C: 2, No: 2, ss. 94-108.

Dowden, R., & Carlin, J. (1995). *US 'secretly supplying weapons to Bosnia'*, Independent, (Çevirimiçi), <https://www.independent.co.uk/news/us-secretly-supplying-weapons-to-bosnia-1574852.html>, 7 Nisan 2019.

Dzidic, E. D. (2016). *Bosnian Serb President Accused of Insulting Bosniaks*, Balkan Insight, (Çevirimiçi), <https://balkaninsight.com/2016/02/17/bosnian-serb-president-criticized-for-inciting-hatred-02-17-2016/>, 9 Mart 2019.

Ekinci, M. U. (2014). "A golden age of relations: Turkey and the Western Balkans during the AK party period", *Insight Turkey*, C:16, No:1, ss. 103-125.

Eriksen, T. H. (2001). Ethnic identity, national identity and intergroup conflict: The significance of personal experiences. L. J. David Wilder içinde, *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction*, Oxford University Press, New York, ss. 43-68.

Eriksen, T. H. (2002). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, Chase Publishing, Cippenham.

Erkal, M. E. (2001). Etniklik ve Etnik Grup Kavramları. *Türkiye ve Siyaset*, C: 3 , ss. 33-40.

Fenton, S. (2003). *Ethnicity*, Wiley, Bristol.

Friedman, F. (2000). "The muslim slavs of Bosnia and Herzegovina (with reference to the Sandzak of Novi Pazar): Islam as national identity", *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, C: 28, No: 1, ss.165-180.

Friedman, F. (2004), *Bosnia and Herzegovina: A Polity on the Brink*, Routledge, New York.

Gangloff, S. (2005). *The impact of the Ottoman legacy on Turkish policy in the Balkans (1991-1999)*, Sciences Po Center for International Studies, (Çevirimiçi), <http://www.ceri-sciences-po.org>, 26 Mart 2019.

Gangloff, S. (2001). "The Weight of Islam in the Turkish Foreign Policy in the Balkans", *Turkish Review of Balkan Studies*, No:5, ss. 91-102.

Göle, N. (1997). "Secularism and Islamism in Turkey: The making of elites and counter-elites", *The Middle East Journal*, C: 51, No: 1 ss. 46-58

Hammond, J. (2010). *The Unrelenting Rivals: Iran, Saudi Arabia, And the Organization of the Islamic Conference 1979-1997*, Department of History California State University, Basılmamış Doktora Tezi.

Hartmann, S. C. (2007). *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World*, Pine Forge Press, London.

Helms, E. (2008). "East and west kiss: gender, orientalism, and balkanism in muslim-majority Bosnia-Herzegovina", *Slavic Review*, C: 67, N:1,ss. 88-119.

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, (Çevirimiçi), <http://www.icty.org/en/about/what-former-yugoslavia/conflicts>, 16 Aralık 2018.

İzzetbegović, A. (2014). *İslam Deklarasyonu*, Çeviren: R. Ademi, Fide Yayınları, İstanbul.

Izetbegovic, A. (2001). *Izetbegovic of Bosnia and Herzegovina : Notes from Prison, 1983-1988*, Greenwood Publishing Group, Incorporated, London.

Kanat, K. B. (2010). "AK Party's Foreign Policy: Is Turkey Turning Away from the West?" , *Insight Turkey*, C: 12, No. 1, ss. 205-225

Karčić, H. (2010). "Globalisation and Islam in Bosnia: Foreign Influences and their Effects, *Totalitarian Movements and Political Religions*", C: 11, No: 2, ss. 151-166.

Karčić, H. (2010). "Islamic Revival in Post-Socialist Bosnia and Herzegovina: International Actors and Activities", *Journal of Muslim Minority Affairs*, C: 30, No: 4, ss. 519-534.

Kohlmann, E. F. (2006). *The Afghan-Bosnian Mujahideen Network in Europe. Rapport från Försvarshögskolan, Centrum för asymmetriska hot-och terrorismstudier (CATS)*.

Klemenčić, M. (2001). "The Boundaries, Internal Order and Identities of Bosnia and Herzegovina", *Boundary and Security Bulletin*, C: 8, No: 4, ss.63-71.

Malcolm, N. (1996). *Bosnia: A short history*. NYU Press.

Markowitz, F. (2010). *Sarajevo: A Bosnian Kaleidoscope*, University of Illinois Press, Illinois.

MikeO'Connor. (1997). *Spies for Iranians Are Said to Gain a Hold in Bosnia*, The New York Times, (Çevirimiçi), <https://www.nytimes.com/1997/11/28/world/spies-for-iranians-are-said-to-gain-a-hold-in-bosnia.html>, 12 Mart 2019.

Milan, C. (2017). "Civil society in Bosnia Herzegovina. From the late '80s to nowadays: a historical perspective", *Tiempo Devorado Revista de Historia Actuel*, C: 4, No: 2, ss. 272-296.

Milliyet. (1992). *Yugo Cumhuriyetlerini Tanıyoruz*, (Çevirimiçi), <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1992/01/03>, 7 Nisan 2019.

Milliyet. (1993). *Çetin: 'NATO geç kaldı'*, (Çevirimiçi), <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1993/08/04>, 9 Nisan 2019.

Milliyet. (1994). *Demirel'den Clinton'a Uyarı Mektubu*, (Çevirimiçi), <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1994/11/25>, 19 Mart 2019.

N.Bardos, G. (2013). "Iran in the Balkans: A History and a Forecast", *World Affairs*, C: 175, No: 5, ss. 59-66.

Netherlands Institute for War Documentation. (2002). *Intelligence and the war in Bosnia 1992 - 1995. The role of the intelligence and security service*, Netherlands Institute for War Documentation, Netherlands.

New York Times. (1992). *Bosnian Threatens Poison Gas Against Serb Forces*, (Çevirimiçi), <https://www.nytimes.com/1992/10/31/world/bosnian-threatens-poison-gas-against-serb-forces.html?mtrref=serbianna.com&mtrref=www.nytimes.com&gwh=C7512F67D583989D22F7F10958DD149F&gwt=pay>, 18 Mart 2019.

O'Neill, B. (2007). The Bosnian connection, *The Guardian*, (Çevirimiçi), <https://www.theguardian.com/commentisfree/2007/jul/06/thebosnianconnection>, 10 Nisan 2019.

Oran, B. (2002). *Türk dış politikası: Kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*, 2. cilt, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özkan, B. (2014). "Turkey, Davutoglu and the Idea of Pan-Islamism", *Survival*, C: 56, No: 4, ss. 119-140

Özkırımlı, U. (2009). *Milliyetçilik kuramları: Eleştirel bir bakış*. Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Pavkovic, A. (2000). *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism and War in the Balkans*, Palgrave Macmillan, New York.

Phillip, P. (2005). *Bosna, İran için ne anlam taşıyor?* Deutsche Welle, (Çevirimiçi), <https://www.dw.com/tr/bosna-iran-i%C3%A7in-ne-anlam-ta%C5%9F%C4%B1yor/a-2525242>, 2 Nisan 2019.

Pinson, M. (1996). Under Austro-Hungarian Rule 1878-1918. R. P. Mottahedeh içinde, *The Muslims of Bosnia-Herzegovina: Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Harvard CMES, Harvard, ss. 84-129.

Pocker, R. J. (1998). Will This 'New' Iran Help Bring Peace to Bosnia? *Los Angeles Times*, (Çevirimiçi), <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1998-jun-28-op-64352-story.html>, 6 Nisan 2019.

Pomfret, J. (1996). U.S. Operation in Turkey Seeks To Train, Unite Croats and Muslims, *The Washington Post*, (Çevirimiçi), <https://search.proquest.com/central/docview/307904818/EFC61BB623E04A40PQ/1?accountid=16716>, 11 Nisan 2019.

Pomfret, J., & Ottaway, D. B. (1996). *U.S. Allies Fed Pipeline of Covert Arms to Bosnia*, *The Washington Post*, (Çevirimiçi), https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1996/05/12/us-allies-fed-pipeline-of-covert-arms-to-bosnia/9d2d9f71-c191-490a-b1cc-c468c0a8468a/?utm_term=.d0f0bd2c6de9, 12 Nisan 2019.

Prism Research. (2015). The Issue of BiH Identity, Bosnia and Herzegovina: United Nations Resident Coordinator's Office in Bosnia and Herzegovina, Sarajevo.

Pugliese, M. (2015). "Iran in the Balkans", *Italian journal of geopolitics*, C: 9, No: 52, ss. 5-15.

Rakel, E. P. (2007). Iranian Foreign Policy since the. M. Amineh içinde, *The Greater Middle East in Global Politics*, Brill, The Netherlands, s. 147-177.

Rashid, X. B. (1997). "From Young Muslims to Party of Democratic Action : The Emergence of a Pan-Islamist Trend in Bosnia-Herzegovina", *Islamic Studies*, C: 36, No: 3, ss. 533-549.

Risen, J. (1996). *Iran Gave Bosnia Leader \$500,000, CIA Alleges*, Los Angeles Times, (Çevirimiçi), <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1996-12-31-mn-14139-story.html>, 7 Mart 2019.

Risen, J., & Mcmanus, D. (1996). U.S. Had Options to Let Bosnia Get Arms, Avoid Iran; Balkans: Friendlier countries were available to supply weapons, officials say. But Clinton was left little choice after such plans were shot down by key advisors, *Los Angeles Times*, (Çevirimiçi), <https://search.proquest.com/central/docview/293316751/34B4FD94FD9A4710PQ/1?accountid=16716>, 13 Mart 2019.

Risen, J., & Mcmanus, D. (1996). *U.S. OKd Iranian Arms for Bosnia, Officials Say*, Los Angeles Times, (Çevirimiçi), <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1996-04-05-mn-55275-story.html>, 5 Nisan 2019.

Robins, P. (2003). In Pursuit of Peace Turkey and the Bosnian Crisis. P. Robins içinde, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy Since the Cold War*, C. Hurst & Co. Publishers, London, ss. 343-389.

Rubin, B. M., & Kirişçi, K. (2002). *Günümüzde Türkiye'nin dış politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Safire, W. (1996). Essay;Iran-Bosnia Blunder, *New York Times*, (Çevirimiçi), <https://www.nytimes.com/1996/04/18/opinion/essay-iran-bosnia-blunder.html>, 8 Nisan 2019.

Sahara, T. (1994). "The Islamic world and the Bosnian crisis", *Current History*, C:93, No: 586, ss.386-389.

Sancaktar, C. (2012). "Historical Construction and Development of Bosniak Nation", *Turkish Journal of International Relations*, C: 11, No: 1, ss. 1-17.

- Sarajlić, E. (2011). "The return of the consuls: Islamic networks and foreign policy perspectives in Bosnia and Herzegovina", *Southeast European and Black Sea Studies*, C:1, No:2, ss. 173-190.
- Sciolino, E. (1995). What's Iran Doing In Bosnia, Anyway? *The New York Times*, (Çevirimiçi), <https://www.nytimes.com/1995/12/10/weekinreview/the-world-what-s-iran-doing-in-bosnia-anyway.html>, 1 Mayıs 2019.
- Serbian Academy of Arts and Sciences, (1986). Memorandum 1986, Serbian Academy of Arts and Sciences (SANU), Belgrade.
- Smith, A. D. (1991). *National Identity*, University of Nevada Press, London.
- Sönmezoğlu, F. (2000). *Uluslararası politika ve dış politika analizi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan günümüze: Türk dış politikası*, Der Yayınları, İstanbul.
- Srebotnjak, H. (2016). "Tracing the decline of Yugoslav identity: a case for 'invisible' ethnic cleansing", *Nationalities Affairs*, C: 48, No: 1, ss. 65-84.
- Thomas, R. G. (2014). History, Religion and National Identity, R. G. ve içinde, *The South Slav Conflict: History, Religion, Ethnicity, and Nationalism*, Routledge, New York, ss. 11-43.
- Todorova, M. (2009). *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York.
- Toprak, B. (2005). "Islam and Democracy in Turkey", *Turkish Studies*, C: 6, No: 2, ss.167-186.
- Velikonja, M. (2003). One God, Three Religion: Bosnia, Croatia and Serbia in the Middle Ages, M. Velikonja içinde, *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*, Texas A&M University Press, Texas, (s. 21-55).
- Wallensteen, D. S. (2007). *United Nations Arms Embargoes Their Impact on Arms Flows and Target Behaviour*, Stockholm International Peace Research Institute, Sweden.

Woodward, S. L. (1995). *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, Brookings Institution, Washington.